

PSIHOLOGIE PRACTICĂ

COLECȚIE COORDONATĂ DE

Vasile Dem. Zamfirescu

TREI

7 Păcate ale vieții de familie

ANTOINE ALAMÉDA

Traducere din franceză de Nicolae Baltă

EDITORI:

Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL:

Magdalena Mărculescu

DESIGN:

Faber Studio

DIRECTOR PRODUȚIE:

Cristian Claudiu Coban

REDACTOR:

Victor Popescu

DTP:

Corina Rezai

CORECTURĂ:

Rodica Petcu
Eugenia Țarălungă

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ALAMÉDA, ANTOINE

7 Păcate ale vjeji de familie/ Antoine Alaméda; trad.: Nicolae Baltă

București: Editura Trei, 2012

ISBN 978-973-707-665-6

I. Baltă, Nicolae (trad.)

159.922.7

Titlul original: Les 7 Péchés familiaux

Autor: Antoine Alaméda

Copyright © Odile Jacob, Septembre 1998

15, Rue Soufflot, 75005 Paris

www.odilejacob.fr

Copyright © Editura Trei, 2012

pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București

Tel./Fax: +4 021 300 60 90

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-665-6

Cuprins

Cuvânt-Înainte	7
1. Eșecul școlar	13
2. Psihosomatizarea	43
3. Violențele	69
4. Rupturile	92
5. Incesturile	106
6. Banii	128
7. Doliul	146
Epilog	166
Note	171
Mulțumiri	185

Cuvânt-înainte

În timpul studiilor mele de medicină am învățat că o boală trebuia să aibă o origine și că misiunea fiecărui medic era să vindece sau măcar să aline suferința pacientului. Deși se recunoaște de-a-cum că acest model cauzal, care de altfel a îngăduit să se facă un pas mare înainte în cunoașterea și tratarea bolilor organice, este în cea mai mare parte a timpului inoperant în fața durerii psihice, ispita de-a scoate din pălăria vrăjită a etiologiei o cauză unică și pretins științifică este și astăzi destul de mare. Astfel, mama, considerată vinovată pentru tulburările psihologice ale copilului, a devenit vrăjitoarea vremurilor moderne și marele inchișitor Psiholog, în căutare de legitimare științifică, a făcut ca nu puține să ajungă la rugul culpabilității. Tații și-au plătit și ei tributul: purtători ai legii în inima sacrosanctei triangulații oedipiene, ei nu puteau decât să fie responsabili de viciile psihologice ale copiilor lor. În sfârșit, ultimele sosite la tribunal, familiile: odată cu orientarea sistemică nord-americană a anilor 1960, ele au căpătat un loc de cinste pe scena psihopatologiei. Dar vremurile se schimbă și din acest ultim curent, îndeosebi, au ieșit specialiști care, în practica lor, au

preferat să traducă *family therapy* nu prin „terapie familială” – ceea ce implică faptul că familia este bolnavă și că trebuie tratată –, ci prin „terapie cu familia” – ceea ce imprimă o cu totul altă dinamică relațională.

Astăzi lucrez în sânul unei echipe pluridisciplinare într-un serviciu de psihiatrie a copilului și adolescentului de la Spitalul universitar din Toulon/La Seyne-sur-Mer. Deși mi se întâmplă să citesc, din când în când, și câte o carte de rețete terapeutice, familiile sunt îndeosebi cele care mă învață zi de zi că pot fi cei mai buni terapeuți din câți există, cu condiția să fie ajutate să readucă la viață resurse paralizate de istoria sau de cultura lor. Aceste familii sunt cele care mă învață zilnic, de aproape douăzeci de ani, că ajutorul dat celui alt nu trece prin infantilizarea și nici prin culpabilizarea sa, ci prin aplicarea unor tehnici capabile să îi mobilizeze responsabilitatea și creativitatea. Aceste familii, în sfârșit, sunt cele care mi-au impus o revoluție copernicană, făcându-mă să pun în centrul practicii mele nu puterea megalomaniacă de-a vindeca, ci datoria de a-i învăța pe alții cum să aibă grijă de sine. Vast program, care merge împotriva tendinței unei societăți care, în numele bunăstării, a sporit mijloacele de asistență, cu riscul de a crea niște adulți neajutorați, și a modificat hotarele normalității dând iluzia unei fericiri generale și a unei împliniri fără suferințe¹. În ce mă privește deci, când întâlnesc o familie, rolul meu nu este să înțeleg ca să vindec, ci să particip la elaborarea altor realități care vor îngădui respectivei familii să lărgescă orizontul devenirii sale. Abordarea acestei complexități duce fatalmente la confruntarea a multiple discipline: terapie sistemică, psihanaliză, etologie, antropologie, istorie sau etnologie. Deschiderea mentală pe care mi-o impun urmărește să dea familiilor întâlnite o lectură diferită a dificultăților lor, pentru ca ele să poată aplica strategii de schimbare capabile să le scoată din primejdiile hipnotice ale unei cauzalități unice.

Îmi amintesc astfel de o mamă care, venită la consultație, mi-a explicat: „Știți, domnule, niciun specialist nu a reușit să-mi explice de ce fiul meu este handicapat. Ce nu am spus eu niciodată, fiindcă

mi-era rușine, e că atunci când eram însărcinată am întâlnit privirea unui bărbat și am fost tulburată. Nu am făcut nimic, vă dați seama, nici măcar nu îl cunoșteam. Dar l-am dorit pe acel bărbat, și am fost pedepsită pentru această dorință prin malformația fiului meu. Ideea asta e nebunească, îmi dau seama, dar mi s-a impus ca un păcat. Handicapul fiului meu este pedeapsa mea. Dumneavoastră pot să vi-o spun, fiindcă nu sunteți un medic adevărat, ci psihiatru.“

În felul ei, femeia aceasta care se agață de o greșeală pentru a-și explica handicapul copilului ei dovedește imposibilitatea în care se află societățile occidentale de a se resemna cu sentimentul neputinței care însoțește loviturile sorții. În secolele de mare religiozitate, incomprehensibilul hazardului putea fi tradus în termeni de mesaj divin. Descoperirile extraordinare ale științei și ale tehnicii au detronat puțin câte puțin religia, dându-i omului occidental iluzia unei atotputernicii divine. Nu este însă mai puțin adevărat că în fața inexplicabilului, în caz de eșec științific, *Homo Occidentalis* face întotdeauna apel, în ultimă instanță, la rămășițele religiei și convocă, pentru a-și conjura angoasa, noțiunile de greșeală și de păcat².

Fiecare dintre noi a fost sau va fi într-o bună zi lovit de una dintre aceste nenorociri care se abat regulat asupra familiilor. Le-am grupat în 7 capitole, fiindcă cel mai adesea una din aceste 7 probleme se află la originea unei solicitări de consultație. „Păcatele vieții de familie“ din titlu nu trebuie să dea de crezut că mă plasez într-o perspectivă moralizatoare sau religioasă. Dacă mi s-a părut potrivit acest titlu, e deoarece, căutând în vâlmășagul situațiilor clinice o aparență de ordine, am avut impresia că existau două categorii de familii: cele ce trădau culpabilitatea de a se simți la originea problemei care îl afecta pe unul din membrii ei și cele care, în fața aceleiași probleme, nu aveau decât un sentiment vag de rușine în numele conformismului social. Este, într-un anumit fel, ceea ce antropologii au descris deosebind civilizațiile marcate de o culpabilitate ce impregnează forul interior al indivizilor – *guilt culture* – de cele în care transgresiunea nu atrage după sine altă stare psihică decât un anumit sentiment de rușine față de celălalt – *shame culture*³.

Or, acest sentiment de culpabilitate în discursul și în comportamentul grupului familial joacă un rol esențial, deoarece el este cel care va provoca dorința de mântuire, adică de schimbare. Angajarea responsabilității-culpabilității solicitanților are *a priori* un prognostic mai bun decât neangajarea sa. Spun *a priori* deoarece, dacă o solicitare marcată de culpabilizare poate să nu fie decât o expresie conformistă, nonculpabilizarea afișată poate, dimpotrivă, să reprezinte ultimul mecanism de apărare al unei familii bolnave de angoasă și de culpabilitate. În ultimă instanță, dacă titlul de *7 Păcate ale vieții de familie* mi s-a impus, e pentru că, în fața singurătății și descumpănirii fiecăruia, mi se pare că noțiunile de greșală, de responsabilitate și de culpabilitate nu au făcut niciodată atât de mult parte, precum astăzi, din retina culturală a Occidentului: „Noi, oamenii sfârșitului de secol XX, avem toate motivele să fim modești când suntem tentați să-i «culpabilizăm» pe culpabilizatorii ecleziastici de altădată. În epoca noastră vorbim constant despre «deculpabilizare», fără a ne da seama că niciodată în istorie culpabilizarea celuilalt nu a fost mai puternică decât în prezent”.⁴ Venind din partea unui „practician de teren”, această carte nu poate fi decât punerea în ordine a ceea ce familiile m-au învățat de-a lungul anilor. Ea poate fi considerată o istorie naturală a dificultăților existențiale pe care fiecare le poate întâlni în cursul istoriei sale familiale și care pot fi relatate în multe feluri – într-o cântăca și cum Scufița Roșie, lupul cel rău și bunica ar putea povesti fiecare propria sa versiune a faptelor. Inițial sedus de gândirea sistemică, am fost nevoit să îmi modific abordarea terapeutică de-a lungul consultațiilor. În final, am devenit un medic psihiatru care, întâlnind diferite abordări ale suferinței psihologice, nu a reținut-o pe niciuna, dar le utilizează pe toate. Sunt un medic psihiatru care și-a însușit ceea ce Yves Pelicier spunea încă din 1973: „Rămâi stupefiat de întârzierea înregistrată față de știința materiei și a vieții. Toți, psihologi, sociologi, psihiatri, etnologi, sunt deopotrivă responsabili. Remediul acestor insuficiențe nu poate consta decât într-o decompartmentare a științelor omului, într-o

interdisciplinaritate sincer acceptată și mai ales în distrugerea citadelor semețe în care ne închidem atât pentru a ne pregăti argumentele, cât și pentru a evita confruntările⁵.”

Pluridisciplinaritatea pe care o menționam mai sus vorbind de secția în care lucrez nu este o poziție abstractă. Profesioniștii care lucrează în domeniu vin din discipline și din formări diferite, iar suferința copilului mic sau a adolescentului care ajunge aici nu trece prin furcile caudine ale unui model terapeutic unic. Astăzi, casa mea profesională numără mai multe stiluri: roman, gotic, clasic, baroc, modern; pacienții sunt primiți în cabinete care răspund sensibilității, așteptării și aptitudinii lor de schimbare. Vizitarea acestei case este ceea ce aș vrea să fac cu voi de-a lungul întregii cărți de față.

Capitolul 1

Eșecul școlar

Ce să faci când o familie îți spune despre unul dintre copii: „E o catastrofă. Nu știu ce-o să se facă; nu învață nimic la școală“? Ce să faci când acest copil, adus vădit împotriva voinței sale la consultație, pare că are totul pentru a fi sănătos, inteligent și fericit? Ce să faci când comisiile de orientare conchid că nu își are locul nicăieri? Că fiind prea inteligent ca să fie școlarizat cu copii deficitari și prea incult ca să fie pus cu copii de vârsta lui, ar risca nu numai să sufere, ci și să îi împiedice și pe unii, și pe ceilalți să învețe?

În fiecare săptămână întâlnesc cel puțin una dintre aceste situații în privința cărora aș putea conchide: „Doamnă, domnule, copilul dumneavoastră e fericit, se bucură de viață, când doarme, când mănâncă, când se joacă cu prietenii, frații și surorile, sau cu câinele lui. E fericit când meșterește la ceva cu dumneavoastră, domnule, sau când face o prăjitură de mere cu dumneavoastră, doamnă. Așa că, fie-vă milă și lăsați-l în pace!“. De fiecare dată însă îmi spun: „Ce-o să se facă copilul ăsta într-o lume în care eșecul școlar duce la leprozeriile educaționale și succesul la ușile Biroului pentru ocuparea forței de muncă?“⁶. În piața actuală a locurilor de muncă,

școala a devenit o loterie în care cei ce reușesc nu sunt siguri că vor câștiga, iar cei care eșuează au șanse să nu piardă.

Oricum, școala continuă să aibă o valoare socială importantă și normalizatoare, și eșecul școlar provoacă familiilor o senzație intensă de păcat, generatoare de angoasă și de culpabilitate. Din acest motiv, propun cel mai adesea câteva ședințe cu copilul și cu familia sa, pentru a înțelege astfel mai bine lucrurile, deoarece mi se pare iresponsabil, la încheierea unei prime consultații, să conchizi: „Îmi pare rău, nu pot face nimic pentru dumneavoastră. Nu există motive medico-psihologice pentru acest eșec. Copilul dumneavoastră este normal și, dacă nu are rezultate școlare bune, e pur și simplu fiindcă școala nu îl interesează!“.

Să respingi astfel o chemare în ajutor, bazându-te pe absența simptomelor psihopatologice, echivalează cu a ignora cuvintele unui grup care exprimă rușinea unui păcat, și să disprețuiești astfel angoasa unei familii care va încerca oricum să o facă auzită, cu riscul chiar de-a provoca uneori, și involuntar, tulburări psihologice la un copil normal. Deoarece, dacă eșecul școlar nu este o boală, el poate duce la boală din cauza poverii păcatului familial pe care îl atrage după sine. Invers, putem deopotrivă respinge orice responsabilitate individuală și să credem că respectivul copil care eșuează, deși are inițial „tot ce îi trebuie ca să reușească“, nu este decât victima expiatoare a unei probleme familiale ascunse, secrete, dureroase. În această optică, păcatul eșecului nu este decât un alibi care îngăduie exprimarea unei angoase colective fără a-i dezvălui originea reală. Copilul nu ar fi astfel decât „buretele afectiv“⁷ al unui inconștient familial care încearcă să șteargă urmele unui trecut sau ale unui prezent de nemărturisit.

Oricare ar fi dezinteresul personal al unui copil pentru școală sau indispoziția unei familii care creează de la un cap la altul și inconștient eșecul unuia dintre copiii ei, aceste modele simpliste de înțelegere sunt departe de a rezuma ansamblul realității. De aici, preocuparea noastră de a pune în titlul acestui capitol un plural care să reflecte complexitatea etiologică a „eșecurilor școlare“.

ÎN CARE ESTE VORBA DE PRIMA ÎNTREVEDERE DINTRE O FAMILIE ȘI UN TERAPEUT

Dincolo de căutarea unei cauze într-un tot ipotetic, prima întrevedere familială urmărește să stabilească un bilanț, un fel de inventar al nivelului de suferință, de culpabilitate și de expresie a unora și a celorlalte. Această „scanare afectivă” va permite să se determine felul în care o familie poate să se mobilizeze pentru a-și asuma păcatul ei. Într-adevăr, refuzul școlar al unui copil cu coeficient intelectual normal nu atrage după sine aceeași dinamică de mobilizare ca eșecul școlar al unui copil suferind de o afecțiune cerebrală organică. Într-un caz, va trebui ca familia să fie ajutată să înțeleagă că refuzul de a învăța nu este poate decât o modalitate a copilului de a se exprima, în timp ce în celălalt caz va trebui ca părinții să își dea seama că, deși copilul lor posedă competențe reale, acestea nu sunt cele așteptate de dorința lor legitimă de reușită școlară.

Prima întrevedere are de asemenea ca scop să evidențieze felul în care se exprimă familia. Într-adevăr, pare dificil să modifice o situație dacă circuitele de comunicare din interiorul familiei sunt inexistente sau neadaptate. Toate familiile înțeleg povestea următoare: „Imaginați-vă șantierul unei case. Toate materialele sunt pregătite pentru ridicarea unei clădiri adaptate dorinței dumneavoastră. Singura problemă e să îi chemi pe diverșii specialiști într-o ordine logică. Pentru ca zugravul să nu vină înaintea constructorului sau electricianul înaintea zidarului, trebuie să organizezi un sistem de comunicare performant, dar care să fie și în acord cu dorința și posibilitățile fiecăruia. Aplicarea acestui sistem este prealabilă oricărei construcții”. Asta pentru a spune că rezolvarea unei probleme familiale depinde nu atât de natura ei, cât de resursele afective, intelectuale și comunicaționale pe care le posedă familiile. Unele vor fi capabile să mute munții din loc; altele se vor epuiza la primul grăunte de nisip.

Pregătirea oricărei terapii trece deci printr-una sau două întrevederi preliminare, cam așa cum radiografiile sau analizele sangvine sunt preambulul oricărei intervenții chirurgicale. Totuși, dacă intervenția chirurgicală presupune un pacient adormit și pasiv, activitatea terapeutică cu familia urmărește, în ce o privește, să trezească la viață creativitatea grupului. Pe deasupra, în timp ce bilanțul prechirurgical al unui pacient nu cere decât prezența lui în diferitele centre de analiză, întrevederea preliminară a unei familii cere ca ea să pună în cuvinte și în emoții o problemă prin definiție dureroasă. Tocmai din pricina acestei angajări, etapa diagnostică a unei prime întrevederi nu este niciodată separată de terapie.

Pentru a explica finalitatea acestor prime întrevederi, mi se întâmplă uneori să spun altă poveste: „Imaginați-vă că vreți să escaladați Mont-Blanc. Niciun ghid responsabil nu va accepta să vă conducă fără să vă fi supus în prealabil unui chestionar referitor la nivelul dumneavoastră de experiență și la forma fizică. Nu ghidul vă va duce în spinare, ci dumneavoastră veți merge în funcție de capacitățile și cunoștințele tehnice pe care le aveți despre munte. Bazându-se pe informațiile pe care i le veți fi dat, ghidul vă va propune în funcție de propriile sale competențe o ascensiune pe un drum sau altul. Astăzi, la această primă întrevedere, cam acesta este demersul pe care aș vrea să îl fac, întrebându-vă ce credeți despre originea eșecului școlar al fiului dumneavoastră.“ Răspunzând, mulți simt intuitiv că escaladarea Mont-Blancului tocmai a început.

ÎN CARE ESTE DEMONSTRAT CĂ E ÎNTRU TOTUL ILUZORIU SĂ VREI SĂ GĂSEȘTI O ORIGINE A UNUI PĂCAT FAMILIAL

Daniel are șapte ani când vine pentru prima dată la consultație cu mama lui. Este un băiat inteligent, dar care nu reușește să învețe să citească și să scrie. Acest fiu unic a fost crescut de un tată șomer

și, din când în când, de o mamă infirmieră-auxiliară prinsă între serviciul de urgență, noaptea, și treburile gospodărești suplimentare, ziua.

La prima întrevedere, tatăl lipsește și numai la insistența noastră va accepta să vină la a doua consultație. Este un bărbat scund, plăpând, al cărui aspect contrastează cu înfățișarea masivă a soției sale – un bărbat căruia i-a trebuit mult curaj ca să vină să își afișeze timiditatea și inferioritatea. Spune că nu știe să citească și nici să scrie și că ar dori ca fiul lui să știe într-o bună zi. Nu își face însă griji, fiindcă „Daniel nu e prost și o să reușească el...”. Bărbatul se grăbește de altfel să adauge, ca pentru a se convinge pe sine, că nu are nicio îndoială că fiul lui este inteligent, având în vedere „cum se descurcă în viață”.

Sentimentul acestui tată față de eșecul fiului său este deci extrem de atenuat, împărțit între o îngrijorare pur formală, dictată de normele sociale ale reușitei școlare, și o admirație profundă față de inteligența și capacitatea de-a se descurca a acestui fiu unic și adorat. Mama, în ceea ce o privește, își mărturisește neputința, sau face legământ de neputință, față de această situație despre care afirmă: „Înțelegeți, atâta vreme cât soțul meu nu o să fie mai ferm cu el, lucrurile n-o să poată merge cum trebuie”.

Iată altă poveste: cea a lui Bernard, de paisprezece ani, care repetă clasa a șaptea. Părinții sunt necăjiți, deoarece sunt aproape doi ani de când fiul lor nu „mai face nimic la școală” – ceea ce li se pare deosebit de revoltător fiindcă, până într-a șasea era un elev excelent. Bernard a început să aibă note mai proaste când a trecut într-a șaptea, moment care de altfel a coincis cu dificultățile de-a adormi. Neliniștiți de comportamentul său, părinții l-au îndemnat să se ducă la un psihoterapeut. Eșecul acestei prime tentative i-a determinat apoi să aleagă alt psiholog, la care adolescentul a renunțat repede. Atunci familia respectivă a cerut o consultație la centrul nostru.

Bernard are o soră mică, în vârstă de zece ani, care e într-a cincea și care are capacitatea de a-l agasa extraordinar, deoarece îl imită în toate privințele, și asta „de când s-a născut”. Dar, fapt

remarcabil și despre care Bernard nu va pomeni niciodată: în timp ce de aproape doi ani acest adolescent este în situație de eșec, surioara are un succes strălucit și ministerul învățământului i-a propus chiar să „sară” peste clasa a cincea. În această familie, tatăl este inginer și pare foarte absorbit de activitatea sa profesională. Cât despre mamă, universitară, ea pare să formeze o diadă destul de privilegiată cu fiul ei. Ea e cea care va spune despre Bernard: „Mi-am consacrat existența unui copil lipsit de recunoștință. Ce-mi mai rămâne, decât ochii cu care să plâng? Singura scuză pe care ar putea-o avea e că bunicul lui [din partea tatălui] era la fel de leneș ca și el.”

Două povești diferite referitoare la același păcat... Într-un caz, e Daniel, copilul care a eșuat dintotdeauna; în celălalt, Bernard, adolescentul care, după cum spune Jacques-Antoine Malarewicz, pare să fi „reușit să eșueze”⁸. Două povești diferite care ilustrează ceea ce se numește, de la Ludwig von Bertalanffy și de la teoria sa generală a sistemelor încoace, principiul de echifinalitate⁹.

Acest concept postulează că niște sisteme deschise, adică în relație constantă cu ecologia lor, cum este cazul sistemelor familiale, creează într-un moment sau altul al istoriei lor o situație care nu depinde nici de condițiile inițiale, nici de procesele care au creat-o. Astfel, istoria familială a lui Daniel nu seamănă deloc cu cea a lui Bernard. Și totuși, ele duc amândouă la o situație unică: eșecul școlar. Principiul echifinalității ne mai spune că aceeași problemă poate fi generată de cauze diferite și că, în materie de psihologie, nașterea unui păcat scapă oricărei etiologii univoce.

Dacă modelul cauzei unice este destul de pertinent în domeniul medical sau chirurgical – „o insuficiență cardiacă este motivul pentru care acest pacient prezintă un edem al membrelor inferioare” sau „acest copil suferă din cauza unei fracturi a tibiei” – el își pierde din relevanță de îndată ce trebuie explicată complexitatea indispoziției psihice a unei familii¹⁰. În realitate, nimic nu ne permite să spunem că un tip de eveniment este de natură să inducă un anumit tip de suferință: explicația univocă a apariției unui păcat

ține mai mult de convingerea religioasă decât de certitudinea științifică.

Totuși, în fața unui eșec școlar, nu putem să nu căutăm o cauză, și când o căutăm, o și găsim: un învățător cam sever sau o învățătoare cam îngăduitoare, un bunic sau o bunică bolnavă în momentul intrării la grădiniță, un complex Oedip nerezolvat până în clasa I, conflicte ale cuplului etc. Trebuie spus că la raionul „Etiologie“ găsim de toate dacă intrăm în Marele Bazar al Hotelului Vieții. Dar, dacă principiul echifinalității face să fie rizibilă orice abordare univocă, problema unei cercetări cauzaliste în materie de psihologie comportă totuși un interes major, nu prin caracterul ei de veracitate, ci prin capacitățile sale de-a face să vorbească o familie despre o angoasă din care o parte, deseori, nu are mare legătură cu eșecul propriu-zis.

Această punere în scenă prin intermediul unei căutări cauzale, totuși iluzorii, este una dintre axele fundamentale ale psihoterapiei atât individuale cât și familiale. Astfel, când un tată sau o mamă spun: „Copilul meu are eșecuri școlare din cauza asta sau din cauza cealaltă“, pentru mine asta înseamnă: „Iată unde am ajuns astăzi, în fața dumneavoastră. Această interpretare a dificultăților noastre vă arată punctul din care plecăm și căile pe care ni le puteți indica pentru ca să dăm o altă interpretare problemei noastre.“

Semnificația pe care o dăm lucrurilor e cea care creează în parte aceste căi de interpretare și ni se întâmplă zilnic să întâlnim niște fapte care nu vor căpăta importanța unui eveniment decât prin ponderea înțelesului pe care li-l conferim. Drept urmare, dacă o familie reușește să aibă o altă viziune despre păcatul ei, ne putem aștepta în mod justificat, fără să fim niciodată siguri, că aceasta va dispărea. Unii părinți care credeau că situația de eșec școlar se datora unui soi de „lene genetică“ i-au îngăduit copilului lor să ajungă strălucit la învățătură, reconsiderând acest eșec drept protectorul unui dezechilibru familial. Dacă este puțin probabil că această explicație este cauza unică, totuși ea e cea care va mobiliza creativitatea familială și va șterge păcatul. Fiindcă nu cauza

contează, ci înțelesul pe care i-l dăm, și numai el este capabil să responsabilizeze familia în privința devenirii sale sau să o imobilizeze într-o culpabilitate paralizantă.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE CĂ PĂRINȚII SUNT PREA DES ACUZAȚI CĂ SUNT LA ORIGINEA UNUI PĂCAT ȘI, MAI ALES, CĂ ÎL MENȚIN

Într-un rezumat clinic, s-ar putea spune că Daniel prezintă o imaturitate psihoafectivă, fiindcă nimic nu îngăduie să punem la îndoială nici nivelul său intelectual, nici capacitățile sale de înțelegere, de logică sau de raționament. Ipoteza noastră de lucru este că totul se petrece ca și cum copilul nu ar vrea să crească, deci ca și cum autonomia creată de învățătura școlară și de frecventarea colegilor ar risca să pună în primejdie grupul familial. În această familie, dacă diada tată-fiu pare să aibă o existență incontestabilă, legăturile cuplului, în schimb, par mai subțiri, cel puțin din câte ne este dat să observăm.

Prima impresie care se desprinde din acest dezzechilibru te duce cu gândul că dacă Daniel începe să crească, tatăl și mama vor trebui să corespundă unei definiții conjugale pe care nu sunt fatalmente pregătiți să o abordeze. Totul se petrece, într-adevăr, ca și cum cuplul bărbat-femeie nu ar exista și această lipsă este acoperită de nașterea unui copil, capabil să îi dea o recunoaștere socială. Drept urmare, din moment ce viitorul conjugal este dependent de cel al funcției părintești, amenințarea acesteia în urma plecării copilului unic nu poate decât să pună în discuție însăși existența cuplului. Și micul Daniel, eșuând la școală, adică refuzând să crească, amână o confruntare pentru care părinții săi nu au fost, fără îndoială, pregătiți.

Logic, una dintre primele opțiuni terapeutice care se impune atunci este să încercăm să rezolvăm problema acestui eșec școlar printr-o terapie de cuplu, în ideea că dacă cuplul este restaurat, copilul va avea autorizația de-a crește și de-a reuși la

școală. Ne-am lăsat seduși de această ipoteză terapeutică cu atât mai mult cu cât anumite familii impregnate de emisiuni televizate psihologizante ne spuneau a doua zi după anumite dezbatere: „Copilul nostru are dificultăți, dar am înțeles ieri seară uitându-ne la televizor că nu avea nicio vină și că cuplul nostru e cel ce nu funcționează bine“.

Totuși, mușcând din această momeală, adică ignorând copilul-victimă și ocupându-ne doar de cuplul-responsabil, am omis ipoteza că ar putea exista de asemenea copii-responsabili și cupluri-victimă. Or, în anumite terapii de cuplu care omit deliberat „copilul-simptom“ care, teoretic, nu ar avea nicio răspundere pentru eșecul său, am fost determinați, împreună cu Christine François, psiholog clinician, să observăm o sporire a păcatului și o scădere a notelor, cele în medie de 8 transformându-se deseori în 5 sau 6, spre marea disperare a părinților care nu înțelegeau nimic, din moment ce cuplul lor mergea din ce în ce mai bine¹¹. Nu a fost ușor să recunoaștem că starea de bine a unui cuplu putea, în anumite cazuri, să ducă la o recrudescență a dificultăților școlare, deși teoretic un mare număr de dificultăți școlare erau inerente unor relații conjugale perturbate. Nu a fost ușor să admitem că o terapie de cuplu, deci o intervenție realizată în absența copilului purtător al simptomului era totuna cu a spune următoarele: „Părinții tăi își vor ameliora cu ajutorul nostru o relație asupra căreia aveai până acum exclusivitatea. Totuși, asta reprezintă condiția sine qua non a reușitei tale școlare, deoarece dacă părinții tăi își ameliorează relația conjugală, tu vei fi ceva mai desprins de relația puternică pe care o ai cu tatăl tău sau cu mama ta, ceea ce îți va permite să transferi o parte a investiției tale familiale asupra învățaturii“.

Care copil, în numele unei reușite școlare, ar putea abandona o parte a dragostei exclusive a unuia dintre părinți?

Excluzând copilul dintr-un proces terapeutic global, i se cere să închidă ochii și să nu îi deschidă decât atunci când familia lui se va fi schimbat și va fi devenit astfel parțial străină. Pe deasupra, invocarea disfuncțiilor dintr-un cuplu este, după cum spune Guy

Ausloos, pista de lucru cea mai puțin funcțională de vreme ce eșecul școlar atrage oricum după sine tensiuni și divergențe conjugale în cazul unor părinți responsabili¹².

Aceste greșeli din trecut și relectura asiduă a lucrărilor lui Maurice Berger¹³ și ale lui Murray Bowen^{14,15} ne-au dus la concluzia că eșecul școlar al unui copil de șapte ani nu se putea trata nici printr-o terapie de cuplu, nici printr-o terapie individuală, fără un acord prealabil al ansamblului grupului familial. Evident, dincolo de o acceptare explicită, această implicare familială va necesita o serie de întrevederi familiale, urmărind să judece calitățile mișcării de du-te-vino între nivelul de nediferențiere din familie și aptitudinea fiecăruia de-a accede la autonomie. Acest efort preliminar cu ansamblul familiei este indispensabil, deoarece cu cât copilul este mai mic, cu atât dificultățile sale personale riscă să fie ancorate într-o zonă de nediferențiere între psihismul său și cel al părinților. E tocmai ceea ce postulează principiul totalității, conform căruia un grup familial nu se comportă ca un agregat de indivizi independenți, ci ca o rețea de interdependențe – ceea ce implică faptul că orice modificare afectându-l pe unul dintre membri va avea repercusiuni asupra ansamblului grupului și invers.

Conform teoriei generale a sistemelor, această interdependență sistemică este universală, deoarece ea se poate aplica foarte bine unui grup familial ca și unui motor cu explozie. Analogia se oprește însă aici: în timp ce lipsa de benzină va avea consecințe certe și previzibile asupra funcționării motorului, repercusiunile familiale ale eșecului sau ale reușitei unui copil se vor citi nu în termeni exacti, ci în variabile probabile.

ÎN CARE SE REAMINTEȘTE CĂ APARIȚIA UNUI PĂCAT ÎNTR-O FAMILIE NU POATE FI ÎNȚELEASĂ PORNIND DE LA DEFECTELE FIECĂRUIA

Când amestec vopsea albastră cu vopsea galbenă, obțin vopsea verde. Această culoare nu seamănă deloc cu culorile de bază, și totuși existența sa depinde de ele. Ca să am apă pură, îmi trebuie două gaze, oxigen și hidrogen, care nu au *a priori* nicio relație cu elementul lichid. Pentru a face o criză de adolescență, îmi trebuie o pubertate și problemele unui cuplu pe cale de-a îmbătrâni, dar nici criza pubertară, nici criza conjugală nu pot explica separat criza de adolescență. În toate aceste cazuri, rezultatul final nu se rezumă la suma ingredientelor care îl compun, și această neînsumare, denumită de Giorgio Nardone și Paul Watzlawick „calitate emergentă”¹⁶ e cea care ne pare a se afla la originea multor dificultăți terapeutice.

Cei ce primesc în consultație familii suferinde cunosc propensiunea fiecărui dintre membri de-a arunca unul asupra altuia răspunderea unui păcat. În cazul eșecului școlar, motivele principale invocate de către unii și de către ceilalți vor fi alternativ „lenea vândită” a adolescentului, dezinteresul flagrant al tatălui pentru care „doar munca contează”, sau deopotrivă neintervenția iresponsabilă a unei mame care „și-a cocoloșit prea mult copilul”.

Când terapeuții de familie aud acest laitmotiv, e clar că unul dintre primele acte terapeutice constă în a face familia să iasă din această litanie repetitivă pentru a o face să recunoască, în numele principiului neînsumării, că un păcat familial depășește cadrul greșelii individuale și se înscrie în istoric drept consecința unei familii aflate în dificultate. Prealabilul oricărei schimbări este aplicarea unei interpretări a eșecului ca situație de criză ce depășește responsabilitatea individuală a unora și a altora. Trebuie ca fiecare să recunoască că un grup uman poate avea o funcționare proprie. Atâta vreme cât membrii unei familii nu sunt convinși de această interpretare, toată energia lor nu rămâne în slujba schimbării, ci a acuzării celuilalt și a autoapărării.

ÎN CARE SE ARATĂ CĂ UN PĂCAT POATE SERVI ECHILIBRULUI UNEI FAMILII

Replasându-l în cadrul familial al unei crize de adolescență, putem crede că eșecul școlar este, pentru Bernard, o tentativă de-a se afirma opunându-se unor părinți preocupați, ca toți părinții, de reușita școlară a copilului lor. Totuși, acest adolescent pare să dea și măsura ambivalenței sale afective, rămânând atașat de părinți prin dependența inerentă eșecului: repetând clasa, Bernard nu mai crește. Ne putem deopotrivă gândi că faptul de-a nu mai avea note bune îi permite lui Bernard să se deosebească de o soră care îl imită dintotdeauna în toate privințele și care de-acum se diferențiază continuând, în ce o privește, să fie premianta clasei, fiind totodată mai mică decât el. Altă explicație posibilă: pubertatea lui Bernard ar putea fi legată de teama părinților de o confruntare conjugală inevitabilă după plecarea unui adolescent care ar avea succes la școală și și-ar părăsi familia plecând la facultate.

Toate aceste elemente arată cum criza unui adolescent trebuie privită din perspectiva mai largă a unei restructurări familiale, care poate fi interpretată drept un moment de bifurcație în care un anumit tip de funcționare nu mai este în stare să asigure echilibrul și supraviețuirea sistemului în chestiune. Astfel, se înțelege de la sine că structura de funcționare a unei familii care are un copil de doi ani va trebui neapărat să se schimbe când acesta va avea cincisprezece ani, fie și numai din cauza unor exigențe psihoafective diferite. În majoritatea familiilor, această evoluție structurală are loc progresiv, dintr-o dată sau deopotrivă intermitent, prin opintiri mai mult sau mai puțin brutale. Se întâmplă însă deopotrivă ca anumite familii, depășite de evenimente, să nu mai evolueze și ca dezechilibrul lor să se permanentizeze sub forma unui sindrom care permite, pentru un timp, regăsirea unui echilibru pierdut.

Aceasta este optica în care sistemicienii au plasat întotdeauna eșecul școlar, ca o soluție de compromis vizând menținerea unui

echilibru amenințat. Astfel, încă din 1964, D.R. Miller și J.C. Westman au arătat că, atunci când eșecul dispărea, în familie apăreau frecvent probleme conjugale, profesionale sau de depresie, ca și cum eșecul ar reprezenta singurul compromis evolutiv al anumitor grupuri familiale¹⁷. Această noțiune de reglare prin retroacțiune ne duce în chiar inima unui alt concept al teoriei generale a sistemelor: principiul homeostaziei.

Conform acestui principiu afirmat de Don Jackson¹⁸, simptomul eșecului prezentat de unul dintre membrii unei familii poate fi văzut ca un mecanism homeostatic având ca funcție readucerea la echilibru a unui sistem aflat în primejdie de schimbare. În cazul unui copil care se rănește, mecanismul homeostatic al familiei va isca reacția tuturor părților, ceea ce îl va duce pe copil la spital pentru a i se coase rana. Astfel, prin măsuri de reglare, denumite feed-back sau retroacțiuni de teoria cibernetică a lui Norbert Wiener¹⁹, familia își va mobiliza resursele pentru ca totul să poată reintra în ordine.

Totuși, în cazul unei răni mai grave ducând, de exemplu, la invaliditatea copilului, mecanismele de reglare la care familia făcea în mod obișnuit apel nu vor mai fi suficiente, și va trebui ca aceasta să își schimbe fundamental regulile de funcționare. Doar cu această condiție, printr-o modificare a structurii sale anterioare, grupul familial va putea face față schimbării impuse de această lovitură a sorții. Atunci va avea loc cu siguranță aplicarea unor noi mecanisme de reglare care vor putea, sau nu, să ia calea unui sindrom. O suferință familială provocată de invaliditatea unui copil accidentat va putea fi astfel „atenuată“ de apariția brutală a unei depresii majore la unul din părinți, de tentativa de sinucidere la unul dintre copii sau la fel de bine de apariția dificultăților școlare la un adolescent până atunci foarte bun la învățătură.

Totuși, apariția unuia dintre aceste sindroame nu este patologică, deoarece acestea pot fi concepute toate drept modul de reacționare normal al unei familii în suferință. Ceea ce, dimpotrivă, este disfuncțional e modelul în care sindroamele se permanentizează ca

un păcat necesar vieții cotidiene, adică atunci când durerea servește la eliminarea durerii. Să precizăm că în termeni de dinamică familială, noțiunile de bine și de rău nu sunt pertinente, iar o tulburare de comportament poate reprezenta, într-o logică internă, calea de salvare posibilă a unui sistem în dezechilibru.

Un copil îmi spunea într-o zi povestea următoare: „Un băiat e în deșert și îl dor dinții. În cale îi iese un vrăjitor și el îi spune: «Vrăjitorule, vindecă-mă, că mă dor dinții». Vrăjitorul îi spune să închidă ochii și îi trage o măciucă zdravănă în cap. Băiatul deschide atunci ochii și spune: «Mulțumesc, vrăjitorule, m-ai vindecat, nu mă mai dor dinții. Acum însă mă doare capul»⁴. Dacă teoria generală a sistemelor și cibernetica arată că eșecul școlar, precum lovitura de măciucă a vrăjitorului, poate fi pentru o familie calea unei reveniri la echilibru, ele nu indică totuși de ce este adoptată această conduită mai degrabă decât altele. Teoria generală a sistemelor și cibernetica nu privesc simptomul decât dintr-un punct de vedere economic; ele se mărginesc să constate retrospectiv că o dificultate individuală sau alta servește pentru echilibrul ansamblului grupului, fără a explica de ce această dificultate a apărut de preferință în locul alteia.

În acest punct de ruptură, caracteristicile proprii individului purtător al simptomului sunt cele de natură să ofere sau nu un punct de ancorare dezechilibrului familial. Sensibilitatea biologică a unui copil îl va pune poate mai mult în situația de-a face crize de astm decât să dezvolte un eșec școlar. Un altul va fi poate mai înclinat să aibă tulburări de somn sau de comportament alimentar. Ajunși în acest stadiu, trebuie deci să ieșim, după cum spune Maurice Nanchen, din „reducționismul holistic”²⁰ care constă în ignorarea individului și a caracteristicilor sale proprii pentru a-l reduce la feed-back-uri cibernetice în sânul familiei. Aceasta este perspectiva din care vom aborda acum dimensiunea individuală a eșecului școlar.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O BIOLOGIE A EȘECULUI ȘCOLAR ȘI DE BUNA SAU REAUA UTILIZARE CARE I SE DĂ

Istoriile lui Daniel și Bernard implicau copii inteligenți, care nu erau afectați de ceea ce unii au numit *learning disability*, limitele existente în capacitățile de învățare²¹. Foarte adesea, primele neliniști provocate de eșecul școlar al unui copil cu dizabilități intelectuale atrage după sine din partea anturajului o dinamică urmărind negarea handicapului: „Știți, doctore, fiul meu e leneș. Dacă și-ar da puțin osteneala, n-am fi ajuns aici...”. Femeia aceasta care vine astăzi la consultație suportă din partea copilului ei o suferință aflată la limitele conștiinței sale, între recunoaștere și ascundere: recunoașterea faptului că fiul ei va fi întotdeauna în eșec școlar fiindcă o tumoare i-a distrus iremediabil o porțiune din creier, și ascunderea acestui fapt deoarece, spunând că micuțul e leneș, durerea acestei femei încearcă să înșele lovitură destinului. Dacă pomeniște de lene, ea evidențiază un păcat ce poate fi remediat, în timp ce pomenind de deficitul tumoral al copilului ei, ea aduce la lumina zilei o suferință de nenumit.

Din fericire, acesta este un caz extrem. Totuși, lenea este, foarte adesea, cea dintâi convocată drept vinovată pentru insuficiența școlară a unui copil. Ea permite frecvent, printr-un „efect Pygmalion”²² ca eșecul să fie atribuit responsabilității individuale și nu unui handicap „iremediabil”. În mintea părintelui sau a învățătorului, a fi leneș este un păcat personal al copilului și, deci, care poate fi îndreptat cu prețul unui efort al acestuia. Numai copilul este atunci responsabil de eșec: nici nedreptatea sorții, nici motivele psihopatologice nu sunt implicate. Acest mod de-a stabili etiologia permite evacuarea, cel puțin pentru un timp, a multor suferințe.

Se mai întâmplă și ca nenorocirea familială să își găsească alte alibiuri în sindroamele cu „dis”: dislexie, disgrafie, discalculie. Când e vorba de lene, trebuie făcut în așa fel încât copilul să devină sânguinos; când e vorba de dislexie, e suficientă o reeducare

adecvată. În mintea majorității părinților, sindroamele în „dis“ se referă la etiologia vagă a unei probleme organice reversibile care e de ajuns să fie reeducată. Aceste cauze tangibile sunt mult mai securizante decât cele ale handicapului definitiv sau ale unei psihologii impalpabile care stârnește teamă, deoarece pune la îndoială capacitățile afective și educative ale familiei.

Ortopedagogii știu bine că aceste sindroame sunt în cea mai mare parte a timpului niște camuflaje pe care, din mai multe motive, este bine să le respecti. Resursele afective familiale nepermițând întotdeauna, într-o primă etapă, să se abordeze miezul problemei, este nevoie de un anumit număr de întrevederi pentru ca grupul familial să renunțe la mecanismele sterile de apărare ale lenei sau ale „dis“-urilor.

Această notorietate a sindroamelor care încep cu „dis“ ar putea data de la apariția în 1968 a unei lucrări de Bernard Andrey și Jean Le Men, în care li se recomanda clinicienilor să individualizeze, pe lângă aceste sindroame, „inadaptările generale decurgând dintr-o instabilitate psihomotorie²³“. Astăzi se știe câtă cerneală a curs pe seama acestui sindrom, îndeosebi din cauza celor ce cred că tulburările de atenție și agitația copilului sunt datorate unei patologii cerebrale ce justifică un tratament chimic și a celor care văd aici o suferință relațională necesitând o abordare psihologică.

În această privință, ultimele lucrări ale lui Hubert Montagner tind să arate că una dintre căile de înțelegere a acestei instabilități psihomotorii trece prin perturbarea „competențelor de bază“. În lucrarea sa recentă, *En finir avec l'échec à l'école (Cum gestionăm eșecul școlar)*²⁴, Hubert Montagner amintește că un copil prezintă, din primele săptămâni de viață, aptitudini înnăscute: atenție vizuală susținută, elan spre interacțiune, comportamente de atașare (daruri, solicitări, cooperare etc.), organizare structurată și punctuală a gestului și a comportamentelor imitative. Totuși, apariția acestor competențe de bază, fundamentale pentru dezvoltarea intelectuală, este variabilă în funcție de copii, și Montagner insistă efectiv asupra faptului că dezvoltarea lor nu răspunde doar unui

„program“ stabilit o dată pentru totdeauna și comun tuturor, ci depinde de multipli factori exteriori, și îndeosebi de relațiile precoce mamă-copil. Interesul unui asemenea demers este de a evita să ne facem că nu vedem realitatea și să ne ascundem după un psihologism care ar ignora totul despre creierul omenesc și de a îngădui depășirea controverselor dintre înnăscut și dobândit, făcând din competențele de bază un fundament organic, variabil în funcție de copii și încontinuu schimbat în funcție de contextul interactiv.

Faptul că fiecare copil urmează astfel un scenariu de dezvoltare care îi este propriu ar trebui să îi determine pe responsabilii programelor noastre pedagogice să vadă în copil altceva decât un hard-disc informatic pe care e de ajuns să îl impregnezi cu date. Școala nu poate spera să primească doar elevi standard mai mult sau mai puțin performanți; ea primește inevitabil și copii cu probleme, adică având fiecare o personalitate proprie. Dar ceea ce este adevărat pentru școală este deopotrivă și pentru specialiști în ale psihicului. În spatele unui partizanat de față nu există oare tendința de-a ascunde o industrie de masă în care anumite eșecuri școlare sunt, cu toată buna-credință, tratate cu severitate din lipsă de modele terapeutice pertinente? Aceste modele ar trebui să poată lua în seamă anumite concepte, cum ar fi cel al fragilității descris îndeosebi de Gilbert Lovey și Maurice Nanchen²⁵, care se referă prin acest termen la o dificultate proprie elevului, legată de capacitatea sa de adaptare la cerințele școlii. După cum precizează acești doi psihologi, „starea actuală a organismului poate dezvălui de exemplu o imaturitate a echipamentului neurologic, cu repercusiuni asupra nivelului de organizare perceptivă sau a controlului. Ținând poate de programul genetic, este posibil să menționăm o intoleranță la frustrare, sau tendința în condiții de stres de-a reacționa prin fugă“.

Totuși, acest concept de „fragilitate“ este pe cât de interesant, pe atât de primejdios dacă este utilizat fără rezerve. În cel mai bun caz, el permite să se ia în calcul sensibilitatea particulară a copilului și poate determina o anumită adaptare din partea educatorilor. El însă riscă deopotrivă să îl izoleze pe copil în cadrul unei

ipoteze organice ce explică în mod iremediabil eșecul școlar, a cărei responsabilitate ar cădea asupra Copilului și a Naturii. Pentru ca acest concept de fragilitate să își poată păstra toată relevanța și să favorizeze aplicarea unui cadru educativ adaptat, ar mai trebui, și asta înainte de toate, ca școala să respecte mai mult lumea copilăriei și îndeosebi cronopsihologia infantilă²⁶. Fără a intra în amănunte, să spunem doar că un copil de șase ani are o atenție psihologică mai mică între orele 8,30 și 9,30, între 13 și 14, și după ora 16. Pare greu să nu se țină seama de aceste date la elaborarea programelor educative. Pe deasupra, spre deosebire de elevii buni care par destul de capabili să depășească inconvenientele ritmurilor neuropsihologice, nerespectarea acestora îi afectează din plin pe copiii în situație de eșec. Or, tocmai aceștia sunt cei pe care avem tendința de a-i pune să învețe cel mai mult.

Diferența de comportament dintre elevii buni și slabi în raport cu cronopsihologia se poate vedea și din „plăcerea“ unora și „paralizia“ celorlalți de-a învăța. Toți părinții știu că, indiferent de oră, când un copil vrea să învețe ceva, el o face și, deseori, fără niciun fel de ajutor. Zilnic, în camera lor sau în garajul părinților, se nasc astfel mici informaticieni, electricieni, mecanici în germe, specialiști în dinozauri sau în insecte, având adesea ca singur învățător privirea și dorința. În consecință, se pune problema dorinței și a plăcerii învățăturii școlare.

ÎN CARE ESTE VORBA IARĂȘI DE DANIEL, COPILUL INTELIGENT CARE NU A REUȘIT NICIODATĂ SĂ ÎȘI PĂRĂSEASCĂ TATĂL CA SĂ AIBĂ SUCCES LA ȘCOALĂ

Dintr-un punct de vedere strict psihodinamic, eșecul școlar al lui Daniel se poate modela pornind de la triangulația oedipiană. În lucrarea lor, *L'Acte d'apprendre (Actul învățării)*, Bernardette Aumont și

Pierre-Marie Masnier au dezvoltat această interesantă paralelă între triunghiul pedagogic Cunoaștere-Învățător-Elev și triunghiul oedipian precoce Mamă-Tată-Copil²⁷.

Primul obiect de investiție al unui copil fiind mama lui, sau înlocuitorul ei, energia dorinței pentru această persoană va fi cea care îi va permite sugarului să aibă acces la primele sale învățături. În povestea lui Daniel, tatăl pare să fi jucat rolul substitutului matern și se poate deci deduce că orice investire de obiect în afara acestei diade tată-fiu nu se va putea face fără acordul acesteia din urmă. Drept urmare, în fața acestei situații particulare în care rolurile bărbatului și femeii sunt inversate în raport cu situația oedipiană tradițională, mama este cea care, eventual, va putea rupe această diadă impunându-se drept soție. Din câte se pare, acest lucru nu a avut loc în cazul lui Daniel.

Dacă reluăm analogia dintre triunghiul pedagogic și triunghiul oedipian, unde cunoașterea se suprapune mamei oedipiene, reiese cum copilul nu va putea ajunge la cunoaștere decât în măsura în care el are, sau deopotrivă își acordă, permisiunea de-a ieși din diada exclusivă pe care o alcătuiește cu mama lui – sau cu substitutul matern. Altfel spus, pentru ca Daniel să învețe, adică pentru ca triangulația pedagogică să funcționeze, trebuie ca triangulația oedipiană să îl poată interzice îndeajuns de mult pe tată ca obiect de cunoscut pentru ca obiectul cunoașterii din triunghiul pedagogic să devină la rândul lui obiect al dorinței.

Într-adevăr, la baza triunghiului pedagogic îi găsim pe învățător (învățătoare) și pe elev; în triunghiul oedipian, îi regăsim pe tată și pe copil – în cazul lui Daniel, pe mamă și pe copil. Dacă tatăl oedipian nu își joacă rolul într-o triangulație indispensabilă la începutul învățării școlare, unii învățători pot fi investiți cu acest rol de către copil. Legitim vorbind, nu este rolul învățătorului să se substituie astfel unui tată deficitar, însă în anumite situații familiale delicate, în care absența figurii paterne este vădită, ne putem gândi că reziliența anumitor copii, cei care „se descurcă în ciuda tuturor obstacolelor”⁴²⁸, provine tocmai din capacitățile lor de-a investi

și de-a fi investiți de învățători de calitate superioară, deși conștienți că își depășesc rolul strict pedagogic.

Uneori, această delegare nu funcționează și copilul rămâne blocat într-o conduită de eșec, înțepenit într-o diadă exclusivă cu mama sa, și asta în pofida înverșunării unui circuit intergenerațional învățător-elev despre care ne putem teme, precum Patricia McCulloch, că ar putea crea o dependență problematică între învățător și învățăcel²⁹.

În realitate, dacă Daniel a venit într-o bună zi la consultație, el a făcut-o în primul rând la insistențele învățătorului cu care se angajase o bătălie în toată regula: bătălia dintre onoarea și competența învățătorului de a-l face pe copil să reușească și energia și pricepera copilului de a-l face să eșueze. Altfel spus, pedagogul refuză să i se pună la îndoială o identitate profesională amenințată, în vreme ce elevul său n-are de gând să trădeze loialitatea pe care o are față de tatăl său. Această bătălie primordială pentru narcisismul unuia și al celuilalt îi captivează atâta vreme cât adultul, orbit, nu se mai preocupă decât de strategiile verticale ale unei învățări intergeneraționale, fără să se gândească că abordarea orizontală între colegii de clasă ar fi mai eficientă pentru copil, deoarece ar fi mai puțin primejdioasă afectiv. Efectul direct al acestei orbiri: nu numai că colegii lui Daniel nu intră în circuitul reușitei eventuale a copilului, ci participă puțin câte puțin la construcția valorizării celui care eșuează. Această identitate de elev slab îl determină pe copil să dezvolte din ce în ce mai multă energie pentru a menține această mască a eșecului și a se strădui din ce în ce mai puțin pentru a se schimba.

În cazul micului Daniel, eșecul s-a putut instaura din cauza fixației oedipiene, dar și pentru că substitutele nu au funcționat. Fiindcă adesea ceea ce poate explica un păcat este un șir de catastrofe și nu un eveniment unic familial. Ne putem gândi că eșecul lui Daniel a început încă din grupa mare de grădiniță pe vremea primelor învățături. Treptat, copilul s-a simțit pierdut și s-a apucat să adopte strategii de protecție. Părinții care vin la consultație

descriu destul de bine acest tip de comportament la copiii lor: in-diferență, înfumurare sau dispreț, reverie.

La mijlocul școlii primare, învățătorul lui Daniel a apelat la un psiholog școlar care să testeze copilul și să poată eventual explica dificultățile sale printr-un sindrom patologic. Autentificarea unei tulburări acționează deseori ca o manevră de autoprotecție din partea învățătorului: „Eșecul acesta nu îmi pune la îndoială capacitățile, din moment ce copilul este bolnav.“ Din nefericire, psihologul școlar și-a exprimat și el descumpănirea, spunând despre Daniel că era inteligent, dar că pur și simplu nu s-a implicat în privința școlii. Aceste concluzii psihologice nu l-au liniștit pe învățătorul care a eșuat, deoarece „nu a reușit să stârnească interesul copilului“. În fața acestei răni narcisice, învățătorul s-a gândit atunci că sursa eșecului său trebuia să provină din familie, și din acest motiv a luat inițiativa de a-i cere mamei să vină la noi la consultație. Foarte frecvent, când solicitarea nu este prea subtilă, acest demers totuși interesant, în loc să mobilizeze resursele respective, declanșează mesaje de acuzație reciprocă, ce duc destul de repede la o paralizie a colaborării.

ÎN CARE SE VORBEȘTE DIN NOU DE BERNARD, ADOLESCENTUL STRĂLUCIT CARE, ÎNTR-O BUNĂ ZI, PARE SĂ FI REUȘIT SĂ EȘUEZE

Cât îl privește pe Bernard, el ridică o altă problemă, cea a unui eșec pornind de la o diminuare intelectuală care poate fi concepută în cadrul unei stări depresive. Totuși, această noțiune este atât de banală la adolescenți³⁰, încât nu ar putea în niciun caz explica singură un eșec școlar de durată. Problema care se pune atunci este mai degrabă să aflăm cum de un băiat strălucit a „ales“ să se individualizeze printr-un eșec-lenevie.

O parte a răspunsului ar putea trece prin rezultatele unei cercetări etologice pe care am condus-o, în 1996, cu Boris Cyrulnik și Maria Vilalobos asupra structurării personalității la gemeni. În acest studiu, trebuia să facem analiza comportamentală a interacțiunilor precoce dintre o mamă și gemenii ei și, de asemenea, să o determinăm pe această mamă să menționeze reprezentarea provenită din alegerea prenumelor. Or, am descoperit că această femeie îl considera pe unul dintre gemeni mai anxios decât celălalt parțial din cauza prenumelui acestui copil și a comportamentului matern care decurgea din acest fapt. Într-adevăr, de îndată ce micul Robert mișca în pătuțul lui, era luat în brațe de o mamă anxioasă care încerca să îl calmeze, când de fapt se vedea clar că este într-o fază de somn profund; rezultatul era, negreșit, trezirea și apariția tulburărilor de somn. Astfel stând lucrurile, și din ce în ce mai mult, Robert ar semăna cu bunicul lui anxios, căruia tocmai că îi purta prenumele... Concluziile lui François de Singly merg de altfel în acest sens atunci când scrie: „Prenumele semnaleză public valoarea pe care părinții, deliberat sau nu, doresc să i-o atribuie progeniturii lor. Fetițele care au fost botezate Monique în generațiile 1930-1934 au fost mult mai des bacalaureate decât cele care au primit același prenume câțiva ani mai târziu. Totul se petrece ca și cum prenumele ar fi o anticipare a investițiilor pe care părinții ar vrea să le facă în copiii lor”³¹.

În mod similar, Bernard a primit calificativul de leneș la fel ca bunicul său din partea tatălui. De aceea, băiatul putea să își însușească lenevia înaintașului vrând să dovedească o loialitate alienantă și deopotrivă o independență trădătoare. Într-adevăr, pentru Bernard, copilul până atunci strălucit „ca sora lui“, era important să își marcheze un teritoriu personal față de grupul familial, nemaifiind ceea ce se aștepta de la el, ci rămânând credincios clanului prin intermediul acestui bunic trândav de care se vorbise probabil atât de mult.

Această dublă mișcare a furnizat cu siguranță energia a ceea ce Guy Ausloos numește procesul de selecție-amplificare a simptomului³².

Bernard a putut desigur să prezinte, la un moment dat, un ansamblu de comportamente, dar numai unul dintre aceste comportamente aleatorii a căpătat de fapt sens, într-o câțiva ca și cum cineva care, învățând să înoate, s-ar zbate cu mișcări dezordonate care, încetul cu încetul, vor fi selecționate ținând cont de cum va pluti și de viteza mișcării imprimată. Natura aleatorie a simptomului, în ce o privește, rămâne de discutat. Deoarece dacă acest simptom capătă un sens, înseamnă că a fost deja selecționat dintre altele posibile, nu de neutralitatea ciberneticii, ci de semantica sistemului – în cazul lui Bernard, din cauza înțelesului pe care familia l-a putut crea în jurul lenei bunicului.

Este clar că identitatea acestui adolescent nu s-a creat doar în jurul acestei axe și că biologia și întâlnirile sale în afara cercului familial ar fi putut forma alte simptome posibile, dar suntem de acord și cu Guy Ausloos când scrie: „Acesta este momentul când el [acest comportament] va fi selecționat și privilegiat preferențial față de alte comportamente, și asta în funcție de istoricul subiectului, de rolul lui în sistem și de finalitățile sale proprii acestei etape a existenței sale, acest proces nefiind bineînțeles pe deplin conștient. Repetarea comportamentului va fi atunci pe deplin amplificată sau redusă de membrii sistemului, din nou în funcție de istoricul lor, de modalitățile organizaționale, de regulile de funcționare, de finalitățile proprii acestui sistem particular. Tocmai fiindcă privilegiază acest comportament, membrii sistemului și subiectul se fixează pe acest simptom și contribuie la stabilirea acestui comportament drept simptomatic”³³.

Dacă depresia l-a condus pe Bernard către probleme școlare și dacă acestea din urmă l-au dus pe adolescent la un eșec prin atavismul unei lene intergeneraționale, ne putem deopotrivă pune întrebări despre participarea culturală la originarea sindromului. Dat fiind că familia nu scapă de influența ecologiei sale³⁴, simptomele pe care le secretă își găsesc o bază în cultura ambiantă. Nu totul se naște *ex nihilo* sau din istoria familiilor, din relaționalul sistemicii, din interacțiunea teoriei generale a sistemelor sau din

cibernetică, dintr-un transcendent cultural, ci din ansamblul lor, dintr-o fiertură al cărei secret este păstrat de fiecare familie.

ÎN CARE SE RELATEAZĂ CUM PĂCATUL UNUI EȘEC ȘCOLAR ȘI-AR PUTEA GĂSI LOCUL ÎNTRE PROFIT ȘI UMANISM

Iată ce spunea sociologul francez Emile Durkheim în urmă cu circa un secol: „Idealul pedagogic al unei epoci exprimă în primul rând starea societății în epoca dată”³⁵. Această frază, scrisă la începutul mondializării economiei și al avântului deplin al erei industriale în Franța ar putea ilustra de minune în ce măsură privirea peiorativă aruncată asupra eșecului școlar de către familie este indisociabilă de valoarea dată școlii de către o lume în expansiune și în criză de mână de lucru calificată. Totuși, această reflecție ar fi incompletă în măsura în care lasă să se presupună că orașul industrial a creat școala pentru a sluji astfel drept pepinieră profitorilor imorali. De fapt, lucrurile par mai complicate.

Dacă unul dintre motoarele principale ale civilizației occidentale începând din secolul al XIII-lea pare a fi banul, tradiția umanistă din Franța, mai ales începând din secolul al XVIII-lea, face ca societatea să fi încercat mereu să se ocupe de proscrisii sistemului. Nu contează motivele profunde ale acestui altruism; rezultatul este că în Franța se întâlnesc o pragmatică a profitului și un umanism dezinteresat, a căror coabitare nu este întotdeauna ușoară. Și oare nu aici trebuie văzute motivele profunde ale dublei interpretări a copilului aflat în eșec care, pe de o parte, trebuie făcut rentabil prin orientarea sa într-un cadru școlar adaptat și, pe de altă parte, de a cărui suferință psihologică trebuie să ne ocupăm de vreme ce, în mitologia noastră socială, acest afect însoțește obligatoriu eșecul?

Cu titlu de exemplu, prima jumătate a acestui secol a văzut introducerea unei psihometrie capabile să categorizeze copiii și, în același

timp, a unei modelări a funcționării psihice a copilului în scopul de-a permite luarea în seamă a dificultăților sale. Aceste ultime progrese au urmat de altfel sau au precedat o dublă mutație socială foarte profundă – urbanizarea și industrializarea – pe care școala și psihologia au permis să fie conciliate într-un pragmatism umanist sau într-un umanism pragmatic, în funcție de ideologia la care ne referim.

Astfel, școala, pentru unii, a servit la asumarea unei educații a copilului pe care părinții nu și-o mai puteau asuma, deoarece lucrau. Pentru alții, în schimb, ea a fost, ca azilurile din secolul al XVII-lea, un mod de-a îndigui vagabondajul infantil-juvenil generat de lipsa adulților. Burghezia industrială a avut de câștigat astfel pe două planuri: siguranța străzilor și formarea unor viitori muncitori. La fel, psihologia a permis să i se dea o șansă copilului aflat în eșec din cauză că suferă psihologic, dar și ca elevii să fie selecționați în funcție de necesitățile sociale.

De altfel, întreaga ambivalență a acestei faze industriale este cea care a dus la un transfer al muncii productive în afara familiei. Drept urmare, devenea din ce în ce mai demodat să i se impună copilului cutare sau cutare activitate care nu mai era vitală pentru familie. După cum a scris Antoine Prost, „autoritatea părintească a devenit arbitrară, ea s-a exercitat în gol atunci când a încetat să mai fie linia directoare a unor sarcini familiale indiscutabile. Părinții de odinioară erau autoritari datorită necesității, dar și din obișnuință: când furtuna devenea amenințătoare, nu li se cerea părerea copiilor pentru a-i sili să strângă fânul, și era de la sine înțeles că unul dintre ei trebuia să aducă apă, lemne etc. Necesitatea constituia forța legii³⁶”.

Această mutație, care a transferat munca copilului din familie la școală, a impus noțiunea de capital școlar și de reușită la examene drept noua și primordială ambiție familială. „Dacă familia modernă, scrie pe bună dreptate sociologul Pierre Bourdieu, este mai puțin centrată pe lucruri, pe patrimoniul economic, e fiindcă acesta din urmă – sub formă de capital de teren sau de capital financiar – joacă un rol mai mic în funcționarea societăților contemporane. Capitalul dominant de astăzi este capitalul școlar³⁷”.

Având norocul, înainte de-a deveni psihiatru de oraș, să fiu psihiatru la țară, îmi aduc aminte de câteva familii de țărani care nu puneau preț pe munca școlară a copilului lor, nu din marginalizare și din agresivitate socială, ci fiindcă mentalitatea lor tradițională era suficient de bine înrădăcinată pentru a veni cu următoarea motivație: „Știți, fiul nostru nu învață bine la școală, dar nu este un leneș; școala nu-i prea place, dar o să găsim noi ceva pentru el de făcut acasă mai târziu. Nu îmi fac griji, pentru că e un om curajos“. Aici, ambiția familială trecea printr-un circuit tradițional din care școala era exclusă. E limpede că discursul citadin de astăzi, în acest sfârșit de secol XX, în care capitalul dominant este capitalul școlar, este foarte diferit. Drept urmare, eșecul școlar comportă această valoare de păcat, în afară de anumite cazuri în care pare să fie prețuit și să servească unor valori identificatoare familiale.

ÎN CARE SE ARATĂ CĂ EȘECUL ȘCOLAR ARE, CA ORICE PĂCAT FAMILIAL, O VALOARE RELATIVĂ, ÎN FUNCȚIE DE OPINIA SOCIALĂ ȘI DE FAMILIA CARE ÎL SUPOARTĂ

Nerecunoașterea școlii nu decurge întotdeauna dintr-o dinamică de valorizare a muncii domestice. Uneori, în spatele lenei evocate „ca să-i facem pe plac doctorului ce reprezintă ordinea stabilită“, există un copil al cărui eșec este un adevărat port-drapel – un simbol al respingerii și al devalorizării societății manifestate de un întreg grup. Anumite familii par, într-adevăr, să își creeze relațiile de identificare în ceea ce am putea numi o opoziție ca fenomen de modelare culturală. Sentimentul de apartenență la grup trece atunci printr-o neintegrare în regulile sociale ale mediului ambiant, și orice păcat familial capătă, în aceste condiții, valoare integratoare.

Asta nu vrea să însemne totuși că valorizarea învățării de către un grup familial este neapărat sinonimă cu integrarea în valorile

culturale ambiante. Activitatea clinică zilnică arată că atunci când un grup familial are suficiente baze culturale, el poate permite copiilor săi să învețe, deoarece primejdia ca legăturile să se destrame este redusă și reușita în această cultură diferită consolidează în realitate legitimitatea propriei sale culturi: reușita socială, corolar al reușitei școlare, întărește ideea pertinentei unei culturi care asigură succesul și bunăstarea membrilor ei. Cunosc astfel o familie magrebiană care dă iluzia de-a fi integrată deoarece membrii ei sunt cu toții politicoși și copiii merg la școală, învață foarte bine și nu frecventează bandele de derbedei din cartier. Totuși, această familie bogată în tradițiile înaintașilor săi nu are decât un gând: să se întoarcă mai repede în satul ei din Kabilia și faptul că cei mici învață bine „la școala francezilor“ este o mândrie care întărește valoarea culturii proprii, contrar celor ce se întâmplă în Franța „unde pe străzi nu sunt decât golani“. Integrarea nu este deci decât aparentă, deoarece rămâne până la urmă legată de un proiect migrator tranzitoriu, care capătă sens prin reușita școlară a copiilor³⁸.

Invers, când un grup este în situație de anomie, de descumpănire culturală, el poate nega toate valorile exterioare, pentru a face din ele contravalori bune de reconstruit. Astfel, sentimentul de apartenență la un grup se poate naște și prin respingerea altuia, și asta cu atât mai lesne cu cât acest altul este în criză, în pierdere sau în căutarea de sine. Or, primejdia în Franța este că există un anumit număr de comunități emigrante aflate la mijloc între două culturi într-o țară ea însăși aflată între două culturi. În consecință, ce vrea să spună cuvântul „integrare“ rostit de o societate în căutare de sine? Pentru a merge mai departe în privința contradictoriului, să menționăm altă familie ruptă de tradiție, care își caută rostul între o cultură de origine din ce în ce mai săracă și o identitate franceză din ce în ce mai puțin bogată. Copiii acestei familii sunt în eșec școlar și hălăduiesc pe stradă. Totuși, contrar familiei precedente, Ramadanul nu este realmente respectat și cei doi părinți frecventează francezi. Cine este integrat și în ce?

Uneori vin la consultație și părinți trimiși de școală deoarece copilul lor are „note proaste”. Pentru acești părinți, totul merge bine, doar că „e leneș”. Cea mai mare bunăvoință a medicului nu duce decât la această dublă convingere: părinții – deseori mama – vin la consultație doar fiindcă li s-a spus că copilul lor avea să rămână repetent; acești părinți nu știu nimic despre copilul lor, nu din negarea unei suferințe de nedepășit, ci dintr-un fel de aculturație care duce la atomizarea grupului familial. Nu mai există familie, ci un ansamblu de indivizi trăind în mod familiar sub același acoperiș, mâncând uneori împreună sau uitându-se la meciul de fotbal de la televizor.

Aceste „familii excluse” de care vorbește Serge Lebovici³⁹ implică toate etniile. Ele ignoră totul despre sistemul școlar, neștiind nici măcar în ce clasă este copilul, și generează la acesta din urmă un sentiment permanent de deprivare și de insecuritate afectivă. Într-un asemenea context, eșecul școlar trebuie văzut ca o parte dintr-un veritabil sindrom de lipsă: de ce să înveț și pentru cine, dacă nu știu nici măcar cine sunt? Să ne înțelegem însă bine: copilul nu suferă fiindcă familia lui scapă criteriilor tradiționale ale familiei ideale. Spunând aceasta, am postula că numai un grup familial stabil, nuclear și de tip occidental este abilitat să determine împlinirea unei ființe omenești! Mai mult decât structura sau forma culturală a familiei contează prezența sau absența reperelor pe care ea le poate furniza copilului. Patologia nu se naște din marginalizarea familială, ci din vidul ei cultural. În timp, dacă un grup familial nu este capabil să ofere acest gen de balize afective, e limpede că copilul va putea fi determinat să le caute și eventual să le găsească în afara familiei.

Această căutare, vitală pentru identitatea copilului sau a adolescentului, nu se va face neapărat într-un mediu marginalizat. Studiile unor cercetători ca Wernerl în SUA, Rutter în Anglia sau Lösel în Germania au arătat că circa o treime din copiii care se nasc-teau în familii defavorizate se dezvoltau convenabil⁴⁰ – concluzie care confirmă ideea conform căreia identitatea personală se bazează pe alte criterii decât cele ale integrării socio-familiale.

La modul general, se vede clar că eșecul școlar, din punct de vedere exclusiv psihologic, nu este obligatoriu sinonim cu suferința. Dimpotrivă, el poate fi factorul indispensabil al salvării afective a copilului. Într-adevăr, dacă legăturile afective trec printr-un grup de semeni pentru care școala nu are niciun sens, e clar că, pus să opteze între propria sa identitate și învățarea școlară, copilul o alege pe prima. „Dezidentificarea școlară“ permite apariția unei identități sociale și psihologice puternice, chiar dacă aceasta trece prin marginalizare. Paradoxul unei valorizări prin eșec școlar își găsește sursa în căutarea imperativă a unei identități care nu se împovărează cu valori sociale, care sunt de altfel din ce în ce mai discutabile, precum cea a reușitei școlare.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O PRIMĂ CONCLUZIE

În anii 1950, pe coasta de vest a Statelor Unite ale Americii, într-un bar din Palo Alto, teoria generală a sistemelor, cibernetica și științele umaniste se întâlnesc pentru a crea abordarea sistemică. Acordul va fi dificil, plin de consecințe valoroase și de neînțelegeri. În privința primelor, principala binefacere va fi conceptualizarea interdependenței viului. În privința neînțelegerilor, cea mai importantă consecință va consta în confuzia dintre obiectul reuniunii, adică abordarea sistemică, și protagoniștii acestei reuniuni.

Dacă principiile teoriei generale a sistemelor și a ciberneticii indică mecanica păcatului în „aici-și-acum“-ul echilibrului familial, trebuie totuși să se recurgă și la alte concepte provenite din psihologie, biologie sau cultură pentru a-i înțelege originea și dispariția. Pentru noi, aceasta este abordarea sistemică⁴¹: un mod holist de-a vedea omul și de-a utiliza diferite concepte extrase din discipline diferite în funcție de suferința, culpabilitatea și resursele de schimbare pe care i le permite păcatul. În acest sens sperăm că acest prim capitol va fi participat la soluționarea acestui „naiv

contrasens care, după cum spune Jean-Claude Benoît, a făcut din noțiunea de sistem în științele umane o formulă de rigiditate cibernetică“.

În ce privește eșecul școlar propriu-zis, care reprezintă prima cauză invocată pentru consultație în centrul nostru medico-psihiologic pentru copii și adolescenți, va trebui realmente să se aștepte mijlocul anilor 1970 pentru ca apariția eșecului să fie inclusă la răspântia dintre intrapsihic, intersubiectiv și sociocultural, datorită îndeosebi studiilor pionierilor Luigi Cancrini⁴², Mara Selvini Palazolli⁴³ și Momy Elkaïm⁴⁴.

După cum am spus în cursul acestui capitol, prima întrevedere cu o familie prezentând un păcat urmărește nu să îi scoată la iveală pe vinovați sub aparența căutării unei etiologii ipotetice, ci să facă bilanțul stării actuale a familiei și a energiilor sale disponibile. În privința aceasta, împărtășim cu Guy Ausloos ideea că „mediul terapeutic nu este o situație experimentală în care e vorba de verificarea unei ipoteze, ci o situație interacțională în care membrii sistemului studiați sunt participanți activi la fel ca terapeuții și în care, prin definiție, nu e nimic de dovedit, ci doar un proces de activat“⁴⁵. Ne rămân șase capitole pentru a urmări îndeaproape această activare.

Capitolul 2

Psihosomatizarea

Fără lupta megalomaniacă pe care o dau de la René Descartes încoace adepții sufletului și ai corpului, păcatul psihosomatic nu ar fi văzut probabil niciodată lumina zilei. Bunul-simț susține degeaba unitatea ființei umane, de vreme ce lumea științifică occidentală a decis altfel prin instaurarea unei linii despărțitoare între spiritual și organic. Și cultura noastră, neimpregnată de concepția aristotelică a unui elan vital indisociabil de organic, s-a întors cu hotărâre spre un raționalism științific, scindând corpul între *psyhé* și *soma*.

Dacă s-ar fi aplicat concepția unicității, am spune astăzi despre toate bolile că sunt de natură psihosomatică sau, mai exact, nu s-ar mai vorbi decât de boli sau de bolnavi, adjectivul psihosomatic devenind superfluu, cu sau fără liniuță de unire⁴⁶. Dar corpul a fost divizat: somaticul a fost monopolizat de o medicină și o chirurgie supusă legilor științifice ale cauzalității, în timp ce psihicul, parțial neglijat de filosofie și de teologie, a fost acaparat de o psihologie care nu i-a oferit niciodată accesul la o știință la care aspira.

Dacă practica clinică ne arată că suferința unui individ se poate exprima prin trei moduri indisociabile – vorbirea, comportamentul

și corpul –, specialiștii au uitat acest limbaj global pentru a-și împărți, printr-un fel de *gentlemen agreement*, zonele de influență care au dus la o atomizare a exprimării umane. În timp ce vorbirea a fost declarată limba oficială a psihicului, corpul a rămas sub monopolul patologiei organice și comportamentul a rămas într-un loc de mijloc, purtător de cuvânt când al unei suferințe psihologice, când al unei suferințe somatice.

Greșeala în care s-au angajat medicii și psihologii este de-a fi vrut să ignore limbajul poliglot al corpului, indentificându-l în mod exclusiv fie cu somaticul, fie cu psihicul. Or, când dimensiunea holistă a omului suferind este pierdută, se poate ajunge la imposibilități de tratament, datorate nu numai limitelor cunoștințelor noastre, ci limitării impuse de sectarismul hiperspecializării.

Famiile suferind de păcatul psihosomaticii s-au angajat, poate că mai mult ca oricine, în această cecitate culturală, și puține sunt cele care consultă un psihiatru, chiar și când corpul bolnavului lor nu vrea să asculte deloc de un tratament chimic inefficient. Așa se face că părinți veniți să mă consulte pentru coșmarurile copilului lor mi-au semnalat într-o zi într-un mod cu totul naiv, și sub presiunea întrebărilor mele, că micuțul lor prezenta actualmente o recrudescență de neînțeles a crizelor de astm, dar că nu îmi pomeniseră de asta ca să nu mă plictisească cu astfel de probleme... care erau de resortul alergologului și al pediatrului.

Desigur, mentalitățile par să evolueze, și eșecurile medicinei tradiționale au cu siguranță un rol în acest fenomen. Dar chiar și astăzi, la sfârșit de secol XX, fraza „Are o cauză psihosomatică!” capătă foarte frecvent o alură peiorativă la anumiți somaticieni cărora le e greu să conceapă că eșecul lor terapeutic ar putea fi vindecat prin abordări psihodinamice. Invers, recunoașterea faptului că niște tulburări zise psihosomatice ar putea fi vindecate prin metode diferite de ale psihoterapiei pare să țină pentru anumiți psihiatri de o convertire mistică cvasidelirantă.

Asta este situația, și familiile împotmolite într-un spațiu intermediar impus de René Descartes și cultivat de împărțeala

universitară nu mai știu unde să își situeze culpabilitatea, încercând să dea toate șansele bolnavului lor pentru care medicina sau chirurgia rămâne neputincioasă, dar temându-se, când merg la un psihiatru, să recunoască cu rușine că păcatul vine de la suflet și că angajează culpabilitatea grupului familial sau a unuia dintre membrii săi.

„Ea se numește «Luna-când-s-a-născut-Profetul», are doisprezece ani și nu mai face eczeme de doi ani...” Așa a început studiul pe care l-am realizat cu Stéphane Bourcet⁴⁷, cu care desfășurăm actualmente o muncă de cercetare a relațiilor dintre dinamica familială și psihosomatică. „Luna-când-s-a-născut-Profetul”, aflată în vacanță în sud, a avut o nouă tentativă de sinucidere. Prima a avut loc cu doi ani în urmă, la Paris. De obicei, adolescența învăța destul de bine la colegiu, dar, de la o vreme, devenise delăsătoare. Încă de la prima tentativă de sinucidere, raportul clinic al confratelui parizian contactat arăta că era vorba de un tablou clinic de tip depresiv.

Mama acestei adolescente este o tânără femeie de treizeci și cinci de ani. De notat că tatăl ei are aceeași vârstă cu soțul, adică șaiszeci de ani. Acesta din urmă a mai fost căsătorit și are trei copii, dintre care cel mai mare e de vârsta actualei soții. Să semnalăm, pe deasupra, că cele trei fete din prima căsnicie suferă de eczeme și că „Luna-când-s-a-născut-Profetul” a suferit și ea de aceeași problemă, cel puțin până la prima tentativă de sinucidere.

„Luna-când-s-a-născut-Profetul” are un frățior de cinci ani, Patrick, și ea e cea care l-a dorit, pentru că se plectisea. Tot ea i-a ales și prenumele, legat de cel al celui mai bun coleg de școală. Încă un lucru: cuplul actual este divorțat de doi ani, ceea ce coincide cu dispariția crizelor de eczemă și cu prima tentativă de sinucidere. Această situație ne va servi, printre altele, drept ghid pentru abordarea anumitor concepte capabile să ușureze suferința familiilor.

ÎN CARE SE RELATEAZĂ CUM MODIFICAREA UNUI CONTEXT FAMILIAL POATE DUCE LA PERTURBĂRI BIOLOGICE LA ANIMALE ȘI LA OAMENI

Practicienii nu au așteptat exemplul clinic al „Lunii-când-s-a-născut-Profetul“ ca să constate, în mod empiric sau științific, existența unor relații între corp și mediul său. Într-un studiu foarte interesant, Salvador Minuchin și Lester Baker⁴⁸ au arătat îndeosebi că emoțiile provocate la părinții de adolescente diabetice puteau determina la fiicele lor diverse bulversări biologice, în funcție de locul afectiv deținut în sânul familiei.

Două adolescente dintr-o aceeași familie sunt diabetice: Dédéé, șaptesprezece ani, cu un diabet greu de controlat, și Violette, doisprezece ani, la care stabilitatea glicemiei pare să meargă în paralel cu instabilitatea de caracter. Analizele de sânge făcute ambelor surori înainte, în timpul și după discuția familială urmărește variația nivelului de acizi grași liberi în circulație (AGL), despre care se știe că își măresc concentrația după un interval de la cinci la cincisprezece minute de stres emoțional.

Or, experiența desfășurată arată că atunci când părinții sunt supuși unei chestionări care îi face să nu se simtă în largul lor, reactivitatea biologică a celor două adolescente nu este aceeași. Îndeosebi, procentul de AGL este mai ridicat la Dédéé decât la Violette. Observarea comportamentului celor două adolescente arată că ele dețin roluri foarte diferite în această familie. Dédéé pare prinsă afectiv, în capcană, între părinții ei, fiecare căutându-i sprijinul în lupta pe care o duce cu celălalt. În schimb, nici tatăl, nici mama nu par să vrea să câștige complicitatea lui Violette, care pare mai detașată de contextul familial. Această diferență de comportament este marcată de o altă diferență de reactivitate biologică: după o oră și jumătate de discuții, procentul de acizi grași liberi ai lui Violette a scăzut rapid la nivelul cel mai de jos, în timp ce al lui Dédéé rămâne crescut în cursul următoare ore și jumătate.

O modificare emoțională a mediului exterior este deci capabilă să îi provoace individului o reacție biologică. Acest lucru a fost scos în evidență de mulți cercetători în privința mai multor indicatori sangvini, îndeosebi pentru sistemul imunitar^{49,50}. Dar interesul studiului lui Baker și Minuchin a fost să arate că importanța reacției biochimice era desigur în funcție de un teren biologic particular, aflat la originea diabetului, dar că depindea și de locul afectiv pe care adolescența îl ocupa în sânul familiei sale: instabilitatea diabetului lui Dédé se înscrie în conflictul dat de faptul că era la mijloc între cei doi părinți, în timp ce tulburările de comportament ale lui Violette, opunând-o acestei „înfeudări“, par să o protejeze de fluctuația glicemică.

Totuși, raționamentul circular, impus de gândirea sistemică, ar putea la fel de bine să ne facă să afirmăm că „personalitățile biochimice“ diferite au dus la roluri afective diferite în dinamica familială. Astfel, neliniștea indusă de dezechilibrele glicemice ale lui Dédé i-a putut incita pe părinți să îl pună pe acest copil într-o „protecție strictă“, în timp ce relativa stabilitate a diabetului lui Violette îi scutea de acest tip de tutelă, favorizând simultan dezvoltarea unor tulburări comportamentale care pot fi interpretate ca o reacție de gelozie față de o soră care acaparează toată atenția părinților. Această a doua ipoteză, departe de-a fi neverosimilă, ar însemna atunci că locul afectiv al fiecăruia într-o familie poate depinde și de factori biologici.

Mergând în acest sens, studiile desfășurate pe animale domestice ne informează că în fața dezechilibrelor familiilor adoptive, reacțiile biologice nu sunt echivalente. Astfel, anumiți câini își exprimă suferința în termeni de comportament – prin agresiuni, vocalizări intempestive sau deopotrivă stereotipii – în timp ce alții, precum ciobăneștii germani, boxerii sau dogii, par să prefere o patologie somatică – un colon iritabil sau o dispepsie.

Anumite modalități reacționale sunt totuși greu de clasificat. De exemplu, rănile dermatologice pot să se datoreze unor stereotipii de lins, caz în care este vorba de tulburări de comportament,

sau unei veritabile patologii „psihosomatice“, când apariția lor nu este condiționată de traumatismul mecanic și repetitiv al acelor gesturi stereotipe⁵¹. Pe deasupra, studiile veterinare arată că simptomatologia nu depinde doar de susceptibilitatea biologică, ci și de tipul de relație pe care îl stabilește animalul cu mediul său familial uman. Trebuie deci să se dea dovadă de cea mai mare prudență în stabilirea unei relații cauzale: dacă comunicarea câinilor ziși „psihosomatici“ trece printr-un contact fizic cu stăpânul lor, e poate fiindcă acești câini „inhibați“ nu cer o prezență fizică foarte activă a paznicilor lor; invers, tulburările de comportament pe care le prezintă animalele integrate în relații acaparante s-ar putea explica prin faptul că stăpânii, preocupați să stăvilească agresivitatea și agitația, au constant grijă să îi întrețină fizic⁵². Se vede limpede, prin aceste observații, că orice rezultat trebuie interpretat cu multe precauții dacă vrem să evităm, printr-o reducere simplistă, să asociem un tip de relație familială cu o modalitate de reactivitate particulară, comportamentală sau somatică.

În schimb, se știe astăzi cu certitudine că nivelul de anxietate sau de calm al unui animal, domestic sau nu, influențează puternic evoluția sa somatică, îndeosebi în caz de agresiune bacteriană. Utilizarea feromonilor calmați ai porcului, substanțe naturale a căror existență a fost demonstrată de grupul de cercetare a lui Patrick Pageat⁵³, a arătat în mod incontestabil incidența lor asupra mortalității și a stării ponderale a purcelușilor bolnavi de o infecție pulmonară gravă: o singură stagnare ponderală a fost observată la cei douăzeci și cinci de purceluși trăind într-o ambianță liniștitoare impregnată cu feromoni, în timp ce trei decese, douăsprezece regresii ponderale și șase stagnări au fost înregistrate la cei douăzeci și cinci alți purceluși care nu beneficiau de acest cadru liniștitor.

Este limpede, la modul general, că la ființele vii starea corpului este o răspântie complexă în care se intersectează biologia, psihologia și mediul.

Studiul recent desfășurat de Maggy Siméon și Paul Malvaux⁵⁴ a permis distingerea a două forme de obezitate. Prima este o formă

mai curând cronică, atunci când diferiți membri ai unei aceleiași familii prezintă de-a lungul a mai multor generații un exces de greutate: această obezitate de dezvoltare, care reprezintă 25% din cazuri, este legată în general de o modalitate particulară de structurare familială denumită, de la Salvadore Minuchin încoace, „încâlceală”. În al doilea grup, care reprezintă 75% din cazurile de obezitate, nu găsim vreo structură familială deosebită, ci o creștere în greutate importantă în anul de după un eveniment personal sau relațional deosebit de marcant.

Cititorii care mi-au făcut onoarea de-a mă urmări până aici vor fi văzut fără îndoială în această ultimă formă de supraîncărcare ponderală echivalentul unui simptom încercând să vină în ajutorul unui echilibru familial distrus. Aceiași cititori asidui nu vor putea atunci să nu își pună întrebarea următoare: se poate înțelege că anumite tipuri de obezitate apar brutal cu ocazia unei rupturi a homeostaziei familiale, dar cum se explică faptul că obezitatea de dezvoltare, a cărei cronicitate se înscrie într-o structură familială de cursă lungă, ajunge într-o bună zi obiectul unei cereri de consultație? Altfel spus, din ce motive o familie se hotărăște deodată să vină la consultație, când excesul ponderal face parte integrantă din viața familială de luni de zile, sau chiar de ani ori de generații întregi?

Truismul care ne vine imediat în minte este că familia vine la consultație pentru că obezitatea a devenit stânjenitoare, pentru că a căpătat o semnificație diferită de cea pe care o avea până atunci. Valoarea unui comportament nu depinde atât de importanța sau de durata sa, cât de sensul pe care i-l acordă familia. Or, această privire familială se poate modifica brutal, în ziua când fiecare membru se re poziționează într-o dinamică familială diferită. Tocmai survenirea unei situații de criză, care permite această re poziționare, va fi cea care va transforma obezitatea într-o viziune dramatică a unui păcat. Cu alte cuvinte, permanența unui comportament nu implică obligatoriu că i se va conferi de fiecare dată același sens – ceea ce implică faptul că un echilibru aparent poate uneori ascunde bulversarea structurală a sistemului...

Bazându-ne pe ceea ce am spus, pare destul de clar ca atunci când unul din cei 25% de asemenea pacienți suferind de obezitate pe termen lung vine la consultație pentru prima dată, stabilitatea sindromului nu trebuie să ne amăgească în privința crizei structurale a organizației familiale. Dacă obezitatea tolerată până atunci a devenit o problemă, înseamnă că o bulversare familială a impus o privire nouă asupra ei: există deci mari șanse ca familia care vine astăzi să prezinte o obezitate apărută în urmă cu câțiva ani să fie în situație de criză. În aceste condiții, pare verosimil ca familiile „încâlcite“ care vin la consultație să fie niște sisteme în criză a căror complicație actuală este o accentuare a unei încâlceli obișnuite, care constituie tipul de funcționare cotidian al grupului respectiv.

ÎN CARE SE DISCUTĂ DESPRE RESPONSABILITATEA MEDIULUI FAMILIAL ÎN APARIȚIA UNEI PATOLOGII PSIHOSOMATICE

Să revenim la exemplul familiei „Lunii-când-s-a-născut-Profetul“. Adolescența a trecut prin două stadii patologice: primul implică nivelul corporal prin intermediul eczemei; al doilea s-a manifestat printr-o depresie cu tentativă de sinucidere. Aceste două faze corespund unor momente diferite din ciclul de viață al acestei familii. Afecțiunea psihosomatică, vizibilă prin erupția eczematoasă, pare să coincidă cu un sistem familial patologic încâlcit, pe care Salvador Minuchin și Lester Baker îl caracterizează printr-un „grad ridicat de implicare și de atașament reciproc“, remarcabile în „interdependența relațională, încălcarea granițelor personale, o percepție puțin diferențiată a sinelui în raport cu ceilalți membri ai familiei și prin granițe subțiri între subsistemele familiale“⁵⁵.

Ilustrând această definiție, familia „Lunii-când-s-a-născut-Profetul“ este formată dintr-un tată de aceeași vârstă cu bunicul din

partea mamei, o soră vitregă care are aceeași vârstă cu mama și un frate a cărui concepere și al cărui nume de botez au fost hotărâte de adolescentă. Toate aceste elemente, ca și viziunea rolului deținut de fiecare membru al familiei arată că granițele familiale dintre generații sunt vagi, și absența reperelor și interdependența relațională sunt suficient de grăitoare pentru ca să putem vorbi de „încâlcire“, cel puțin până când „Luna-când-s-a-născut-Profetul“ împlinește zece ani. Începând de atunci, dispariția eczemei este legată în mod ciudat de ruptura familială, de noua privire relațională și de apariția depresiei. Momentul când se produce despărțirea cuplului e cel în care patologia copilului își schimbă expresia: atunci se trece de la eczemă la depresie, adică de la sfera psihosomatică la o expresie psiho-comportamentală. Problema este atunci de-a ști dacă noua formă familială e cea care a permis această nouă expresie a suferinței, sau perioada adolescenței e cea care a deschis accesul la noi modalități de procesare psihică.

Într-adevăr, toți pediatrii semnaleză o frecvență mai mică a patologiei psihosomatie în adolescență. În afară de evocarea unei modificări a sensibilității celulare la această vârstă, trebuie considerat că această expresie mai redusă a corpului ar putea fi tributară bulversărilor familiale ce readuc pe tapet dinamica încâlcirii. Totuși, se poate ca această nouă modalitate expresivă, depresia, să fie tributară mai curând unei noi forme de metabolizare a conflictelor interpersonale sau intrapsihice. Este deci indispensabil să abordăm rolul psihologiei individului în apariția păcatului familial de ordin psihosomatic.

ÎN CARE SE VEDE CUM MICUL MAURICE ÎȘI AFIRMĂ PERSONALITATEA REFUZÂND SĂ MĂNÂNCE ȘI CÂT DE MULT RESIMT PĂRINȚII LUI ACEST LUCRU CA PE UN PĂCAT RUȘINOS

Maurice, copil singur la părinți, are trei ani când îl întâlnim pentru prima dată, însoțit de tatăl și de mama lui. Aceștia se confruntă de mai multe luni cu un refuz alimentar. Dacă refuzul alimentar al lui Maurice i-a agasat întotdeauna, acum îi angustează deoarece corpul copilului începe încetul cu încetul să vorbească limbajul anorexiei. Din ce în ce mai îngrijorați, ei vin astăzi la consultație, fiindcă nu numai că fiul lor nu se mai îngrașă, ci și doarme prost.

Această trecere treptată, în câteva luni, de la o problemă psiho-comportamentală fără exprimare somatică la o pierdere în greutate din ce în ce mai vizibilă a copilului dovedește, o dată în plus, că linia despărțitoare dintre psihic și corporal este greu de definit. Incidentele de frontieră sunt numeroase și vom încerca mai întâi să definim câteva dintre ele.

Pentru micul Maurice, totul a început probabil printr-un refuz alimentar banal, unul dintre acele refuzuri care servesc efortului de autoafirmare necesar structurării personalității. Practic, toate mamele au cunoscut gestul copilului de-a întoarce capul când i se prezintă lingura cu mâncare, buzele strânse și mârâitul de refuz. Cel mai adesea, această etapă este depășită, dar se întâmplă și ca înfruntarea alimentară să stârnească angoasa părinților din cauza unei istorii familiale care transformă refuzul de-a mânca într-o problemă gravă. În acest stadiu, supralicitarea imprimă luptei din jurul mâncării direcția unui adevărat comportament anorectic cu consecințele somatice cunoscute: dacă la începutul ostilităților refuzul alimentar rămâne cantonat într-o expresie psiho-comportamentală a copilului, el convoacă rapid dimensiunea psihosomatică prin pierderea în greutate pe care o prilejuiește.

Nu trebuie neglijat nici faptul că cel puțin o parte a angoasei familiale se poate interpreta nu drept cauza, ci drept consecința slăbirii, putând la rândul ei provoca secundar repercusiuni psihologice la copil. Terapeuții care sunt confrunțați cu aceste sindroame alimentare la adolescenți știu foarte bine că începând de la o anumită greutate, tonalitatea psihologică a relației se schimbă brusc: discursul devine mai depărtat, dezincarnat, ca și cum lucrurile nu ar mai avea importanță și moartea ar fi deja prezentă. Invers, când anorexicul reîncepe să se îngrașe, începând de la o anumită greutate, variabilă de la un individ la altul, există brusc un discurs diferit, mai prezent, viu, ca și cum subiectul și-ar fi reintegrat corpul. E greu de afirmat că modificarea psihismului este la originea acestei noi calități a relației, deoarece ea survine în mod diferit în raport cu începutul creșterii în greutate. Totuși, este la fel de riscant să spunem că ameliorarea stării nu ține decât de o creștere în greutate.

În această întrețesere dintre corp și psihic, Salvador Minuchin a propus să se facă o distincție între tulburările psihosomatice primare și secundare⁵⁶. La cei dintâi, elementul psihosomatic constă în exacerbarea emoțională a unei disfuncții biologice bazale, cum este cazul astmului sau al diabetului, de exemplu. În al doilea caz, dimpotrivă, nu se poate localiza nicio predispoziție sau alterare fiziopatologică și elementul psihosomatic este atunci autentificat în transformarea conflictelor emotive în simptome somatice. Dacă urmăm această nomenclatură, Maurice s-ar situa în al doilea grup, din moment ce acest copil nu are, pare-se, nicio predispoziție organică de slăbire și pare exclusiv prins într-un conflict relațional cu părinții săi. Invers, „Luna-când-s-a-născut-Profetul“, ale cărei trei surori vitrege sunt bolnave de eczemă, ar ilustra primul tip de tulburări psihosomatice prin prezența unei disfuncții biologice bazale legate de o susceptibilitate celulară particulară a cărei genă ar fi transmisă pe linie paternă.

În orice caz, pentru ca aceste conflicte familiale să își poată găsi o materializare somatică, se pare totuși că prealabilul unei disfuncții biologice de bază este indispensabil. Problema rămâne însă aceeași, deoarece nimeni nu a putut până acum să dea definiția și

să determine gravitatea acestei disfuncții. Astăzi, cancerologii vorbesc de „personalitate celulară“, ceea ce înseamnă că unele cancere aparent de aceeași natură histologică pot avea, în urma unui tratament similar, o evoluție diferită, în funcție de o susceptibilitate celulară mai mult sau mai puțin receptivă la agenții chimici. Această personalitate celulară ar depinde la rândul ei de starea psihologică a pacientului și de mediul său familial. Cum aceste noțiuni ridică astăzi problema, insurmontabilă, a nivelului de responsabilitate a diferiților factori, vulgata științifică se descurcă în general spunând laconic: „Declanșarea unei boli somatice nu poate fi concepută astăzi decât din unghiul multifactorialității.“

Leon Kreisler⁵⁷ a încercat să scape de această imprecizie reamintindu-ne cum „câmpul psihosomatic acoperă bolile fizice ale căror determinism și evoluție recunosc rolul prevalent al factorilor psihologici sau conflictuali“. Vorbind de rolul prevalent al factorilor psihologici sau conflictuali, el implică ideea unui diagnostic *a fortiori* bazat pe evoluția tulburării considerată după cutare sau cutare tip de tratament, indiferent că e de natură psihoterapeutică sau „somaterapeutică“. Dar să punem problema în acești termeni înseamnă să facem dintr-o boală un bloc monolitic care și-ar găsi etiologia într-un pol dominant, fizic sau somatic. Ar însemna să dăm prea puțină importanță evoluției bolii și a bolnavului, care poate trece prin faze somatice sau, dimpotrivă, psihice.

De exemplu, dacă studiem problema crizelor de astm, e limpede că psihicul joacă un rol important în debutul crizelor. Să spunem însă că determinismul este fundamental în sfera psihicului ar însemna să nu recunoaștem boala ca aparținând unei ființe vii cu modificări posibile în cursul ciclului său. Astfel, în momentul polenizării, e clar că factorul organic prevalează asupra determinantului psihologic. În alte momente, dimpotrivă, psihicul e cel ce își va impune dictatul. A dori să stabilim preeminența unuia dintre cei doi factori asupra celuilalt, chiar și într-o patologie în care există o leziune organică, echivalează cu a comite un ultragiu în plus la adresa realității ființei vii.

Istoria micului Maurice arată că tipul de raționament fixist care s-ar baza pe „aici-și-acum“, pentru a face o cercetare cauzală asupra psihosomaticii, ar neglija complexitatea introdusă de evoluția modurilor de expresie a sufletului și a corpului. Suferința psihosomatică a unui individ trebuie resituată într-o evoluție în care timpul care se scurge distribuie rolurile biologiei, psihologiei și dinamicii familiale în scenariul responsabilității. Locul familial al micului Maurice în vârstă de optsprezece luni, afirmându-și alteritatea prin intermediul unui refuz alimentar nu este, în mod clar, de aceeași natură cu cel al copilului de trei ani care își înscrie anorexia într-o problematică familială din ce în ce mai dureroasă.

ÎN CARE TREBUIE SĂ FACEM ÎN AȘA FEL ÎNCÂT FAMILIA LUI MAURICE SĂ ÎȘI REZOLVE PĂCATUL UTILIZÂNDU-ȘI PROPRIILE SALE COMPETENȚE, ÎN LOC SĂ REPRODUCĂ UN COMPORTAMENT DICTAT DE NORMELE SOCIALE

Când un confrate mă roagă să îl văd pe micul Maurice, știu că vom fi confrunțați, împreună cu familia, cu o problemă urgentă: pierderea în greutate a copilului. În fața acestei situații se va ridica toată problematica schimbării: trebuie ca familia să își modifice comportamentul pentru a face ca problema să dispară, sau să își schimbe felul în care vede problema? Comportamentele anorectice nu ne lasă deseori luxul de-a opta pentru o opțiune terapeutică sau alta și, în general, urgența impune explorarea simultană a ambelor căi diferite.

La această primă întrevvedere primesc deci ansamblul grupului familial, inclusiv pe micul Maurice, care se joacă și îmi explorează biroul ca orice copil de trei ani. Miza acestei prime întrevederi este de-a permite familiei să înceapă o nouă conferire de sens, exprimându-și intuițiile asupra originii problemei – motivul, „de

ce“-ul – și, de asemenea, să favorizeze explorarea comportamentului adoptat de părinți în fața refuzului alimentar al copilului – modul, „cum“-ul. Toată lumea va fi înțeleș că a provoca discuția despre cauză urmărește să modifice, pe termen mai lung sau mai scurt, lumea reprezentărilor, în timp ce a menționa atitudinea părintească în momentul mesei are ca scop mai mult să stabilească o strategie a urgenței prin recomandări capabile să schimbe comportamentele.

Cu familia lui Maurice, prima dificultate, întâlnită încă de la începutul discuției, ține de faptul că părinții par să recite o lecție învățată în cursul celor două tentative de tratament care au precedat întâlnirea noastră. Trebuie atunci să utilizăm ceea ce terapeuții de familie numesc „bârfă organizată“ sau deopotrivă „chestionarea încruciașată“⁵⁸, în scopul de a-l face pe unul dintre părinți să poarte responsabilitatea nu a spuselor sale, ci a spuselor celuiilalt, în prezența lui, bineînțeleș. Cocrnet, o bârfa organizată se aplică din momentul în care se trece de la „Ce credeți despre...“ la „Ce credeți că crede celălalt despre...“. Acest tip de chestionare, mai puțin obișnuit, provoacă în general o discuție mai creativă decât o chestionare directă la care indivizii răspund deseori stereotip, fără originalitate, și permite mai lesne ca felul de-a vedea al familiei să iasă de pe cărările bătătorite.

Îmi amintesc astfel de un sugar care vomita întruna, pe care pediatrii au fost siliți să îl interneze din cauza regurgitărilor intempestive care îi făceau să se teamă de apariția unei situații somatice din ce în ce mai precare. Aceste vărsături nu aveau loc decât în prezența mamei care, părășită de puțin timp de soțul ei, își alina suferința ducându-se zilnic la una dintre prietenele sale care avea un sugar de aceeași vârstă cu al ei. La întrevvedere care s-a desfășurat în prezența copilului, tânăra femeie adăugase că îl lua frecvent în brațe pe celălalt copil, mai jovial, fiindcă el unul părea să aibă nevoie de ea. Când am rugat-o pe această femeie să își imagineze ce mi-ar spune sugarul ei dacă l-aș întreba despre felul în care resimțea aceste vizite, ea a părut să cadă pradă unui seism afectiv. Mutându-și

privirea asupra copilului, ea a părut să se pună în locul lui cu empatie și mi-a răspuns: „Ar fi neîndoielnic gelos că eu, mama lui, mă ocup de un alt copil.“ De atunci, copilul nu a mai vomitat, poate din pricina modificării comportamentului mamei sale, pe care alte întrevederi au consolidat-o. Dar acest exemplu arată îndeajuns ponderea unui răspuns neobișnuit, capabil să provoace vindecări pe care kilograme întregi de medicamente nu vor reuși niciodată să o obțină.

Față de acest exemplu, situația lui Maurice pare mai complexă, în orice caz mai puțin reacțională, deoarece este stabilită de optsprezece luni. Astfel încât ar fi iluzoriu să credem că procesul de conferire a unui sens, început în cursul primei întrevederi, va da roade imediat. Oricum, pierderea în greutate a copilului creează o situație de urgență și e important ca familia să poată aplica rapid o strategie capabilă să stăvilească pierderea ponderală, făcând să acționeze competențele unora și altora.

Situația meselor în această familie pare teribilă. Părinții, preocupați să mențină „mesele de familie“, ajung sistematic să se certe, unul considerându-l pe celălalt prea brutal și altul considerându-l pe celălalt prea îngăduitor. După o oră de discuții, recunoaștem cu toții că o strategie, ca să fie decretată bună sau proastă, trebuie să poată fi aplicată pentru un anumit timp fără certuri stârnite de opțiunile fiecăruia... Visul mesei de familie ideale nefiind poate de actualitate, ar fi poate mai bine, ținând cont de dispute, ca unul din părinți să îi poată da de mâncare copilului în lipsa celuilalt. Toată lumea e de acord, și mama îl roagă pe soțul ei să se ocupe de acest lucru, în timp ce ea se va ocupa de altele.

Săptămâna următoare, cuplul revine, zâmbitor: copilul nu mai slăbește și a început să mănânce cu tatăl lui. Să nu ne laudăm însă, fiindcă a fost ulterior nevoie de o muncă de șase luni pentru găsirea unui sens al simptomului, de mersul copilului la școală și de vestea unei noi sarcini a mamei pentru ca familia să reînceapă să ia masa „ca o familie normală“. Povestea lui Maurice și a familiei sale ne va fi arătat că dacă copiii mici vorbesc curent în limbajul psihosomatic, suferințele familiale sunt cele care transformă acest lucru într-un păcat.

ÎN CARE ESTE VORBA DE GÂNDIREA OPERATORIE, DE DEPRESIA ESENȚIALĂ ȘI DE FELUL ÎN CARE ÎȘI PRIVEȘTE FAMILIA PĂCATUL

Copiii mici nu vorbesc. Schematic, conceptele de care dispun ar fi prea limitate pentru a le permite să își descrie stările sufletești sau să își exprime nivelul de anxietate. Ar exista deci, într-o câțva, în cursul dezvoltării lor, o trecere obligatorie printr-o „gândire operatorie normală” interzicând orice transport al emoțiilor altfel decât pe calea comportamentului sau al organelor.

Afirmată în anii 1960 de lucrările Institutului de Psihanaliză din Paris, această formă de gândire era presupusă a reda nivelul de procesare psihică al unui individ suferind de tulburări psihosomatice. Prin „gândire operatorie”, P. Marty, M. de M'uzan și C. David înțelegeau o anumită sărăcie a imaginărilor, capacități de simbolizare limitate și dificultăți de-a decodifica și de-a exprima emoțiile⁵⁹.

Desigur, studiul dezvoltării copilului arată că acesta trece prin stadii în care îi este imposibil să își metabolizeze angoasele existențiale altfel decât prin nivelul somatic. Cunoaștem cu toții propensiunea pe care o au copiii mici de-a vorbi cu corpul lor. De la colicele idiopatice din primul trimestru și până la agitațiile psihomotorii din primii ani, clinicienii, ca și părinții, știu că, la urma urmei, copilul reacționează cu mijloacele pe care i le oferă ontogeneza sa. Și René Spitz a indicat de altfel că vindecarea la vârsta de trei luni a colicilor idiopatice ale sugarului se datora apariției mijloacelor psihice nou diferențiate puse la dispoziția copilului⁶⁰. În aceeași ordine de idei, într-o comunicare recentă, Charles Baddoura, profesor de psihiatrie la Beirut, a semnalat că modul de reacționare privilegiat al copilului mic față de anxietatea inerentă situațiilor de război lua cel mai adesea calea psihosomaticii⁶¹.

Totuși, acest paralelism cu conceptul de gândire operatorie la adultul suferind de patologie psihosomatică nu poate fi realmente susținut în măsura în care la copilul mic limbajul corpului poate

constitui o modalitate reacțională normală, în afara oricărui mecanism psihopatologic.

Pe deasupra, lucrările Institutului de Psihanaliză din Paris au introdus un alt concept, cel al depresiei esențiale⁶². Pierre Marty scrie astfel: „Depresia esențială este imposibil de perceput dacă îi ignorăm existența, din cauza însăși a absenței simptomatologiei psihice care o caracterizează. La numeroși subiecți, ea nu apare în stare pură, ci se lasă ghicită prin golurile relației, ca și prin aspectul prost organizat, chiar lacunar, al elementelor depresive care reușesc totuși să se exprime. O tendință de depresie esențială pare a fi la originea oricărei manifestări somatice, dar aceasta poate lua o amploare variabilă în funcție de indivizi și, la același individ, în funcție de momentele vieții sale. Ca urmare a acestui lucru, contrar unei opinii admise curent, niciun subiect, oricât de bun ar fi contactul cu psihicul său, nu este la adăpost de o eventuală mișcare de dezorganizare somatică consecutivă unui episod de depresie esențială“.

Introducerea acestui concept de „depresie esențială“ anunță sfârșitul fixismului impus de „gândirea operatorie“ și de sora ei anglo-saxonă „alexitimia“⁶³. Prin aceste două concepte, abordarea rămăsese într-o descriere fixistă care, după cum subliniază Robert Dantzer, nu a fost niciodată validată obiectiv⁶⁴. În schimb, depresia esențială face din psihosomatică o relație evolutivă între un psihism și un mediu de viață capabil să îl influențeze. Spus limpede, în timp ce abordarea pornind de la gândirea operatorie izolează individul într-un fatalism excesiv de ignorant al tuturor posibilităților evolutive, teoria bazată pe depresia esențială îi lasă speranța unei vindecări.

E adevărat că acest din urmă concept nu explică nimic, dar valoarea sa ține de faptul că permite suscitarea explicativului și a creativității, dând familiilor imaginea unei stări care poate să dispară, contrar „gândirii operatorii“ sau „alexitimiei“ care, în ce le privește, asociază pe viață individul cu boala lui. Una e pentru o familie să își spună: „Păcatul nostru se datorează unui moment de depresie a copilului nostru; dacă reușim să îl vindecăm, suferința

noastră va dispărea sau se va micșora“ și alta e să trebuiască să constate: „Știți, boala aceasta, orice am face, copilul nostru o va avea mereu, fiindcă am aflat că avea o gândire operatorie și că psihosomatica era singurul mod prin care se putea exprima“. O familie care ar vorbi așa ar putea fi taxată drept rezistentă la schimbare, dar poate că trebuie depășită această aproximație îndoielnică pentru a ajuta respectiva familie să instaureze ceea ce se numește îndeobște o metacomunicare.

ÎN CARE ESTE VORBA DE METACOMUNICARE CA POSIBILITATE PENTRU UN COPIL SĂ IASĂ ÎMPREUNĂ CU FAMILIA LUI DIN PĂCATUL PSIHOSOMATIZĂRII

În lucrările sale, Patrick Pageat a stabilit în privința câinelui o distincție între trei forme de anxietate: paroxistică, intermitentă și permanentă⁶⁵. În timp ce anxietatea paroxistică este o modalitate de exprimare particulară, puțin evolutivă și foarte mult dependentă de factori genetici, anxietățile intermitente și permanente par să se situeze într-un continuu evolutiv, deoarece 70% din primele evoluează spre o formă permanentă. Două tipuri de manifestări somatice o caracterizează: fenomene tranzitorii, care se întâlnesc de altfel în toate anxietățile umane – tulburări digestive, tulburări cardio-respiratorii, micțiuni, secreție salivară exagerată –; și afecțiuni somatice durabile, care sunt consecințele unor manifestări comportamentale, denumite activități substitutive, și care survin când animalul nu poate scăpa dintr-un context stresant.

Dacă activitățile substitutive și cortegiul lor de tulburări somatice apar într-un „context conflictual care interzice executarea unor răspunsuri adaptative“⁶⁶, e pentru că animalele de casă, neavând acces la conținutul semantic al comunicării, rămân în contact direct

cu emoțiile violente provocate de modificările senzoriale ale mediului și, îndeosebi, de familia lor adoptivă. Analizele etologice ale unei consultații veterinare desfășurate cu Claude Beata și Boris Cyrulnik⁶⁷ au permis îndeosebi observarea felului în care stăpânii creau un veritabil câmp senzorial care declanșa o reacție la câine prin intermediul unei contagiuni emotive. Direct afectat de starea emoțională a familiei umane, animalul nu are alte posibilități decât să latre sau să se agite. Dar dacă această situație se prelungește, izolarea animalului într-o cămăruță de unde îi este interzis să scape riscă să îl ducă la activități stereotipe de lins, cu leziuni dermice ce se suprainfectează secundar. Imposibilitatea câinelui de-a avea un răspuns adaptat situației de stres, de exemplu fugind, e cea care îl duce la activitatea substitutivă de lins.

Acest punct de ruptură în care adaptabilitatea animalului în fața situațiilor de stres este pusă la încercare este momentul când s-ar putea trasa una dintre liniile despărțitoare între animalitate și umanitate. La om, căile posibile de adaptare la o situație de stres rămân conștientizarea, verbalizarea, modificările comportamentale sau somatizarea. La animal, nimic nu spune că modalitățile de adaptare nu pot fi multiple, fiind totodată de un nivel de complexitate diferit. Dar, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, limitate poate de un antropomorfism încăpățânat, putem doar să spunem că atunci când capacitățile de adaptabilitate ale unui animal sunt depășite, pot apărea tulburări atât în sfera comportamentală, cât și „psihosomatică“.

Fiindcă este înzestrată cu vorbire, ființa umană își poate părăsi simțurile pentru a construi un sens, dându-și astfel o libertate pe care animalul nu o are. Câinele, în ce îl privește, pare supus imediatului constrângerilor exterioare, cam ca sugarul, dar deloc ca un copil mare care este capabil să părăsească proximitatea senzorialului prin distanța limbajului. Suntem cu toții psihosomatici prin natura noastră. În privința aceasta, ca și la animal, reglările prin expresia comportamentală sau somatică sunt primele care se manifestă. Dar apariția treptată a gândirii la copil va permite,

încetul cu încetul, psihicului să predomină în cadrul exprimării, fără ca totuși corpul să fie complet ignorat. Altfel spus, pe când omul inventează o lume care poate scăpa imediatului stimulărilor, câinele, ca și nou-născutul și copilul foarte mic, rămâne în mare parte captivul senzorialității sale.

Or, se poate întâmpla ca intersectarea cu Celălalt să se facă pe un fond de ambivalență generatoare de anxietate. Astfel, când îmi cert copilul, pot să o fac într-un mod congruent, adică în așa fel încât toate instanțele mele de comunicare verbală și neverbală să fie în acord. Dar pot să o fac și schișând involuntar un zâmbet. În acest caz, ambivalența conținută în acest mesaj contradictoriu creează o senzorialitate de esență paradoxală în care copilul nu poate să se mai comporte liniștit și nici să se adapteze în mod coerent: reprezentarea mea univocă a pedepsei, moștenită în mare parte din istoria mea personală, a creat un câmp afectiv ambivalent care poate tulbura comportamentul sau corpul copilului meu. Dacă am fost maltratată în copilărie, voi resimți poate o mare culpabilitate punând o interdicție în fața copilului meu, chiar dacă sunt convins că această interdicție este indispensabilă educației sale. Din această ezitare, se vede că ambivalența, care se naște din întâlnirea experienței mele personale trecute și din dorințele mele prezente, va fi capabilă să creeze o situație de confuzie la copil, formulând verbal, de exemplu, o interdicție pe care zâmbetul discret al buzelor mele o va denunța.

Când capacitățile psihice îl fac suficient de apt să pună o distanță față de senzorialitatea sa, copilul își va putea spune: „Am simțit eu că mesajul tatălui meu era paradoxal și reflecta dificultatea pe care o avea de-a mă sancționa“. Dar dacă nu se întâmplă așa, dacă copilul rămâne, dintr-un motiv ontogenetic sau patologic, la această formă de senzorialitate ambivalentă, și dacă acest tip de mesaje este reluat iar și iar pentru a deveni o modalitate de comunicare obișnuită, el riscă să se pomenească împotmolit într-un discurs paradoxal care va deveni angoasant și „confuzogen“.

Capacitatea pe care o are copilul de-a critica valoarea mesajului părintesc și care depinde în parte de vârsta lui este numită metacomunicare. Această capacitate este definită la un mod mai general de Jacques Miermont, care scrie: „La organismelesuperoare, orice sistem de comunicare comportă «metasisteme» alcătuite dintr-o ierarhie de semnale și de mesaje care comunică despre comunicare, sau în privința comunicării.⁶⁸”

ÎN CARE SE ARATĂ CĂ O FAMILIE POATE REUȘI SĂ SE „DESCĂLCEASCĂ”, PERMIȚÂNDU-LE MEMBRILOR EI SĂ METACOMUNICE

Dacă revenim la familiile „încâlcite” (Minuchin), ne putem întreba dacă acest tip de familie nu posedă o propensiune deosebită de-a bloca metacomunicarea, creând o crustă grupală ce împiedică orice distanță metacomunicativă ce ar risca să pună în primejdie integritatea grupului. Pentru a dezvolta această idee, ne putem baza pe lucrările lui Murray Bowen despre capacitatea indivizilor de-a distinge între ceea ce ține de sentiment și ce ține de gândirea intelectuală⁶⁹. Conform opiniei acestui autor, într-adevăr, indivizii care sunt cei mai apti să facă deosebirea între sentimente și intelect, sau care prezintă cel mai înalt grad de diferențiere de sine, dau dovadă de o suplețe și de o adaptabilitate mai mari în fața tensiunilor existențiale.

Nepermițând această diferențiere a individului, anumite familii îl vor menține într-o stare fetală din punct de vedere psihic, în care domnește cea mai mare confuzie între modalitățile psihice ținând de nivelurile diferite comunicativ și logic, precum sistemul emotiv și intelectual. La alții, în schimb, care posedă o capacitate superioară de maturizare, dezvoltarea se va putea face prin intermediul metacomunicării, individul ajungând în cele din urmă să

poată să se extragă pe cale intelectuală din emoțiile create de senzorialitatea imediată. În aceste condiții, a metacomunica devine corolarul identității persoanei care dispune de capacitatea de a discuta și de-a se extrage dintr-un plan emotiv-senzorial care se combină cu grupul familial și cu modul lui de funcționare.

Absența acestui sistem e cel care, nemaiautorizând o frontieră între emoțional și intelectual, ar putea reda această calitate relațională particulară resimțită la contactul cu un pacient „psihosomatic”: enunțul unor lucruri afectiv diferite cu aceeași intensitate emotivă. Această indiferență a fost clar subliniată de Pierre Marty la astmatici și la eczematoșii psihosomatici, oameni „de o amabilitate indiferentă cu toți, dar a căror relație este «albă», adică fără modulări prin afecte negative; dacă survine un conflict, ei îl neagă «retrăgându-se» în moduri primare de satisfacere narcisică, de tip oniric, dar visele lor însele nu pot simboliza conflicte neasumate: elaborarea lor simbolică este de altfel săracă⁷⁰”. Fără a stabili totuși un raport de cauzalitate lineară, legătura dintre dinamica relațională familială și psihodinamica individuală s-ar putea face în acest fel, și situația s-ar rezuma astfel: crusta „încălcării” nu îi permite individului să acceadă la o identitate satisfăcătoare, ceea ce creează o confuzie între emoțiile și capacitățile sale reflexive; or această confuzie împiedică orice critică metacomunicativă; drept urmare, individul este supus influențelor directe senzoriale ale ecosistemului său, fără a putea scăpa de ele altfel decât prin limbajul corpului.

În acea zi vine la consultație toată disperarea unei familii purtate de un băiețel de nouă ani pe care crize violente de astm repetate îl fac să ajungă frecvent la spital. Această familie s-a resemnat, împotriva voinței ei, să vină la o consultație la psiholog, sub presiunea unui pediatru angoasat de eșecul diferitelor sale terapii. Cel mai mare dintre copii, prezent la prima consultație, e în vârstă de cincisprezece ani și ar putea fi descris ca un băiat ascuns, introvertit, vorbind puțin. „Dar nu vă lăsați păcălit, precizează mama, e așa fiindcă nu vă cunoaște. Dacă l-ați vedea acasă certându-se cu

frații... cu fratele lui... v-ați face o cu totul altă impresie despre el“. Acest *lapsus linguae* este revelator al nivelului de „încâlceală“ al acestei familii, care are doi copii, dar trei fii: ceva mai târziu, și pe un ton de glumă, mama îmi va explica că nu se poate baza pe soțul ei ca să impună regulile pentru că, de fapt, are trei copii acasă. Și va adăuga că este dintotdeauna silită să doarmă în aceeași odaie cu Julien – micul astmatic – din cauza crizelor sale de astm, în timp ce soțul ei, în ce îl privește, împarte dormitorul cu Robert – fratele mai mare. Nimic nu pare deci să lege intim acest cuplu, care are o existență întru totul socială. Pe deasupra, nivelul de verbalizare al ansamblului grupului familial este sărac, și cei trei copii – nu este un *lapsus calami*, o greșeală de scriere – par esențialmente să comunice prin ciondăneli neîncetate care, adăugate crizelor de astm ale lui Julien, „ocupă“ zilele unei mame cu ușoare tendințe depresive.

Ca și în cazul micului Maurice, miza este aici dublă: să îi fac să vorbească și să încerc să tratez o urgență pe care, cu naivitate, o simtuez în imediatul unei restaurări a relațiilor conjugale. Dar, contrar familiei lui Maurice, grupul familial al lui Julien prezintă o mare densitate emoțională și slabe capacități de reprezentare. Fiind fără îndoială angoasat de caracterul impresionant al crizelor de astm ale lui Julien, descrise de pediatru, fac astfel încât să propun la sfârșitul primei consultații o recomandare capabilă să provoace metacomunicarea în jurul relației cuplului: îi trimit afară din cabinet pe cei doi copii și îi rog pe soți, ca să mă ajute să înțeleg mai bine situația, să își ia „liber“ o seară și să iasă în oraș fără să îi anunțe în prealabil pe copii unde se duc, lucru pe care nu l-au mai făcut niciodată.

Săptămâna următoare îi văd apărând pe toți într-o situație identică, dacă nu mai rea. Recrudescența crizelor lui Julien i-a împiedicat pe soți să urmeze recomandarea de-a ieși în oraș. „Vedeți și dumneavoastră, conchide mama, ce vreți să facem, cu toate crizele astea...“ Există familii cărora trebuie să le lași timp, fiindcă urgența crizei corpului prevalează deseori asupra problemei cauzate de lipsa unui sens.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE CĂ, ÎN CAZUL IMPOSIBILITĂȚII DE A LUCRA CU TATĂL, SISTEMELE DE METACOMUNICARE POT FI ÎNCERCATE CU GRUPURI DE PERSOANE ECHIVALENTE

În momentul când îi primesc familia la consultație, Gaspard este un adolescent de doisprezece ani, care și-a pierdut tatăl când era mic și care trăiește cu mama lui. În ce o privește, aceasta a redevenit fiica mamei ei. Ceea ce vrea să însemne că bunica din partea mamei trăiește, de la dispariția soțului, în acest cuplu mamă-fiu și pare să joace, cel puțin față de adolescent, rolul tatălui dispărut. Gaspard suferă de cefalee atroce și de coșmaruri zilnice, și cele două tentative precedente de terapie nu au schimbat cu nimic situația. Sunt de-acum doi ani de când lucrăm cu acest grup familial. Rezultatele la care am ajuns cu toții, grăbindu-ne încet, sunt dispariția coșmarurilor, a cefaleelor și, mai ales, dorința, împărtășită de familie, ca Gaspard să meargă la un terapeut... bărbat.

Există însă familii care par imposibil de mobilizat, familii care nu au putut da niciodată copilului lor bogăția metacomunicării. Acești tineri pe care îi bănuiești inteligenți par înnămoliți în diade mamă-copil foarte puternice din punct de vedere emoțional, excluzând orice prezență a tatălui. Sunt copii care vorbesc puțin, exprimându-se rar prin cuvinte, dar acționează mult prin comportament și corp. Această situație clinică face ca orice terapie printr-o mediere verbală să fie într-un totu iluzorie. Pe deasupra, absența afectivă a tatălui, cel mai adesea prea puțin sau deloc preocupat de evoluția copilului, face ca orice solicitare de consultație familială să capete aspectul unei veritabile probe de foc – imposibilitate datorată orarelor, penelor de mașină, șefului care nu vrea să audă de învoiri etc.

Pentru acești copii au fost organizate grupuri săptămânale de art-terapie alături de alți copii de aceeași vârstă, și membrilor

familiei care au mai rămas – în general, mamei – li se cere să vină o dată pe lună ca să descrie evoluția situației. Această consultație familială, foarte importantă, permite judecarea și studierea unor eventuale procese de apărare capabile să frâneze evoluția copilului.

Terapia se desfășoară într-un mic grup de patru sau cinci copii de aceeași vârstă și prezentând o situație clinică similară. Grupul trebuie să asculte cu atenție un fragment muzical înainte de a-l desena. Comunicarea directă fiind practic imposibilă la acești copii, faptul de-a desena fragmentul muzical și de a-l povesti ulterior permite o exprimare pornind de la suporturi securizante. Pe deasupra, înregistrarea ședințelor prin sistem video oferă informații despre poziția copilului în cadrul grupului, evoluția gesticii sale, timpul necesar desenului, timpul de exprimare verbală, nivelul de contact cu adultul etc. Confruntate cu analiza desenelor, toate aceste indicii arată felul în care evoluează capacitățile sale de-a părași încetul cu încetul lumea senzorialității imediate și de-a merge în întâmpinarea imaginarului său.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O A DOUA CONCLUZIE

Încercarea de-a înțelege suferința umană printr-o abordare globalistă se lovește de o dificultate majoră rezumată cât se poate de bine de Pierre Fedida⁷¹: „Chiar și cei care speră într-o abordare sintetică a ființei umane (în aspectele sale deopotrivă somatice și psihice, cum se spune) neglijează recunoașterea faptului că distincția dintre *soma* și *psyché* ține de un sistem de disjunții care se repercutează până în ideologia cunoașterii și în instituția (morală, juridică, socială, profesională...) a practicilor și a tehnicilor sale. Într-un cuvânt, cum să promovezi o adevărată psihosomatică, dacă aceasta ar cere o reevaluare a clinicii medicale (cf. noțiunii de semiologie) și mai ales o reorganizare a fundamentelor unei teorii

a corpului și a organismului?” Ca să fie posibilă, această reorganizare trebuie să treacă printr-o descentrare culturală impunând recunoașterea unei cauzalități nonlineare. Sarcina nu este ușoară, deoarece să ieși din „e din cauză... că...” poate să retragă științei medicale sau psihologice o parte din valoarea ei explicativă și să pună astfel în primejdie pretenția la o cunoaștere totală care ar face din ființa umană un suflet pur pentru unii, iar pentru alții, un pur organ.

De câțiva ani totuși, un nou clivaj pare să se instaureze între medicament și cuvânt. Partea umană a ființei omenești tinde să fie absorbită de o industrie farmaceutică preocupată de binele nostru, medicii rezolvând cu tranchilizante sau antidepresive probleme care ar fi de resortul teologiei ori a filosofiei sau care ar cere, pur și simplu, puțină atenție⁷². Din ce în ce mai mult, termenul de „psihosomatic” este rezervat nu celui care, având o afecțiune, vede prescriindu-se medicamente pentru corp și, de asemenea, pentru minte, ci celui care, în ciuda acestei combinații, nu se vindecă. Problema nu mai este de-a pune în discuție participarea *psyché*-ului la boala *somai* sau inversul: este psihosomatic cel care, în ciuda acestui tratament, nu reacționează la el, care nu vrea să se vindece și care, în consecință, nu mai este de resortul medicinei și nici, în anumite cazuri, de cel al psihologiei.

Or, dacă ne întoarcem cu toții către conceptele elementare ale teoriei generale a sistemelor, se poate să înțelegem de ce un bolnav poate să „țină” la boala lui: datorită locului pe care ea l-a ocupat în ecosistemul său. Iată de ce demersul constând în a vrea să vindeci bolnavul direct și cu orice preț este nu numai imposibil, ci poate constitui o violență asupra celui care poartă sensul bolii. Acest lucru este și mai adevărat când este vorba de copii sau de adolescenți, deoarece dacă păcatul psihosomaticii este purtat de un individ, cel implicat este ansamblul grupului familial.

Capitolul 3

Violențele

Spațiul exclusiv familial este cel în care se desfășoară de obicei jocul subtil al păcatului violenței, mai mult sau mai puțin tolerat de o anumită permisivitate internă și denunțat de o viziune socială transpusă parțial în lege. Loc al comunicării și consensului între valorile moștenite din istoria membrilor ei și criteriile mediului sociocultural, familia, primul refugiu al omului, poate deveni depotrivă primul său spațiu de violență.

Desigur, problema unei violențe fundamentale, supuse necesităților biologiei, nu mai pare astăzi de actualitate pentru omul occidental: de câțiva ani deja, *Homo Occidentalis* nu mai este silit să își pună viața în pericol pentru supraviețuirea fizică. În schimb, el a fost obligat să caute un alt sens al vieții sale, la fel de fundamental ca și imperativul biologic. Când problema existenței nu se mai pune în termeni materiali, logica sângelui trebuie să cedeze locul unei logici a sensului în relația cu ceilalți și cu lumea, în caz contrar existând riscul unor derapaje necontrolate.

Aceste derapaje ale violenței par să împartă familiile în două grupuri: cele al căror germene distructiv rămâne multă vreme

ascuns înainte de-a ieși la lumina zilei din cauza unei situații de criză, cum e adolescența, și cele ale căror modalități relaționale se creează de obicei prin violență. Deși dinamica familială este mai complexă în realitatea clinică, între limitele acestor două tipuri de violență vom găsi definiția păcatului: aici, o violență familială permanentă, paroxistică, și care, într-o bună zi, apelează la consultație exclusiv sub constrângerea mai mult sau mai puțin puternică a unei societăți care abia o mai tolerează; dincolo, o familie dezechilibrată, deritualizată, culpabilizată, care suferă de o vină presupusă, aflată la originea problemei întâlnite. Această distincție este fundamentală, deoarece va condiționa în mare parte modul abordării terapeutice. Într-adevăr, să faci terapie cu o familie suferindă nu e la fel cu a răspunde unei obligații de tratament.

Dincolo de cercul familial, înțelegerea păcatului violenței pune inevitabil la lucru și perspectiva culturală. Într-adevăr, familia nu se poate defini pornind de la un punct unic, care să ofere o obiectivare universală a violenței. Cel mai adesea, acest punct unic nu există, deoarece se mișcă între definiția actului violenței și felul în care este privit de societate și de familie. Or, dacă modul de-a vedea al societății este efectiv cel care creează efracția, în schimb nu ar putea exista păcat fără culpabilitate familială. Din acest motiv, opoziția este mai subtilă, deoarece e greu de închipuit o culpabilitate familială venită exclusiv dintr-o istorie intergenerațională ieșită din contextul ei cultural: pentru ca să existe un păcat familial, trebuie să existe nu numai o normă socială definind vina, ci și culpabilitatea cu care o familie poate privi nerespectarea acestei norme.

ÎN CARE ESTE REDATĂ DIFICULTATEA DE-A DEFINI PĂCATUL VIOLENȚEI

Dintr-un punct de vedere etimologic, dezvoltat de Yves Michaud, deoarece termenul de violență se referă la uzul de forță, „forme de

constrângere mai subtile sau indirecte, precum amenințarea, persuasiunea, seducția, inculcarea prin repetiție sunt excluse din această definiție⁷³. Etimologia suferă însă adesea uzura timpului care îi transformă rigoarea în concepte mai vagi, respectiv mai ome-nești. Practica noastră clinică zilnică ne obligă să luăm în considera-ție amenințarea, implicitul, complexitatea relațiilor și să scoatem astfel violența din cadrul ei exclusiv de utilizare a forței fizice. În ce ne privește deci, comportamentele de agresiune la adresa altuia sunt uneori atât de subtile în ce privește mesajul lor și atât de distrugătoare în ce privește consecințele, încât preferăm definiția lărgită pro-pusă de Françoise Héritier care înglobează „orice constrângere de natură fizică sau psihică capabilă să provoace teroarea, evadarea, nenorocirea, suferința sau moartea unei ființe însuflețite”⁷⁴.

Dacă această ultimă definiție are avantajul de-a arăta că violen-ța fizică nu este decât o parte infimă din talentele ascunse de care poate da dovadă *Homo Sapiens*, ea nu rezolvă nimic, cel puțin în ce privește lumea copilăriei timpurii și a bătrâneții înaintate. Cine poate vorbi poate exprima suferința fizică sau psihică ce îi este im-pusă. Dar un copil mic sau un bătrân incapabil să se exprime vor avea fatalmente un adult ca purtător de cuvânt care hotărăște dacă există sau nu violență. În consecință, nu numai că este practic im-posibil să obiectivezi o violență ocultă, ci și primejdios să califici drept păcătoasă o familie pe baza unor acte izolate. Dacă pentru unii a spune „nu” unui copil constituie o opoziție necesară dez-voltării sale, alții pot vedea acest lucru ca pe o opoziție distrugă-toare, pasibilă de calificativul de maltratare psihologică. În urmă cu câțiva ani, anumiți psihiatri afirmau că trebuie ca un sugar să fie lăsat să plângă pentru ca să nu devină capricios. Pentru binele copilului, unele familii au respectat conștiincios preceptele auto-rității sub privirele pline de milă ale altor familii care considerau acest comportament ca fiind barbar.

În aceeași ordine de idei, un cuplu de bunici foarte îngrijorați a venit într-o zi la mine ca să îmi semnaleze că fiica lor și, mai ales, ginerele lor „li se par foarte duri față de nepoțelul lor căruia

îi refuzau orice fel de dulciuri“. Cu acordul lor, am scris acestei familii torționare, propunându-i o consultație. Părinții au venit, mirați, și l-am putut vedea pe acel nepoțel care nu părea deloc maltratat. Pentru părinți, într-adevăr, refuzul dulciurilor se explica printr-o igienă de viață pe care erau gata să o nuanțeze o dată cu intrarea copilului la grădiniță „ca să nu se simtă exclus de ceilalți copii care mâncau bomboane“. În afară de faptul reproșat de bunici, nimic nu permitea să crezi că această familie se baza pe tranzacții relaționale violente. În ultimă instanță, bunicii veniseră să îmi vorbească de „maltratarea“ nepoțelului lor, mai ales ca să îmi mărturisească nefericirea de a nu-l avea mai des cu ei. Am înțeles în ziua aceea că lupta dintre generații pentru posesia unui copil ar putea trece prin bomboanele maltratante.

Păcatul familial al violenței cere, dincolo de act, o situație relațională particulară, iar necunoașterea acestor două niveluri, al actului și al sistemului de funcționare familial, poate duce la consecințe foarte grave. O familie acuzată pe nedrept de violență la adresa unui copil, intrată în vârtejul anchetelor, va începe, fără voia ei, să manifeste o altă violență: cea de punere sub acuzare a responsabilului de această agitație, respectiv copilul. Se poate însă întâmpla și ca o familie să utilizeze, într-o oarecare măsură, provocarea unui act violent izolat pentru a cere un ajutor pe care nu l-a putut formula altfel.

ÎN CARE ESTE VORBA DE MAX PROVOCATORUL

„N-aș fi crezut niciodată asta despre el. În câteva săptămâni, s-a schimbat complet. El, atât de calm și de drăguț, a devenit grosolan... și violent cu noi. Într-o seară, l-a provocat așa de rău pe soțul meu, că acesta i-a tras o palmă. A doua zi, Max s-a dus să se plângă la diriginte, spunând că tatăl lui l-a bătut și că era nefericit în familia noastră. De atunci, din anchete în anchete, am ajuns în

fața judecătorului care ne-a spus că nu va da curs niciunei urmări penale și că, dacă vrem, putem să mergem la o consultație.“ Așa începe întrevederea cu familia X, venită la mine la sfatul unui judecător pentru copiii care nu a crezut de cuviință să sancționeze legal această palmă. A fost totuși nevoie de o anchetă socială pentru a elimina confuzia făcută între accidentală trecere la act a unui tată exasperat și o familie în situație de păcat mortal.

Max este un copil adoptat de doisprezece ani. Vine dintr-o țară îndepărtată unde spitalul era confundat cu un loc pentru muribunzi. Când părinții lui adoptivi s-au dus să îl cumpere, Max nu era un copil sănătos, dar mama, trecând peste asta, a simțit o „dragoste la prima vedere pentru acest puști“. Max era atunci un copil plâpând. Ulterior, a fost mereu bolnav, și familia lui s-a luptat ca să aibă parte de cele mai bune îngrijiri și de cea mai bună educație cu putință. În schimb, copilul era foarte cuminte și învăța foarte bine. De atunci încoace însă adolescentul pare să se revolte, înmulțind provocările și violențele esențialmente verbale, până la scena din seara faimoasă când tatăl, excedat, și-a înșfăcat fiul și l-a palmuit.

E întotdeauna extrem de delicat să stabilești partea de responsabilitate a fiecăruia în apariția brutală a violenței la un adolescent. Pe de o parte este criza pubertară cu propensiunea ei de a acționa, rezultând dintr-o dificultate sau dintr-o imposibilitate de conștientizare; pe de alta, există motivații familiale inconștiente care pot provoca față de adolescent o agresivitate legată de procesul de doliu pe care îl impune. Prin criza sa, Max dă într-adevăr peste cap ritmul de viață al unei familii care se obișnuise să aibă un copil fără probleme și ascultător. Când biologia pubertății și-a impus violența schimbării nu poți decât să i te supui, dar acest seism atrage după sine sentimente de distrugere la adresa celui care a provocat dispariția unui ideal de familie, după care toată lumea trăise de peste zece ani.

Max s-a născut într-o țară războinică și cu toate că a fost adoptat la vârsta de câteva luni, părinții lui văd în comportamentul său recent un fel de atavism cultural – pe care îl suportă, de altfel, cu un

fatalism emblematic pentru ambianța depresivă care domnește în acest grup familial. Familia pare încremenită într-o interpretare a problemei care paralizează orice șansă de evoluție. De fiecare dată când întreb, sub diferite forme, cine este Max, mi se răspunde invariabil că era odinioară un băiat fermecător, dar că de puțin timp a devenit violent și provocator. La încheierea acestei prime ședințe, mi se pare imposibil să ajut această familie să renunțe la această viziune a unei fâpturi la care violența ar fi cvasigenetică, și să o adopte pe cea a unui adolescent al cărui comportament încearcă să spună ceva.

Blocat de această imposibilitate, iau decizia de a nu îi mai face să vorbească de păcatul violenței, ci de calitățile adolescentului. Abia la sfârșitul celei de-a doua ședințe mama îmi va spune: „Max este totuși un băiat drăguț... Fiindcă, atunci când îl rog să o ajute pe sora lui să învețe, o face cu plăcere“. Trebuie spus că sora lui Max este un copil handicapat ale cărei dificultăți școlare cer din ce în ce mai multă atenție și disponibilitate. În general, mama e cea care se ocupă de ea, dar această femeie, obosită și deprimată, străbate în acest moment o perioadă grea din cauza bolii proprii sale mame. Despre Max, tatăl va spune de altfel ceva mai târziu: „Eu, tot ce vreau, e să fie de treabă cu soția mea. În rest, înțeleg că poate să aibă și el un moment dificil“.

Cum Max pare incapabil să își înfrâneze agresivitatea și ajunge să fie extrem de culpabilizat, nu pare oportun deocamdată să vorbim de o ipotetică stopare a violenței, al cărei singur efect ar fi să îl angoaseze și mai mult și să îi sporească pulsiunile agresive. Băiatul are cu siguranță nevoie și de terapie individuală, dar aceasta trebuie însoțită de câteva întrevederi familiale pentru a ajuta astfel familia în ansamblul ei să își aline suferința actuală: mi se pare dificil, în situația actuală, să recomand o terapie individuală, lăsând restul familiei să înfrunte singură boala bunicii, depresia concomitentă a mamei, handicapul fetei, anchetele sociale și rușinea tatălui ajuns în fața justiției.

La sfârșitul celei de-a doua întrevederi, îi propun lui Max să meargă la o psiholoagă și să vină la mine pentru câteva ședințe împreună

cu toată familia. Pe de altă parte, i-am cerut adolescentului să nu încerce să își înfrâneze deocamdată violența, ci să ofere câte o compensație care să îi dovedească disponibilitatea de-a se debarasa de ea de fiecare dată când familia este victima izbucnirilor sale și, îndeosebi, să își sprijine mama ajutându-și la învățătură sora handicapată.

În cazul concret al acestei familii, recomandarea pentru a dezamorsa violența s-a impus pentru că nu a fost posibil să ne ocupăm imediat de sensul simptomului. Dacă păcatul nu ar fi fost încremenit într-o perspectivă genetică de nedepășit, dacă grupul familial ar fi avut de la bun început o altă viziune mai puțin sclerozantă, de exemplu cea a unui comportament provocator înscriindu-se într-o dinamică relațională, este probabil că această muncă preliminară nu ar fi avut niciun motiv de-a exista.

ÎN CARE SE VORBEȘTE DESPRE O VIOLENȚĂ FUNDAMENTALĂ, LEGATĂ DE VIAȚĂ, ȘI DESPRE O VIOLENȚĂ DISTRUGĂTOARE, LEGATĂ DE MOARTE

Când Jean Bergeret pune problema unei violențe umane ontologice ca „fundament al unei adevărate lupte pentru viață⁷⁵”, el nu face decât să rezume opinia curent admisă care postulează existența unei energii de adaptare vitală, întipărită genetic în orice ființă vie. Când vorbim de violența fundamentală, nu prea putem să greșim afirmând existența unei anumite porniri înnăscute, neurobiologice; abia când abordăm problema violenței distrugătoare, spiritele încep să se încingă. Konrad Lorenz, se știe, a evocat în această privință posibilitatea unui instinct fundamental agresiv, în timp ce Nikolaas Tinbergen făcea din agresivitatea distrugătoare o cale greșită a violenței fundamentale⁷⁶.

Fără să vreau să intru în polemici care nu sunt obiectul acestei cărți, practica mea clinică mă face totuși să mă alătur zilnic

poziției lui Tinbergen când, în fața unei familii afectate de păcatul violenței, sunt determinat să îmi pun întrebări despre factorii care au permis apariția destructivității și despre cei care vor participa la calmarea acesteia. Acești factori trec prin înțelegerea unor ritualuri familiale, adevărate diguri ale căror fisuri accidentale, legate de soliditatea construcției lor dar și de loviturile sortii, pot lăsa să răzbată acte de violență. Uneori, ruptura acestor diguri lasă să treacă un adevărat păcat familial, și contează prea puțin dacă presiunea este exercitată de o violență fundamentală care ar deveni distrugătoare sau de o violență distrugătoare care ar fi înscrisă genetic în orice ființă umană.

Ritualizarea la animale reprezintă un zăvor de siguranță necesar socializării. Ea nu este doar un fenomen al unor repetiții, care ar duce la stereotipuri ce rigidizează comportamentul; ea permite, îndeosebi, desolidarizarea unui segment de comportament de totalitatea secvenței. În exemplul atacului, primele măsuri vor indica astfel dacă este vorba de o agresiune adevărată sau de o simplă amenințare, și aceste secvențe, inducând fuga sau supunerea adversarului, se vor integra într-un veritabil sistem de comunicare. În același fel, mai multe gesturi de salut vor stabili de la bun început natura comunicării, ostile sau nu, între cimpanzei: când două maimuțe se întâlnesc, animalul de rang inferior întinde primul mâna deschisă animalului de rang superior, care o ia în semn de împăciuire⁷⁷.

La om, ritualizarea raporturilor îndeplinește întotdeauna același rol, cel de-a elimina ambiguitatea sensului comunicării. Ca și ritualurile animalelor, ritualurile umane canalizează violența creând semne care marchează diferențieri vitale pentru cei care o împărtășesc⁷⁸. Dar acest sistem, acest „spațiu tranzițional“ între sine și Celălalt, care constituie un veritabil cod de recunoaștere, poate fi perturbat și, astfel, poate provoca deritualizarea unei situații „anomic“ având drept consecință apariția violenței. Când nu îl mai recunosc pe celălalt pentru că s-a schimbat, el devine un străin capabil să mă pună în primejdie; el provoacă atunci în mine un sentiment de nesiguranță care va perturba la rândul său propriile

mele mesaje de împăciuire. Imaginați-vă o clipă că vizitați un cartier dintr-un oraș necunoscut: viziunea dumneavoastră va fi diferită în funcție de faptul că vi s-a descris, sau nu, în prealabil nesiguranța respectivului cartier; informațiile prealabile despre violența acestui cartier vă vor condiționa comportamentul și e probabil că felul în care îi vedeți pe cei întâlniți pe stradă va fi schimbat de acest fapt. Când Max, copilul cuminte, devine violent, se produce același lucru: băiatul induce un sentiment de înstrăinare într-o familie care nu îl mai recunoaște și care adoptă față de el atitudini defensive care perturbă ritualurile securizante. Faptul, ca urmare a unei recomandări, de a-l restabili pe Max într-o postură de „băiat drăguț care își ajută sora să își facă lecțiile“, lăsându-i totodată impulsurile agresive pe care nu le poate înfrâna, contribuie la atenuarea acestei înstrăinări: orbită de violența unui comportament nou apărut, familia poate de-acum să restabilească noi ritualuri securizante datorită acestui „Max drăguț care nu s-a schimbat niciodată“.

Nu e o întâmplare că apariția brutală a păcatului violenței se manifestă mai ales în adolescență și că această situație este în general trăită cu o mare culpabilitate de către membrii familiei. Într-adevăr, această violență pune în discuție calitățile educative ale cuplului și pare să reflecte incertitudinile identitare ale unui adolescent care confundă afirmarea cu împotrivirea. Dar dacă acest păcat apare brusc în acest moment al vieții, el pare totuși foarte adesea să fi fost pregătit în anii care i-au precedat ecloziunea de către o violență larvară și insidioasă, născută din neînțelegerea unora și a altora. Cel puțin, asta e ceea aflăm de la Adam, Eva și Héloïse.

ÎN CARE ESTE VORBA DE VIOLENȚA INTERPRETĂRII PE DOS

„De aceea femeia, socotind că rodul pomului era bun de mâncat și plăcut ochilor la vedere și vrednic de dorit, pentru că dă știință, a luat din el și a mâncat și a dat și bărbatului său și a mâncat și el.

Atunci li s-au deschis ochii la amândoi și au cunoscut că erau goi, și au cusut frunze de smochin și și-au făcut acoperăminte⁷⁹.“ În grădina raiului, nesupunerea omului a creat poate primul paradox al omenirii: trebuie să te împotrivești ca să exiști. Mâncând fructul cunoașterii, el nu se supune lui Dumnezeu și devine conștient de alteritatea sa. Prin refuzul legii divine, omul își dă seama de goliciunea lui și, în consecință, de diferența față de ceilalți. Într-un sens, această abordare a violenței în termeni de alteritate se regăsește la Jean-Paul Sartre: Celălalt, care, la început, este același cu mine, trebuie să se deosebească de mine în înfruntarea dorințelor noastre. Fiecare vrea astfel să îl posede pe Celălalt ca bază ontologică a propriei sale existențe, dar Celălalt trebuie în primul rând să rămână liber, adică capabil de împotrivire și nu de supunere⁸⁰.

Héloïse are paisprezece ani când vine la consultație pentru prima oară în viața ei, împreună cu părinții. Aceștia sunt șocați de agresivitatea crescândă pe care fiica lor o manifestă față de ei și de brutalitățile fizice la adresa fratelui ei mai mic. Desigur, Héloïse nu a avut niciodată o fire ușor de suportat, fiind dintotdeauna irascibilă, invidioasă pe tot și pe toate și, îndeosebi, pe fratele ei. Dar, până acum, avea pentru părinții ei o calitate neîndoielnică: învăța bine la colegiu. De ceva timp, nu mai învață deloc: de pe locul întâi în clasă a scăzut pe locul cinci! Pe scurt, părinții sunt îngrijorați și asta cu atât mai mult cu cât violența dintre cei doi adolescenți – fratele are acum unsprezece ani – este din ce în ce mai puțin tolerabilă.

O întreb pe Héloïse dacă vrea să discutăm împreună fără părinții ei, urmând prin aceasta un protocol pe care îl respect de obicei la fiecare primă consultație: părinții îmi expun problema în prezența adolescentului, apoi acesta îmi dă punctul său de vedere în absența părinților; la sfârșitul consultației, când părinții se întorc în cabinet, le împărtășesc concluziile cu asentimentul prealabil al adolescentului.

Așadar, Héloïse îmi povestește printre alte lucruri acest episod din viața ei: „Sunt mică, am patru sau cinci ani, și fratele

meu e dus la spital. După câteva zile, mă duc să îl văd cu părinții mei. Mi-e teamă văzându-l, fiindcă e vădit că nu este fratele meu, ci un alt individ care are tuburi și bandaje peste tot. Poate că e un monstru. Nu vreau să mă apropii. Câteva zile mai târziu, se întoarce acasă, arată ca fratele meu, dar când mama îi schimbă scutecele, văd că ei încearcă din nou să mă înșele... Fiindcă are o cicatrice care dovedește că nu poate fi fratele meu, care, el unul, nu are nimic de felul ăsta. Mi-e frică, și refuz în continuare să mă apropii de el... Mi-a trebuit ceva timp ca să înțeleg în lumea mea de copil că fratele meu suferise o operație grea, care îl transformase.“

Îi invit înăuntru pe părinți și îi întreb dacă și amintesc de acest episod. „Și încă cum!“ îmi răspunde mama. „Héloïse a fost îngrozitoare, geloasă fără îndoială că eram mai grijulii cu micuțul. Era rea și nu voia nici măcar să îl sărute pe frățiorul ei. Acum că m-ați întreat, îmi dau seama că de atunci ne poartă pică și că a început să ne-o plătească cu caracterul ei urât.“

Un fapt și două realități: o intervenție chirurgicală care transformă aspectul și comportamentul unui copil; o soră care nu își sărută fratele fiindcă crede că nu e fratele ei, și niște părinți care cred că această respingere nu poate fi decât un semn de gelozie. Tot ce s-a spus anterior despre apariția violenței în adolescență rămâne cât se poate de adevărat în acest caz. Dar ceea ce nu apărea în cazul lui Max sunt anii de înțelegere pe dos care preced deseori brutalitatea izbucnirii conflictuale și creează încetul cu încetul o distanță de necomunicare între adolescent și familia sa. Probabil că toți acești ani au fost suportabili deoarece au fost îndiguți de ritualuri, care nu au mai rezistat crizei pubertare...

ÎN CARE SE SPUNE CĂ RITUALURILE SERVESC LA SECURIZAREA NOASTRĂ, FĂCÂNDU-NE SĂ CREDEM CĂ CELĂLALT VORBEȘTE ACELAȘI LIMBAJ

Limbajul creează o utopie făcându-mă să cred că dacă celălalt vorbește cu aceleași cuvinte ca și mine, facem parte din aceeași lume. În consecință, ne comportăm adesea cu semenii noștri ca și cum ar fi niște clone, știind totodată în deplină raționalitate că sunt diferiți. Scenetele din viața zilnică ne arată deseori un om spunându-i altuia: „Ar trebui să fii de părerea asta“ – cu subînțelesul că este de neconceput și insecurizant pentru mine ca tu să faci altceva decât ceea ce cred eu că e bine. Din moment ce vorbești aceeași limbă ca și mine, trebuie să gândești la fel ca mine.

Intellectual vorbind, toată lumea cunoaște absurditatea a ceea ce tocmai am spus, dar în viața de toate zilele colonizarea celui alt poate deveni de o violență extremă, anihilând tocmai recunoașterea diferenței sale. După cum a scris André Bourguignon, „limbajul este un mijloc de comunicare cel puțin ambiguu, deoarece limbile naturale nu sunt în relație biunivocă cu lumea percepută de simțuri. Dat fiind că fiecare locutor are propria sa istorie și propriile sale referințe obiective, semnificația dată unui mesaj de către emițător diferă de cea pe care i-o dă destinatarul: fără a mai pune la socoteală că semnificația mai depinde și de context și de modul de exprimare⁸¹“.

Din acest motiv, pentru a-l accepta pe Celălalt, trebuie, paradoxal, să accentuez diferența, acceptând că el nu aparține aceleiași lumi ca mine. Etica relațională pe care o putem avea nu constă într-atât de mult în a vorbi pentru a ne pune de acord ci, mai ales, în a accepta că nu suntem neapărat de acord și în a vorbi, totuși, pentru a ne cunoaște.

Această lume de neînțelegere permanentă în care trăim își găsește o ilustrare și mai flagrantă în tentativele de comunicare

interspecifică. Astfel, când omul începe să vorbească limbajul câinelui sau, în orice caz, să creadă că vorbește curent limbajul câinelui, acest lucru provoacă și alte violențe prin neînțelegere – ceea ce explică de altfel foarte bine Bernard Heude în privința interacțiunilor din haita-familie „care sunt cel mai frecvent niște situații de nonsens pentru animal. Pentru a ne face înțeleși mai bine, putem menționa câinele care, după o pedeapsă, se supune refugiindu-se în cușca lui, și își mușcă stăpânul care vrea să îl mai bată. Câinele nu înțelege de ce este încă bătut, din moment ce s-a supus. Stăpânul nu înțelege că, în fapt, câinele său deja a reacționat la pedeapsa sa. Suntem în plină neînțelegere reciprocă. Într-o ordine de idei învecinată, cum să înțelegi, dacă nimeni nu ți-a explicat, că a săruta un câine pe bot înseamnă să faci act de supunere? Trebuie știut că, la origine, comportamentul de mușcare a botului mamei de către pui este o cerere de regurgitare a hranei, iar apoi s-a transformat în ritual de supunere, pe care omul îl interpretează ca pe un ritual de tandrețe față de animal”⁸².

În consecință, vrând să găsim un răspuns la întrebarea despre Héloïse, despre câini și despre vechiul Testament am consultat lucrările a patru specialiști. Afirmările strânse au fost foarte diferite în privința formei, dar nu și în a fondului. Din grupul specialiștilor în teorie sistemică, Giorgio Nardone spune: „După părerea mea, imensa majoritate a problemelor pe care vrem să le schimbăm nu sunt niște probleme care au legătură cu proprietățile caracteristice ale obiectelor și ale situațiilor, adică cu ceea ce propun să numim realitatea de prim ordin. Sunt probleme legate de semnificația, logica și valoarea pe care le atribuim acestor obiecte și acestor situații, ceea ce ține de realitatea de ordinul doi”⁸³. Epictet filozoful, în ce îl privește, afirmă: „Nu lucrurile în sine sunt cele care ne îngrijorează, ci părerea pe care ne-o facem despre ele.” Psihanalistul Lionel Bailly ne invită să „nu confundăm faptul și evenimentul“, faptul fiind considerat o dată al realului și nu al experienței, în timp ce evenimentul este o noțiune „antropocentrică“ și nu o informație obiectivă⁸⁴. În sfârșit, din

partea biologiei, Maturana și colaboratorii săi ne amintesc că percepția nu este „procesul de-a înțelege o realitate exterioară, ci mai curând cel de-a specifica una“ și că „distincția între percepție și iluzie ar deveni imposibilă începând din momentul în care sistemul nervos ar fi considerat drept o rețea închisă de neuroni în interrelație“⁸⁵.

Acești patru specialiști par deci să fie de acord în a introduce subiectivismul în realitatea noastră cotidiană: nu faptele sunt cele ce condiționează felul nostru de-a fi, ci viziunea pe care o avem despre ele; această „realitate de ordinul doi“ este într-adevăr cea care introduce zilnic o posibilitate de izbucnire a violenței, dându-ne o interpretare diferită de cea aparținând Celuilalt.

ÎN CARE SE ARATĂ CĂ O FAMILIE AFECTATĂ DE PĂCATUL
VIOLENȚEI ESTE O FAMILIE CARE NU SE CUNOAȘTE.
DOAR DACĂ NU CUMVA E INVERS...

Toți terapeuții de familie știu că violența creează o veritabilă litanie repetitivă în afirmații și în gesturi. Cuplul W. vine astfel la mine la cererea unui asistent social care i-a convins să meargă la o consultație: copiii nu pot continua să trăiască în acest univers de violență, verbală dar și fizică. Mai multe certificate medicale atestă lovituri date atât soției, cât și soțului, dar niciodată până acum nu au existat plângeri oficiale depuse de vreunul dintre soți.

La prima întrevvedere, încheiem contractul terapeutic: să ne vedem de cinci ori și, apoi, de comun acord, dacă credem că acest gen de întrevederi servește la ceva, să ne mai revedem de încă cinci ori. Apoi, ne vom opri, orice s-ar întâmpla, „deoarece nu se pune problema să ajungeți dependenți de o situație terapeutică, ci să faceți în așa fel încât această situație, într-un timp dat, să vă ajute să vă descurcați singuri“. După ce m-au ascultat cu o ureche distrată, au încuviințat rapid. E clar că miza acestui cuplu – supravegheat

de serviciile administrative de cinci ani – nu este să mă asculte, ci să „joace“ un scenariu pe care îl cunosc bine amândoi: cel de tipul „e vina lui... de vreme ce...“.

Această primă intuiție se verifică rapid. De la prima întrebare – ce se întâmplă? –, cei doi protagoniști par să ia startul. Fiecare scoate dosarul personal cu certificatele medicale și, tăindu-și reciproc vorba, încearcă să acapareze discuția ca să mă ia de martor. În scurt timp, în fața neutralității mele, se întorc unul spre celălalt și încep un pugilat verbal pe care mi-e greu să îl opresc. Încerc să reiau lucrurile altfel și încerc o „bârfă organizată“: „Puteți să-mi spuneți, doamnă, ce acuzații vă aduce soțul dumneavoastră?“. Același tip de reacție ca și înainte: un nou val de vorbe dintr-o parte și dintr-alta, pe care nimic nu pare să îl poată opri. Atunci mă ridic, mă duc la fereastră, o deschid și mă fac că vorbesc cu cineva aflat la parter. Cuplul, surprins, încetează să se mai certe și, stupefiat, se uită la mine cum mă așez la loc. Pun din nou întrebarea dinainte: „Puteți să-mi spuneți, doamnă, ce acuzații vă aduce soțul dumneavoastră?“. Cuplul o ia de la capăt, iar eu mă întorc la fereastră, până când cei doi se uită unul la celălalt și încep să râdă. Atunci mă așez și spun: „Vă rog, doamnă, ca pentru data viitoare să scrieți povestioara pe care v-ar plăcea să i-o spuneți soțului dumneavoastră înainte de culcare. Și dumneavoastră, domnule, faceți același lucru, dar fără să vă consultați unul cu celălalt. Dacă nu faceți asta, o să vă cer data viitoare să vă certați așa cum ați făcut-o atât de bine astăzi“.

O fereastră, un contract terapeutic și o poruncă paradoxală pentru a încerca să pun capăt unei litanii pe care o recită un cuplu de cel puțin cinci ani: această violență terapeutică exercitată la adresa lor mi s-a părut necesară, pentru a încerca să îi fac să vorbească nu de veșmântul violenței pe care îl purtau, ci de suferința care îi făcuse să îl îmbrace.

ÎN CARE SE VEDE CUM PĂCATUL VIOLENȚEI POATE DEVENI UN RIT FAMILIAL

René și Paula vin la consultație. Mama lui René a murit când el era foarte tânăr; cea a lui Paula pare să fi fost o femeie cu o depresie gravă. Timp de mai multe luni, fiind studenți în orașe diferite, acești doi tineri au format un cuplu. Deși nu se vedeau foarte des, își rămăseseră fideli unul celuilalt. După câțiva ani, se anunță primul copil, o fată. Atunci, René și Paula se căsătoresc, trăiesc sub același acoperiș și, doi ani mai târziu, o a doua fiică vine pe lume.

Timp de peste zece ani, familiei îi merge bine la prima vedere, în orice caz nu creează niciun păcat, ceea ce vrea să însemne că profesioniștii sănătății mintale sau fizice nu au detectat așa ceva. Totuși, în căminul lor va domni o oarecare violență îndiguită de faptul că aveau copii „și când începeam să ne insultăm, cel mare venea și totul se aranja, fiindcă nu trebuia ca cei mici să vadă așa ceva“. Ajunși în acest stadiu, diferite concepte afirmate de Reynaldo Perrone și Martine Mannini sunt necesare pentru a înțelege ritualizarea violenței în această familie⁸⁶. În primul rând, cele două forme pe care le poate lua – violența-pedeapsă sau violența-agresiune –; apoi, mecanismele care le permit protagoniștilor să se mențină timp de mai mulți ani într-unul sau în altul dintre aceste tipuri de violență.

Să luăm o scenă de violență, în care domnul și doamna sunt într-un conflict tot mai tensionat atât în cuvinte, cât și în gesturi. Protagonistii nu își recunosc nicio inferioritate, și dacă scena încetează, e fie prin intervenția unei a treia entități denumite „funcție-relevă“ care, prin prezența ei, calmează diada infernală, fie prin „aruncarea prosopului“ de către unul din parteneri, care face astfel ca cuplul să treacă în ceea ce se numește îndeobște o „pauză complementară“. Pauza respectivă se cheamă astfel deoarece pune capăt situației de simetrie până la următoarea scenă. Invers, în violența-pedeapsă, care se manifestă prin măsuri punitive, maltratări

sau chiar acte de tortură, relația este de tip complementar. Partenerii se află în situație inegală, cu un agresor care revendică un statut superior și un agresat care îl acceptă și consideră că îl merită și că trebuie să primească fără revoltă pedeapsa administrată.

În cazul lui René și al Paulei, relațiile violente se bazează în cea mai mare parte pe un sistem egalitar de tip simetric, în care fiica mai mare pare să joace rolul de „funcție-releu“. Intervenția acestui copil în cursul certurilor, după un ritual bine stabilit, permite supraviețuirea sistemului, provocând de fiecare dată încetarea imediată a disputei – ceea ce, după cum arată Reynaldo Perrone, „permite întreținerea mitului înțelegerii, a solidarității și a bunei familii”⁸⁷. Să observăm, pe deasupra, că, așa cum este deseori cazul, disputele au o unitate de timp și de loc și se produc când cuplul are garanția că funcția-releu se află prin împrejurimi.

Într-o zi, totuși, „releul“ nu a mai funcționat în această familie. „Sastisirea“ adolescentei nu a mai permis cuplului să își stăvilească violența și René a ajuns la spital pentru „stare depresivă“. Certificatul menționa și că această stare îl făcuse să își lovească soția și, apoi, să ia medicamente în cantitate suficient de mare pentru a se putea discuta de o tentativă de sinucidere.

Astăzi, copiii au paisprezece și doisprezece ani. René este din nou internat de câteva săptămâni, dar pare să se simtă bine. În schimb, imediat ce se pune problema externării, se poate constata o recrudescență a angoasei sale. Puținele weekenduri de învoire acasă au fost de fiecare dată scurtate de episoade de violență. Oricum, cuplul nu vorbește niciodată de divorț, fiindcă „nu ar fi bine pentru copii“.

Internarea lui René amintește în mod ciudat de timpul când cuplul trăia în fidelitatea și separația impusă de studii. Spitalul îngăduie această baie de tinerețe, punându-l pe soț într-un statut de absent/prezent. Nefiind acolo, deoarece este internat, el este totodată acolo, deoarece este căsătorit. Totul se petrece ca și cum spitalul ar servi drept un nou alibi: să se despartă, păstrând totodată legătura. Și de-acum spitalul este cel care o înlocuiește pe adolescența

pe bună dreptate deficitară, jucând rolul de funcție-releu și permite cuplului să se mențină.

La începutul internării, Paula ne-a spus: „Spitalul e un lucru bun. Sunt încredințată că îl vor vindeca. Infirmierele și medicii sunt competenți. Îi fac perfuzii zilnic și ia pastile. Se așteaptă rezultatul analizelor complete ca să vadă dacă nu e nimic grav“. Pe scurt, cuplul e îndrăgostit de spital. Afectivul este reglat de patologic, personalul de profesional, și serviciul public administrează criza relațională personală.

După mai multe săptămâni de internare, discursul lui Paula se schimbă: „Tocmai am fost la spital. Nu îi fac nimic. Până și personalul îl montează împotriva mea. Cum vreți să se mai vindece! Se plimbă toată ziua și joacă dame cu infirmierele.“ Spitalul a căzut de pe pedestal, și-a pierdut neutralitatea. De-acum este un loc primejdios, capabil să se introducă în viața cuplului. René nici măcar nu mai este bolnav, din moment ce analizele sunt bune și face plimbări zilnic. Infirmierele nu mai sunt niște profesioniste, ci niște femei capabile să seducă un soț lipsit de ocupație. E o amenințare la adresa relației: cuplul e descumpănit.

După scurt timp, apare ruptura brutală de acest spital care nu mai este în stare să își asume funcția-releu. Dar întoarcerea acasă va fi urmată de noi violențe și de o nouă internare în altă secție, a cărei neutralitate va permite reluarea jocului.

Nu am putut scoate această familie din violență, cel puțin nu așa cum am fi vrut-o. René a murit de infarct miocardic, fără îndoială pentru că a rămas prea mult timp în violența indeciziei. Într-o zi, Paula ne-a sunat ca să ne mulțumească, spunând că, în ciuda tristeții sale, se simțea acum mult mai bine. Această „vindecare“ mi-a lăsat mereu un gust amar.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE CUM, CONTRAR EXEMPLELOR MENȚIONATE ANTERIOR, POATE EXISTA O VIOLENȚĂ FĂRĂ PĂCAT

Știm, datorită sociologiei, că unele comportamente agresive pot avea valoarea unor ritualuri identificatorii. Lucrările lui Dunning despre violența stadioanelor au arătat îndeosebi că acest comportament de violență virilă se afla la baza unui ansamblu de valori capabile să formeze „cimentul identitar al păturilor inferioare ale clasei muncitoare devalorizate”⁸⁸. Într-adevăr, violența de pe stadioane nu este specificul șomerilor (10,67%), ci esențialmente al muncitorilor necalificați (42,16%). În această clasă, funcționarea se face prin „segmentarea ordonată”, adică membrii celor două sexe și ai diferitelor grupuri de vârstă trăiesc vieți separate (segmente distincte): cafeneaua este rezervată bărbaților, casa – femeilor, iar strada – adolescenților. Aceștia din urmă alcătuiesc de altfel bande, adevărate familii de alianță și de apartenență legate prin ritualuri, loialitate și teritoriu^{89,90,91}.

De la vacarmul de pe străzile din Evul Mediu⁹², se știe că violența își are firesc mediul favorabil în universul adolescenței. Mai aproape de zilele noastre, luând ca definiție a violenței încăierările, atacurile la persoană sau distrugerea de obiecte, un studiu desfășurat pe ansamblul teritoriului național și asupra a peste 12 000 de tineri între unsprezece și optsprezece ani a demonstrat clar că violența poate crea anumite grupuri și, în consecință, poate furniza identități⁹³.

În primul rând, violența este singurul comportament care diminuează o dată cu vârsta. La băieți, ea trece de la 32% la 19% între unsprezece și optsprezece ani – cu un platou la 32% între unsprezece și cincisprezece ani. La fete, ea atinge o culme de 18% la paisprezece-cincisprezece ani înainte de-a coborî la circa 10% la optsprezece ani. Pe de altă parte, procentul de violențe suferite crește cu vârsta și trece de la 12% la 30% la băieții între unsprezece și optsprezece ani și de la 5% la 16% la fete. Adolescenții,

mai ales băieții, care au fost victimele violenței sunt ei înșiși mai violenți, și se constată că legătura aceasta între violențele suferite și violențele exercitate este cu atât mai mare cu cât subiecții sunt mai tineri. Astfel, dintre adolescenții de unsprezece-treisprezece ani care au fost victimele unor violențe fizice, 43% prezintă comportamente violente – față de 18% la cei care nu au fost violențați. La cei de optsprezece ani, diferența de procentaj este mai mică – 24% față de 12% –, ceea ce se datorează cu siguranță efectului de tampon al unei personalități mai clar conturate față de aspectul reacțional al violenței. În sfârșit, comportamentele violente la adolescent merg mână în mână cu majoritatea comportamentelor adictive – alcool, tutun, droguri. Astfel, dacă violența este foarte întâlnită în adolescență⁹⁴, ea trebuie în principiu să dispară măcar parțial, lăsând loc pentru altceva. Cu condiția, totuși, ca violența să nu fie singura propusă, ca în grupurile de apartenență ale lui Dunning. Toată problema este atunci de a ști ce propune cultura ca soluție de înlocuire.

ÎN CARE ESTE VORBA DE FELUL ÎN CARE SOCIETATEA PRIVEȘTE VIOLENȚA

Când examinăm cuvintele folosite pentru a desemna violența, constatăm că societatea a elaborat de-a lungul secolelor două tipuri de concepte pentru a califica agresiunea la adresa celuilalt. Sunt, cel puțin în limba franceză, mai întâi cele care au apărut între începutul secolului al XIII-lea și secolul al XV-lea: violent, agresor, agresiune... Aceste calificative par să indice o noțiune de abatere sau de infracțiune față de normele și de regulile care definesc situațiile considerate naturale, normale sau legale. În contextul violenței care caracterizează Evul Mediu, termenii de „agresor“, „violent“, „agresiune“ servesc la calificarea unor acte sau a unor

personaje blamabile de către o societate fragilă pentru care este important să le normalizeze. Pentru salvagardarea socială, este imperativ să se stabilească norme care, dintr-un punct de vedere moral sau juridic, vor permite definirea actului penal sau de interdicție, ca și definirea autorului faptei.

Mult mai târziu, între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea apar concepte mai vagi, încercând să descrie nu actul, și intenționalitatea lui. Așa se nasc conceptele de agresivitate și de combativitate. Această distincție între act și intenționalitate poate fi văzută ca unul dintre semnele apariției, începând din secolul al XVIII-lea, a noțiunii de individ care se substituie treptat celei de grup. Dacă în Evul Mediu se pune problema determinării naturii delictuale a unui act și a găsirii, pentru a-l pedepsi, a vinovatului, oricine ar fi el (procesele animalelor o atestă), vremurile contemporane se vor strădui să înțeleagă omul și motivele care au guvernat delictul.

Într-un sens, abordarea maltratării infantil-juvenile dovedește ambiguități conținute în această evoluție. După cum relatează Tomkiewicz, „înainte de 1968, menținerea legăturii nu avea nicio valoare, familia era considerată de la bun început și *a priori* ca nocivă, chiar toxică [...] Separația era rapidă, brutală, ordonată și executată fără tulburări și cu fiecare an creștea valul de adăpostiți temporar și de supravegheri temporare [...] La începutul anilor 1970, menținerea legăturii ținea de o ideologie a progresului, în timp ce plasamentul și separația puteau fi taxate drept tradiționale, sau chiar drept reacționare. Începând din 1975, această mișcare antiplasament mizând pe menținerea și reconstrucția legăturii familiale se întărea, găsimu-și aliați noi [...] legătura familială considerată mai demult toxică a devenit o valoare care trebuie respectată, întreținută, menținută cu orice preț și, aș adăuga ireverențios, chiar și cu prețul suferințelor copilului“.

Reiese, credem, destul de clar valoarea întru totul relativă a legăturii familiale care, ca și felul de-a privi violența, este supusă hazardului variațiilor culturale. Pentru a încerca să depășim acest

relativism cultural, care dă despre violență definiții și răspunsuri diferite, putem lua ca referință ceea ce Maurice Berger numește „ideologia legăturii“, această poziție de principiu conform căreia menținerea legăturii fizice între copil și părinți ar avea o valoare „absolută și de neatins“, dincolo de bine și de rău. Astfel, ar exista la copil o legătură de valoare absolută care îl unește cu familia lui⁹⁵.

Și e adevărat că, în practica zilnică, copiii plasați într-un alt mediu din cauza violenței parentale prezintă frecvent tulburări de comportament inerente parțial situației lor de plasament, dar și sentimentului de trădare pe care îl au față de familia lor de origine. Îmi amintesc astfel de un puști care, în ciuda îngrijirilor atente ale familiei-gază, nu se simțea bine și dezvolta angoasă și agresivitate. Într-o zi, a întrebat-o pe femeia care se ocupa de el: „Mă iubești?“ Și răspunsul, magistral de intuitiv în ciuda atașamentului față de acel băiat, a fost: „Sunt plătită să mă ocup de tine cât mai bine cu putință“.

Eliberat de povara loialității sale, copilul putea în consecință să iubească o mamă care-l abuzase, fără să se teamă de trădarea pe care o simțea dospind în el din cauza atașamentului crescând față de femeia în grija căreia fusese plasat. El își putea spune: „Nu risc să îi fiu infidel mamei mele din moment ce tu ești plătită nu ca să mă iubești, ci ca să te ocupi de mine. Deci, voi avea întotdeauna cu tine raporturi mediate de bani, și nu de dragoste.“

ÎN CARE ESTE VORBA DE O A TREIA CONCLUZIE

La drept vorbind, astăzi suntem invadați nu atât de violență, cât de un sentiment de nesiguranță care este din ce în ce mai greu de redat în cuvinte. Oamenii se simt închiși într-un individualism care l-a făcut pe celălalt din ce în ce mai străin și, deci, potențial primejdios. Pe deasupra, după cum spune Yves Michaud, „avem foarte

puține experiențe directe despre lume și nu percepem decât indirect majoritatea lucrurilor pe care le credem reale. În acest sens, violența reprezentată în mod stilizat și spectacular de mass-media contribuie la constituirea imaginii noastre despre lume. Ea devine un fenomen nu numai normal, ci și, în multe privințe, estetizat și neutralizat de aceste forme de reprezentare⁹⁶.

Caracterul virtual impus de mass-media dă violenței o nouă formă pe care, în lipsa cuvintelor și a reprezentărilor, o înrudim cu realitatea. Când un adult vede un film despre un grup de delinvenți dintr-un cartier, el va face din acel cartier o grupare de delincvență. Când un copil se uită singur la un film violent de la televizor, nu scenele filmului îi conferă violența, ci singurătatea copilului care nu are nicio ancorare în realitate. Să fii în fața unui ecran care difuzează imagini pe care imaturitatea infantilă nu este capabilă să le pună în cuvintele realului nu e același lucru cu a vedea aceleași imagini în prezența părinților care, ei, vor putea măcar să spună: „E doar un film“. Dacă violența, așa cum cred unii, este indisolubilă de natura umană, rolul culturii este să controleze reparațiile comportamentale ale acesteia, cel puțin până la un punct.

Pe planul familial, este desigur extrem de dificil să cazi de acord asupra unei definiții a violenței, fiecare familie având o apreciere personală a ceea ce este violent și a ceea ce nu este. Totuși, linia de demarcație pentru păcatul violenței trece prin conferirea unui sens și „securizarea“ existenței datorită ritualizării legăturilor familiale. Există familii care, într-o bună zi, devin violente din cauza unui sentiment de nesiguranță și de angoasă consecutiv uzării legăturilor lor; sunt altele care, din cauza absenței opțiunilor, par să își fi construit legăturile pe o violență indispensabilă identității lor. Nu este oare responsabilitatea tuturor să le propunem celor din urmă noi alternative și să le ajutăm pe cele dintâi să își restaureze legăturile?

Capitolul 4

Rupturile

De ce trebuie ca îndrăgostiții care impregnează cu senzualitate cel mai mic gest, cel mai neînsemnat cuvânt, cea mai timidă mișcare să ajungă într-o bună zi la o declarație sordidă de faliment? De ce trebuie ca emoția privirilor, dansul primelor zâmbete și fuziunea canibală a primelor săruturi să fie uneori înlocuite de rana disprețului? Și cum se explică faptul că această degradare plină de ură îi cruță pe unii, precum Margaret Mead care a putut spune cândva: „M-am măritat de trei ori, și niciuna din căsniciile mele nu a fost un eșec⁹⁷.“

Dacă pentru a vorbi de rupturi va trebui să vorbim de întâlnirea amoroasă, de cupluri și de familie, ca să vorbim de păcatul rupturii va fi suficient să evocăm culpabilitatea care impregnează în cea mai mare parte a timpului toate aceste situații.

La început, deci, este „înamorarea“⁹⁸, „îndrăgostirea“ care, într-o bună zi, mă ia prin surprindere. Intersectarea anonimă cu celălalt devine întâlnire amoroasă, fiindcă privirea lui, vocea lui, cântecul gesturilor sale și poate mirosul corpului său îmi vorbesc, fără ca eu să o știu, de primele mele obiecte de atașament.

În clipa aceea exactă în Celălalt fuzionează cel care este și cel pe care îl întruchipează în istoria mea familială. Dar această re-prezentare⁹⁹ nu va putea fi trăită amoros decât dacă este deopotrivă camuflată și vizibilă. „Înamorarea“ mă va face să cred că o iubesc pe această persoană pentru ceea ce este și nu pentru ceea ce re-prezintă pentru mine.

Ulterior, când dragostea va vrea să alcătuiască un cuplu, va trebui ca paradoxul „înamorării“ să reziste la proba timpului, să fie ascuns, conținut, într-un sistem de credințe la care ambii amorezi vor adera și în numele căruia se va structura familia viitoare. Astfel, la adăpostul inconștientului, paradoxurile de nenumit vor continua să își exercite funcția de liant al cuplului și al familiei. Voi putea trăi cu această femeie pentru că re-prezentarea care îmi sudează fundamental dragostea este suficient de ascunsă sub acoperământul miturilor. Dacă mitologiile familiale au această funcție în crearea cuplurilor, e fiindcă ele sunt intermediare între inconștientul individual și imperativele culturale și sociale despre familie și cuplu.

Acest preambul permite de la bun început să se ghicească faptul că, într-o situație de ruptură, nimic nu e simplu. Și când un cuplu solicită ajutorul unui terapeut, va trebui inevitabil să se reușească să se determine dacă această solicitare îl vizează individual pe un membru sau pe altul, sistemul relațional al celor două persoane sau restaurarea unei mitologii sociale deficiente. Această ultimă solicitare vine deseori din partea unor cupluri având cincisprezece ani de existență și care nu par să fi putut profita de acest timp pentru a ajunge mai puțin tributare mitologiei sociale care le-a dat naștere. Se întâmplă însă și ca păcatul rupturii să apară mult mai devreme, încă din primul an de la nașterea cuplului. Totul se petrece atunci ca și cum mitologiile nu ar mai reuși să se camufleze și ca și cum paradoxurile întâlnirii, ițindu-se atunci în conștiințe, ar lua forma unor duble legături dureroase. Unele dintre aceste cupluri vor putea beneficia de un răgaz, prin apariția unui copil sau a mai multora, care elimină pentru o vreme aceste

duble legături. Ruptura va surveni câțiva ani mai târziu, cu un sentiment de culpabilitate datorat, în mare parte, unui alt mit: cel al copilului care nu își va reveni din suferința divorțului.

ÎN CARE ESTE VORBA DE ÎNTÂLNIREA AMOROASĂ ȘI DE PARADOXURILE ASCUNSE

O întâlnire amoroasă are loc într-un mod atemporal, precum suspensia sau extinderea timpului pe care o trăiesc cei care au trecut printr-un cutremur de pământ, când plăcile tectonice ale istoriei și ale prezentului amestecă raționalul și iraționalul, afectivul și cognitivul, conștientul și inconștientul. Această paranteză seismică în care „prezentul-viitor“ care ne leagă deja de ceea ce vrem să fim nu se mai deosebește de un „prezent-trecut“ care ne menține în ceea ce am fost, poate înălța munți de creativitate sau săpa prăpastii de angoasă: dinamica, violența și consecințele zguduirii depind, după cum spune René Roussillon, de „intersectarea istoriei și a structurii“¹⁰⁰.

Ca să o spunem altfel, ceea ce suntem depinde de întâlnirea Celuilalt și a Sinelui, știind totodată că Celălalt nu este doar străinul, adică o pură exterioritate, ci că este totodată, și poate mai ales, rezonanța pe care o provoacă prin calități întâlnite anterior, încercate și întipărite în noi. Întâlnirea amoroasă este chiar această re-prezentare care mi-l propune pe Celălalt, fără ca eu să știu că el este întru câtva concentratul primelor mele obiecte de dragoste¹⁰¹. Procesul memoriei mele, reapariția afectelor mele fac din întâlnirea mea amoroasă punerea în formă a unei legături de esență paradoxală. Astfel, când mă îndrăgostesc de această femeie, e fiindcă, fără să o știu, ea reprezintă o tranșă din trecutul meu, pe care trebuie totuși să o resping dacă vreau să am acces la o alteritate pe care nu aș putea să o ating decât existând tocmai prin intermediul trecutului pe care îl resping.

E imposibil să te îndrăgostești de Celălalt așa cum este el, lucru imposibil de recunoscut. Mai târziu, poate, cunoașterea Celuilalt va putea face parte din caietul de sarcini al cuplului, dar, pentru moment, în „înamorarea“ sa, Celălalt nu este decât veșmântul Sinelui. După cum scrie Jean-Pierre Vernant, „să iubești înseamnă să încerci să te întâlnești cu tine însuși în celălalt¹⁰²“.

Este imperativ pentru paradoxul acestei întâlniri să fii tolerat, adică să nu îți scoți nasul rămânând ascuns. Această ascundere dă de altfel toată energia pasiunii amoroase. Dar, ca și fluturile atras de lampa aprinsă, cei conștienți trebuie să păstreze o distanță față de paradoxurile lor, altfel riscă să se ardă. Astfel, când la anumite cupluri elementele paradoxale încep să iasă la suprafață și să devină insuportabile, toată energia legăturii se poate transforma în energie distrugătoare, care ia forma unui păcat al rupturii.

Senzualitatea din primele zile se estompează, înamorarea pierde și trebuie să lase locul dragostei și unei instituții care poartă numele de cuplu. După cum spune Marie-Laure Dimon, „timpul care trece arată excesele cererilor, așteptărilor, iluziilor, și partenerii vor cere socoteală realității¹⁰³“. Zilnic, ceea ce este Celălalt va buscula dictatura inconștientului meu, făcând ca paradoxurile să devină vizibile. Aceasta este realitatea cotidiană împotriva căreia acționează funcția reglatoare a miturilor familiale.

ÎN CARE SE ARATĂ CĂ VIAȚA UNEI FAMILII SE BAZEAZĂ PE UN ANSAMBLU DE MITURI

François, Jeannette și Grégoire sunt aici, tustrei, vorbind pe rând despre greutățile lor conjugale și despre problemele pe care le ridică adolescența unui copil singur la părinți. Afectele par să danseze un tangou argentinian: nu știi dacă să te uiți la cuplu sau la adolescent – sindrom care de altfel este semnificativ pentru miturile aflate la originea acestei istorii familiale.

Înainte de căsătorie, François și Jeannette erau foarte îndrăgostiți, dar se întâlneau pe ascuns, deoarece tatăl lui Jeannette nu îl voia pe François de ginere. De ce? A fost nevoie de mai multe ședințe pentru ca Jeannette să povestească mitul familial următor, sub privirile uluite ale unui soț care părea să îl afle în același timp cu mine: „Tatăl meu nu îl voia pe François fiindcă venea dintr-o familie de alcoolici. Deci, într-o zi sau alta, avea să devină și el alcoolic.“ Îl întreb cu naivitate pe François dacă știa că tatăl sau bunicul lui bea și îmi răspunde negativ, adăugând, surprins, că nu înțelege de unde vine această temere. Atunci Jeanette explică: „Știi foarte bine că bunicul tău avea un semn din naștere roșu ca vinul. Nu-l avea degeaba“.¹⁰⁴

La modul general, orice mitologie se bazează pe faptul că omenirea are nevoie, pentru a trăi în grup, să construiască și să transmită afirmații care, deși sunt considerate adevărate în interiorul grupului, nu sunt considerate neapărat la fel și de grupurile învecinate. Importanța unui mit nu constă în exactitatea sa, ci în funcția lui structurantă – ceea ce e totuna cu a spune că orice relație interumană se bazează foarte adesea pe un soclu de falsificări.

Aici, în cazul lui François și al lui Jeannette, psihismul patern sau matern, nevrând să taie în carnea vie a unei relații oedipiene nerezolvate, pare să scoată din sertarele mitologiei sociale alibiul nenorocirii: „cine a băut o să mai bea“. În termeni de paradoxuri ascunse și de mitologie, acest tată pare să îi spună fiicei sale: „Nu pot să-ți spun cât de insuportabil e pentru mine gândul că tu ai putea părăsi casa mea și să pleci cu un alt bărbat. Atunci eu, tatăl tău, spun că a te mărita cu cineva dintr-o familie de alcoolici nu se face, fiindcă toate miturile sociale afirmă acest lucru“.

În această situație de refuz părintesc, Jeannette „rămâne însărcinată“. Ea își mai amintește încă foarte exact scena anunțării acestei vești, când tatăl ei, aflat în capul mesei, sparge tăcerea și spune la sfârșitul mesei doar atât: „Trebuie să vă oficializați relația“. Cum în această familie nu se pune problema avortului, rușinea prevalează asupra mitului alcoolismului, dar convoacă imediat alt

mit social „frecvent“: cel al căsătoriei care furnizează pașaportul onorabilității.

Așa cum scrie Antonio Ferreira, „mitul familial găsește o prelungire în miturile individuale, precum fantasmalele «nevrotice» sau «psihotice», și se leagă adesea de mituri sociale mai vaste, cum ar fi miturile rasiale, naționale sau religioase¹⁰⁵“. Pentru paradoxurile ascunse, el este un fel de traducător care le face acceptabile în fața imperativelor sociale. Astfel, tatăl lui Jeannette, incestuos la modul fantasmatic, devine tatăl protector al fiicei sale. Cât despre aceasta din urmă, ea își trăiește propria fantasmă de incest cu un bărbat în mod cert foarte apropiat de tată, dar în același timp foarte îndepărtat, dat fiind că este respins violent de mitul familial al lui „cine a băut o dată va mai bea“.

Astăzi e rândul lui Grégoire, fiul unic în vârstă de douăzeci de ani, să aibă întâlniri, și e rândul lui François și al lui Jeannette să nu fie de acord deoarece „fata asta nu le inspiră încredere“. Dar vremurile se schimbă și mitologiile se transformă. În epoca în care părinții oficializau întâlnirile, ei întăreau fără să o știe structurile mitice sociale. De când cuplurile nu se mai gândesc la legalizarea relației și au ales în loc băncile parcurilor, imperativul social a lăsat loc imperativului dragostei, lăsându-l pe individ în vidul unei cvasilibertăți. În această cvasilibertate, miturile sociale s-au apropiat din ce în ce mai mult de indivizi și de nevrozele lor și, astăzi, „întâlnirile au loc mult mai mult între inconștienturi decât între familii¹⁰⁶“.

Dar indiferent că e vorba de dragoste sau de patrimoniu, de nevroză sau de *pater familias*, la Jeannette și François cei douăzeci de ani de viață comună par să nu fi folosit la nimic. Grégoire, care a creat familia prin violența la adresa miturilor bunicilor materni, o distruge astăzi prin plecarea sa: Jeannette și François sunt pe punctul de a se despărți. Anii care au trecut nu par să fi apropiat acest cuplu care nu a avut o existență întru totul socială decât prin intermediul unei calități de părinți impuse. Această familie a cunoscut o paranteză socială de douăzeci de ani în răstimpul căreia

timpul afectiv s-a oprit. Astăzi, miturile fondatoare ale cuplului se duc o dată cu Grégoire, impunând o confruntare față în față imposibilă pentru niște bătrâni adolescenți nepregătiți pentru viața conjugală.

ÎN CARE ESTE VORBA DE DORIAN GRAY, DE ETERNA ADOLESCENȚĂ ȘI DE CRIZA DE LA PATRUZECI DE ANI

Începutul istoriei lui Jeannette și François ar putea fi deopotrivă începutul următoarei povești. Era odată o adolescentă care încerca să fugă dintr-o familie sufocantă la modul nevrotic. Într-o bună zi, ea întâlnește un adolescent căruia îi era și lui cam greu să respire. La ceva timp după aceea, cei doi hotărâsc să trăiască împreună îmbrăcându-se cu haina de-a gata a unui mit social mereu vivace: „A trăi în cuplu este un semn că te simți bine“ – ceea ce o bunică rezuma destul de bine spunându-mi despre nepotul ei ieșit recent de la închisoare: „Acum e bine, în curând o să se însoare.“

Ce a unit Dumnezeu omul nu desparte¹⁰⁷ și, din secolul al XII-lea, căsătoria, ocupându-și locul printre cele șapte taine, este considerată instrumentul esențial al mântuirii individului. Astăzi, și independent de rata divorțurilor, uniunea cu Celălalt, indiferent că e laică, religioasă sau privată, rămâne garanția unei bune integrări sociale. Au trecut însă câteva luni, și cei doi adolescenți ai noștri care trăiesc împreună așteaptă un copil. Mitologiei sociale a cuplului i s-a adăugat un alt mit, cel al familiei fericite: „E un cuplu bine, știți, și au copii foarte frumoși, inteligenți și bine-crescuți“.

Precum adolescența aflată între copilărie și vârsta adultă, orice familie este și ea într-o stare intermediară: între cei care au dat naștere fiecăruia dintre membrii ei și cei care se vor naște din fiecare dintre membrii săi. Această punte este un loc de maturizare.

Când miturile întemeietoare și paradoxurile pe care le ascund ele o permit, viața în contact cu celălalt permite într-adevăr depășirea propriei istorii familiale și accesarea la o lume din ce în ce mai îndepărtată de primele sale obiecte de atașament: zilnic, dacă „înamorarea“ mea dispare, înseamnă că celălalt îmi va permite să-i ofer dragostea mea, adică dorința pe care o am de-a fi cu el, din ce în ce mai puțin pentru ceea ce re-prezintă el și din ce în ce mai mult pentru ceea ce este. Pentru Alberto Eguier, aceasta este faza ultimă a maturizării unui cuplu, când „activitatea fantasmatică a familiei și a cuplului, loc de întâlnire a fantasmelor individuale inconștiente ale fiecărui membru, inspiră activitatea fantasmatică conștientă, adică crearea unui spațiu tranzițional de schimburi, de umor, de creativitate maturizantă, de povești referitoare la propria istorie a fiecăruia și la cele ale înaintașilor¹⁰⁸“.

Dar uneori această amestecare a inconștienturilor nu are loc și, în ciuda îmbătrânirii biologice a familiei, cuplul rămâne încremenit într-o adolescență eternă, ca în *Portretul lui Dorian Gray*, în care tabloul, printr-un miracol incredibil, îmbătrânește în locul adolescentului înfățișat. La sfârșitul romanului, Dorian Gray, ne-maisuportând povara acestei veșnice tinereți, se închide în camera unde se află tabloul, ia un cuțit și îl distruge. Auzind un strigăt, servitorii sparg ușa și, intrând „găsiră, atârnat de perete, un splendid portret al stăpânului lor, așa cum îl văzuseră ultima oară, în floarea tinereții și a frumuseții lui extraordinare. Pe podea, zăcea un om mort, în haine de seară, cu un cuțit în inimă. Era veștejit, ridat și cu o față dezgustătoare. Numai după ce-i examină inelele, îl recunoscă¹⁰⁹“.

Dar, spre deosebire de eroul lui Oscar Wilde, cuplurile încremenite în adolescența veșnică își aplică rareori loviturile de cuțit. În general, viața e cea care ia această sarcină, prin boala sau moartea unei rude sau plecarea unui copil care ia odată cu bagajele sale toate miturile întemeietoare ale familiei: cele ale conjugalității și ale calității de părinți.

Așa ajung aceste cupluri la vârsta de patruzeci de ani, înecate în culpabilitatea păcatului rupturii. Unii vor sincer să reconceapă un cuplu care nu a existat niciodată cu adevărat. Alții, dimpotrivă, vin să solicite o terapie conjugală, când decizia rupturii a fost deja luată implicit. Și într-un caz, și în celălalt, pentru sistemul terapeutic instaurat problema va fi să evite o serie de capcane dureroase.

Îi primesc pe Sylvie și pe Marcel, la cererea expresă a unui confrate care e îngrijorat serios de acest cuplu de prieteni care „merge prost“ de când copilul cel mai mare a plecat la facultate. Sylvie mi se pare depresivă, și semnele pe care le prezintă sunt obiectivate de soțul care confirmă tulburările de somn, anorexia, lipsa de chef pentru orice și plânsetele zilnice. Chiar dacă pare invadat de sentimente de vină, Marcel, în ce îl privește, nu pare dispus să înceapă o terapie în vederea reconstrucției cuplului. Acest lucru îmi este mai mult sugerat decât spus, cu enorm de multe precauții oratorice. Adevărul este că i-a spus soției, cu ceva vreme în urmă, că avea o amantă și că avea, poate, să plece.

Solicitarea terapiei de cuplu, care după părerea mea este pe două voci, s-ar putea rezuma astfel din punctul de vedere al lui Marcel: „Am o amantă și o să plec în ziua când mă voi simți mai puțin vinovat... deci în ziua când voi ști că dumneavoastră, psihiatrul, vă veți ocupa de soția mea“. Formulată de Sylvie, apelul de ajutor s-ar enunța fără îndoială în felul următor: „Soțul meu vrea să mă părăsească; eu nu o vreau. Atunci ajutați-mă, dumneavoastră, domnule psihiatru, să-l conving.“

În general, la sfârșitul unei prime întrevederi de acest fel, subliniez divergențele dintre așteptări și le cer soților să reflecteze, fără să se consulte, pentru a putea spune data viitoare de cât timp dispunem înainte de-a lua o decizie majoră legată de cuplul lor. Spunând aceasta, câștig a priori timp pentru a o ajuta pe Sylvie să ia o decizie de terapie individuală, deoarece Marcel pare hotărât să o părăsească. Însă în acest stadiu nimic nu îmi garantează că nu cad în capcana unei triangulări¹¹⁰ care mă va face să încep o pseudoterapie de cuplu.

În cazul lui Marcel și al lui Sylvie, viața conjugală a fost mult timp centrată pe fiul mai mare, și nimic nu spune că prin intermediul depresiei sale, Sylvie nu încearcă să restabilească cu un terapeut o diadă pierdută – cea pe care o forma cu fiul ei. Și poate că doar unul dintre membrii cuplului caută, prin intermediul unui terapeut, un fiu pierdut care a fost ani de zile intermediarul indispensabil și garantul perenității acelei perechi. Dar terapia va consta tocmai în acceptarea acestui „transfer afectiv“, etapă indispensabilă pentru ca, într-o a doua etapă, cuplul să ajungă la „autoterapia“ sa. Dificultatea constă tocmai în a evita ca situația de transfer să se perenizeze, ca într-o piesă de teatru în care nu se schimbă decât unul dintre actori.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE CĂ PĂCATELE RUPTURII POT SURVENI MAI PRECOCE ÎN VIAȚA UNUI CUPLU

Conflictele neîncetate dintre Jean și Tania îi împiedică să trăiască împreună și deopotrivă să se despartă. Mama Taniei a murit când ea avea trei ani, în timp ce Jean a fost crescut într-o familie numeroasă, „rece, fără dragoste, dar care respecta independența fiecăruia“. Acum câteva luni, Jean și Tania s-au îndrăgostit nebunește unul de celălalt.

Încă de la începuturile cuplului lor, dificultățile au și apărut. Când Jean nu se simte bine, când e deprimat, Tania îl dezmiardă până când îi trece. Lucrurile se complică atunci când Jean își revine și redevine foarte prezent în sentimentele sale amoroase: Tania nu îl mai suportă, „îl trimite la plimbare“, se îndepărtează până când nu se simte iarăși bine. Și ciclul reîncepe.

Totul se petrece de fapt ca și cum Tania nu și-ar putea permite o nouă ruptură: cea pe care a cunoscut-o când mama ei a murit. Într-o reactualizare dureroasă a acestui eveniment, ea pare să

spună: „Vreau să fiu iubită fiindcă am nevoie de asta, dar mai ales vreau să nu fiu iubită fiindcă risc să sufăr dacă aș pierde iarăși obiectul dragostei mele, așa cum s-a întâmplat deja“.

Pentru Jean, modelul interacțiunilor precoce pare să se rezume astfel: o familie este un loc în care fiecare poate să trăiască și să se dezvolte într-o independență completă, dar fără dragoste. Prin numeroasele sale aventuri trecătoare și prin istoria sa tumultuoasă cu Tania, el pare că vrea să spună: „Vreau să fiu iubit, dar mai ales să nu fiu iubit. Chiar dacă istoria mea familială m-a învățat că independența la care țin mai mult ca la orice nu merge mână în mână cu dragostea, vreau totodată, în ciuda acestui fapt, să pot să fiu iubit. Vreau deci să fiu independent fiind totodată iubit, și oferind iubire“.

Iată deci întâlnirea a două scenarii care se completează și care sunt gata să facă o mitologie comună dureroasă: „Suntem meniți să fim nefericiți, fiindcă dacă vrem să ne iubim trebuie în primul rând să nu ne iubim“. Această fatalitate mitologică pare să se înscrie din ce în ce mai mult în fiecare dintre cei doi ca un marker genetic și permite să nu se mai înainteze în recunoașterea dureroasă a trecutului.

Dar înainte de-a merge mai departe în istoria acestui cuplu, trebuie să facem un ocol și să precizăm relațiile existente între conceptele de contradicție, de paradox și de dublă legătură, dezvoltate de teoriile comunicării¹¹¹.

O contradicție poate fi definită ca o propunere care permite luarea unei decizii, cel mai adesea dureroasă, dar posibilă, precum: „Aș vrea deopotrivă să mănânc prăjitura și să o păstrez“. Cu suferință, ce e drept, această contradicție poate fi desființată fie mâncând prăjitura, fie păstrând-o. Paradoxul, dimpotrivă, face imposibilă însăși noțiunea de opțiune, deoarece cei doi termeni antinomici care o alcătuiesc se includ și se exclud unul pe celălalt. Astfel „orice interdicție este interzisă“ sau „dacă mă iubești, nu mă iubi“, ca să reluăm formula elegantă a lui Mony Elkaïm¹¹², sunt de esență paradoxală, și se vede clar că ieșirea din dilema impusă

de aceste fraze cere altceva decât o opțiune, fie ea chiar și dureroasă. Or, când acest tip de comunicare paradoxală face parte dintr-o „experiență trăită repetată“ din care individul nu poate ieși, el provoacă o situație de „dublă legătură“ care poate pregăti apariția patologiei¹¹³. Din acest motiv individul nu poate ieși din acest cadru paradoxal decât metacomunicând în privința lui.

Dacă o mamă îi spune copilului ei de patru ani care tocmai și-a pierdut câinele: „Nu vreau să fii trist“, ea pune copilul, prin cererea ei, într-o situație paradoxală din care nu va putea ieși. Într-adevăr, la această vârstă, i se pare imposibil să nu fie trist, deoarece asta ar fi împotriva sentimentelor sale. Pe de altă parte, el nu poate să nu își asculte mama, care e în centrul lumii sale. Ulterior însă acest copil, ajuns capabil să se distanțeze întrucâtva de centrul lumii sale, va putea să își spună: „Mama îmi cere un lucru nebunesc, fiindcă nu pot să nu fiu trist când mi-a murit câinele. Dimpotrivă, o să mă străduiesc să nu plâng, și așa ea va crede că nu mai sunt trist.“ Prin metacomunicare, copilul poate satisface cererea mamei sale și exigența afectelor lui.

Și tocmai această metacomunicare e cea pe care trebuie să o aplicăm acum cu Jean și Tania. Aceste ședințe, în general foarte lungi, între două și trei ore, nu sunt posibile decât într-un stadiu al terapiei în care cuplul își dă implicit aprobarea. Adevărul e că este foarte angoasant să vorbești pentru prima oară în viață despre paradoxuri dureroase.

ÎN CARE SE VEDE CĂ RUPTURA TINERELOR FAMILII GREEAZĂ UN SENTIMENT IMPORTANT AL PĂCATULUI

Anumite cupluri, la fel de tinere, par să își rezolve temporar problema dublei legături și a paradoxurilor făcând un copil care înlătură pentru o vreme durerea. Ruptura se produce, ceva mai târziu,

după trei până la cinci ani de la nașterea cuplului, într-o ambianță de păcat datorată ideii că copilul va prezenta inevitabil sechelele divorțului, când de fapt ne putem întreba pe bună dreptate dacă destrămarea familiei nu este în realitate o situație de mai mică suferință, ținând cont de disfuncționalitate și de nivelul de angoasă ce se desprind din anumite familii „unite”. Desigur, toate divorțurile secretă durere, dar sunt copiii care vor reuși să le depășească, și alții nu. Totul depinde de locul pe care îl ocupă copilul în conflict – aspect pe care o ruptură juridică nu e capabilă să îl rezolve. Deoarece, dacă divorțul separă, el nu repară niciodată întru totul un contencios afectiv.

În funcție de vârstă, copilul va reacționa poate printr-o scădere a eficienței școlare, o perioadă de coșmaruri, de anorexie sau de enurezis. Dar adevărata patologie va consta în nedepășirea durerii sale, adică în fixarea simptomului. Paradoxul acestei suferințe este acela că cel mic e cel ce o suportă, când de fapt ea emană dintr-un conflict conjugal care continuă cu mult după divorț. La extrem, boala copilului va alimenta discursul ambivalent al unui cuplu care are încă lucruri să își spună, dar care nu poate vorbi. Se vede clar în aceste cazuri că patologia copilului nu are niciun motiv să dispară. Se mai vede și de ce s-ar putea vorbi de maltratare psihologică, din moment ce este vorba de o veritabilă suferință impusă de lumea adulților, prea puțin preocupați de răspunderile lor părintești. Toate aceste motive fac ca, atunci când e posibil, adică atunci când foștii soți sunt de acord, să îi chem la consultație pentru a vorbi despre copil și despre felul în care îl pot privi.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O A PATRA CONCLUZIE

Conceptul de mitologie familială a fost elaborat de Antonio Ferreira¹¹⁴ într-un articol important, publicat în 1963 în calitate de autor asociat grupului de la Palo Alto. El afirma că, deși vorbim

întotdeauna despre abordarea sistemică, nu se mai putea vorbi de terapia familială sistemică la singular. Istorizarea familială introduce, într-adevăr, bazele unei abordări constructiviste care nu are nicio legătură cu „aici-și-acum“-ul structuralismului lui Salvador Minuchin¹¹⁵, sau cu terapiile strategice ale lui Jay Haley¹¹⁶.

De-acum încolo putem afirma că există terapeuții care prescriu directive de schimbare și cei care lucrează în inima reprezentărilor familiale. Dar, practic, majoritatea terapeuților utilizează ambele axe de lucru, deoarece mitul familial, în calitate de „concept-limită“ între fantasmelor individuale, dinamica grupului și influențele sociale, impune renunțarea la teoriile comunicării, ale ciberneticii sau la teoria generală a sistemelor și adoptarea semanticii științelor umane – etologie, sociologie, teorie sistemică, psihanaliză.

Cum să găsești articulația, legătura, care să nu fie conflictuală, ci constructivă? Teorema incompletitudinii a lui Gödel arată că nicio teorie nu este definitivă¹¹⁷. Etologia este o biologie a comportamentului, iar sociologia, studiul faptelor umane studiate în ansamblul lor. Psihanaliza este o teorie a subiectului, și teoria ecosistemică, cea a unui grup¹¹⁸. La urma urmei, terapeutul rămâne singur cu o familie în elaborarea unui model care va permite ieșirea dintr-un păcat. Spațiul terapeutic este un spațiu de re-ritualizare și toate disciplinele trebuie să fie în slujba acestui obiectiv. „Epistema“ de care vorbește Jacques Miermont ni se pare similară cu transdisciplinaritatea pe care o susținem de la începutul acestei cărți, deoarece este vorba de „dispoziția care permite unei persoane să adopte o distanță față de efectele ritualurilor și ale miturilor sale¹¹⁹“.

Capitolul 5

Incesturile

Încetul cu încetul, prin încercări discrete, ca o intrigă ce capătă formă de-a lungul consultațiilor, secretul se dezvăluie. Fiecare terapie a cunoscut acea clipă în care, deodată, însumarea evidențelor impune conștiinței certitudinea unui păcat, în care apar o adolescentă, tatăl ei, mama ei și, între cei trei, un personaj cu contururi neclare numit incest.

Această figură nu a așteptat precizarea sensului ei pentru a stârni torente de pasiune. Neclaritatea definiției sale dispăre cel mai adesea în fața clarității etimologiei ei și dacă incestul desemnează vag în limbajul curent o anumită relație sexuală între rude, rădăcinile ei latine îl închid, iremediabil, în temnița unui păcat major – *incastus* desemnându-l pe cel care și-a pierdut castitatea, puritatea¹²⁰.

Până la Revoluția franceză, păcatul incestului figura cu litere de foc în dreptul canonic, și condamnarea lui nu făcea nicio diferență între victimă și vinovat. Dat fiind că cei doi protagoniști păcătuiseră, „bărbatul era spânzurat și femeia îngropată de vie”¹²¹. Și astăzi, în fața calvarului ce o așteaptă pe victimă în procedurile

puse în mișcare pentru stabilirea dovezii, ne putem pune încă în trebări despre puterea etimologiei în inconștientul colectiv.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O DEFINIȚIE ȘI DE DIFICULTĂȚILE APLICĂRII SALE LA PĂCATUL FAMILIAL AL INCESTULUI

Mai puțin violent decât dreptul canonic, dicționarul *Petit Robert*¹²² dă incestului o definiție în trei puncte. El afirmă că e vorba 1) de relații sexuale, 2) între un bărbat și o femeie și 3) care sunt rude naturale sau prin alianță într-un grad care duce la interdicția căsătoriei. Aceste trei puncte ne furnizează în mod firesc trei prime axe de reflecție.

Să semnalăm mai întâi că în ceea ce privește termenul însuși de incest, Codul francez de procedură penală îl ignoră, deoarece nu vorbește decât de agresiune sexuală (art. 222-22), de viol (art. 222-23) sau de atingere sexuală (art. 227-25). Acești trei termeni, care prezintă avantajul de-a se aplica la un foarte mare număr de situații, nu reflectă totuși natura legăturilor dintre victimă și agresor: o fată violată poate fi violată de oricare individ, în timp ce o fată asupra căreia s-a comis un incest nu poate fi decât din cadrul aceleiași familii. De la Codul lui Napoleon, și cu toate că e vorba de o circumstanță agravantă, nu dimensiunea filială e sancționată prioritar de lege, ci un comportament sexual impus unei persoane sau care perturbă ordinea publică¹²³. Cuvântul „incest“ neavând calitate de delict specific, legislatorul francez, în materie de violențe sexuale, ia în considerație cu precădere doar absența consimțământului și statutul de minor. Totuși, e de ajuns să le ascuți pe victime ca să înțelegi că faptul de-a fi fost agresat sexual de un străin sau de-a fi fost violată de bunic sunt două situații diferite din punct de vedere afectiv.

Cu toate acestea, una dintre marile dificultăți rămâne definierea unei relații sexuale. În afară de anumite orori obiectivabile



prin examene medicale și biologice, actele care nu implică decât atingeri, săruturi sau mângâieri pot lăsa liber curs interpretărilor celor mai hazardate. Să luăm ca exemplu scenariul clinic următor.

ACTUL I. PREZENTAREA

Un tată care lucrează își crește fiul în vârstă de cinci ani, în absența prelungită a soției sale, care e plecată în misiune în străinătate. Veniturile bune ale familiei permit angajarea unei văduve tinere care să se ocupe de casă.

ACTUL II. ABUZUL SEXUAL

După două luni, soția se întoarce acasă. Cuplul hotărăște atunci să renunțe la serviciile tinerei văduve, dar îi aduce la cunoștință că, ținând cont de calitatea activității sale, poate rămâne în slujba lor câtă vreme nu își va fi găsit de lucru. Câteva zile mai târziu, văduva îi spune soțului că a văzut-o pe soție mângâind copilul în mod insistent și fără echivoc, în timp ce îi făcea baie și adaugă că ar fi bine să facă o sesizare judecătorului, și că s-ar ocupa chiar ea de acest lucru.

ACTUL III. DEZNODĂMÂNTUL

Tatăl nu poate crede aceste afirmații și, de comun acord cu soția lui, cere o consultație de consiliere. După ce am văzut ansamblul grupului familial, inclusiv pe tânăra văduvă, am convingerea că teza geloziei este cea mai probabilă. N-am nicio îndoială în privința nevinovăției soției; spălarea sexului copilului de către mamă cu buretele a devenit instrumentul unui abuz sexual sub privirile unei tinere văduve a cărei viață s-a schimbat brusc o dată cu întoarcerea acasă a soției. Din acea clipă, menajera s-a transformat

într-o femeie pe punctul de-a reveni la singurătate din vina soției legitime care, întorcându-se acasă, îi lua copilul pe care și-l dorea și poate chiar pe soțul pe care îl pierduse.

ACTUL IV. EPILOG

Totul sfârșește prin a se rezolva, cu prețul câtorva întrevederi cu... tânăra văduvă.

În urma acestui scenariu, m-am întrebat deseori dacă, cu toată buna-credință, privirea mea de neutralitate ar fi fost aceeași în fața unei familii provenite nu din burghezia conformistă, ci dintr-un mediu cunoscut deja prin abaterile sale judiciare. La urma urmei, interpretarea unei situații este și reflexul unei inconștient dirijat de istoria și de cultura celui care privește. Și aceleași alegeri implicând un mediu defavorizat ar fi făcut poate din tânăra văduvă nu o mitomană geloasă și gata să dezagrege o familie onorabilă, ci o femeie care, prin curajul ei, ar fi permis scoaterea unui copil din infernul păcatului de incest.

Povestea aceasta clinică permite deopotrivă înțelegerea faptului că actul incestuos nu există atâta vreme cât oamenii nu l-au numit. Or noi știm că multe incesturi nu sunt scoase la lumina zilei, deoarece familiile care îl practică scapă privirii și cuvintelor societății. Altfel spus, în realitate, dacă incestul poate fi localizat, e foarte adesea fiindcă este luminat de proiectorul marginalizării sociale. Mai multe studii statistice au mai arătat că 60-80% din abuzurile sexuale erau descoperite în cursul unei măsuri educative¹²⁴, justificată de situația precară a unei familii pe plan educativ, material sau afectiv. Să precizăm de la bun început, pentru a risipi orice neînțelegere, că nu marginalizarea e cea care creează păcatul incestului, ci condițiile dezvăluirii sale, exclusiv datorită cortegiului de profesioniști care însoțește orice familie care prezintă grave dificultăți socio-educative. Dacă această iluminare îi scoate pe actori în evidență, nu înseamnă că îi și zămislește, și

cifrele incestului ar fi cu certitudine mai mari dacă, depășind anonimul „familiilor cumsecade“, i-am putea vedea jucând pe actorii din umbră.

La fel, când citim că două incesturi din trei afectează copiii de mai puțin de unsprezece ani și numai unul din treizeci de copii de peste cincisprezece ani¹²⁵, ne putem întreba dacă cel denunțat și considerat insuportabil este caracterul incestuos al actului, sau mai degrabă violența impusă unui copil prepuber care nu are încă liber-arbitru. Dacă majoritatea incesturilor descoperite se înscriu în cadrul unei maltratări familiale, fie și numai prin vârsta victimelor, există altele, consimțite, al căror număr va scăpa întotdeauna contabilității de orice ordin. Chiar dacă orice incest rămâne o violență cultural-simbolică, el nu trebuie considerat obligatoriu ca venind de la un individ ce-l distruge pe celălalt. Această afirmație poate șoca, dar e de o mare importanță prin implicațiile sale terapeutice.

Să trecem acum la punctul doi al definiției din *Petit Robert*, care arată că este vorba de relații sexuale între un bărbat și o femeie. Acest lucru este adevărat în majoritatea cazurilor, dacă exceptăm cele 8% incesturi tată-fiu și cele 9% incesturi mamă-fiică¹²⁶. Rarele incesturi homosexuale pe care mi-a fost dat să le văd erau deosebit de distrugătoare pentru copil.

În sfârșit, *Petit Robert* arată că incestul privește relațiile sexuale între „rude naturale sau prin alianță într-un grad care duce la interdicția căsătoriei“. Această definiție, *stricto sensu*, include cele 68% din incesturi referitoare la un minor. Dar dacă, la fel ca mulți cercetători, extindem calitatea de autor al incestului la „părinții adoptivi, socru, concubin, soacră și concubină“, procentajul ajunge atunci la 85%. Se pune atunci problema: ce valoare mai are articolul 161 din Codul Civil care postulează că este interzisă căsătoria între copiii vitregi și părinții vitregi, dacă părinții vitregi au fost căsătoriți. Invers, în caz de concubinaj, nimic nu îi interzice unui concubin să se căsătorească cu fiica concubinei, sau unei concubine cu fiul concubinului.

Pentru ca încurcătura să fie și mai mare, putem include adopția totală. Lucru mai puțin știut, acest tip de adopție atrage după sine în Franța suprimarea totală a legăturilor cu familia de origine, conferind adoptatului toate caracteristicile unei filiații biologice. Aplicată incestului, aceasta duce la următoarele: micul Fernando, originar din Peru și adoptat de familia Durand, nu se va putea căsători niciodată cu micuța Li Piang, venită din Asia de Sud-Est, și adoptată și ea de familia Durand. Totuși, micul Fernando, din câte își amintește, nu a avut nicio legătură de familie cu micuța Li Piang.

Altă situație deosebit de stânjenitoare: „incestul prin procură”, indirect, în care se poate vedea la o adică una dintre ilustrările a ceea ce Françoise Héritier numește incestul de tip secund¹²⁷. Acum câțiva ani vine la consultație, însoțită de părinți, o adolescentă de doisprezece ani care a suferit în urma unor atingeri sexuale. Vinovatul, străin de familie, a fost întemnițat. La a doua consultație, familia nucleară vine în întregul ei: cele trei surori, tatăl și mama. Fiica cea mai mare, căsătorită, a făcut opt sute de kilometri ca să vină și îmi mărturisește de la bun început că a fost și ea victima unor atingeri sexuale când stătea cu părinții. Și adaugă: „Ce e ciudat e că, la fel ca și în cazul surorii mele, vinovatul era cel mai bun prieten al tatălui meu. Chiar că avem ghinion.” Deși, de ambele părți, vinovatul a fost condamnat și închis, ne putem totuși pune întrebări despre adevăratul vinovat. Această prezentare ar putea părea că ține de un proces de intenție, dar, la vremea aceea, era o întrebare preventivă cu atât mai salutară, cu cât în această familie mai exista o a treia fetiță și tatăl putea foarte bine să își găsească un al treilea prieten cel mai bun.

Fiindcă nu țin în mod deosebit să merg mai departe în definierea semantică a incestului, care ar risca să devină obositoare, aș vrea să examinez mai aprofundat, prin intermediul unei istorii clinice, fundamentele psihologice, relaționale și culturale ale acestui păcat familial. Această reflecție sistemică ne va îndepărta din ce în ce mai mult de teoria generală a sistemelor.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O FAMILIE CARE A CUNOSCUȚ PĂCATUL INCESTULUI

Éric D. are cinci ani și a fost trimis la noi de la grădiniță, deoarece, în pofida celor două ședințe săptămânale de ortofonie pe care le face de un an încoace, progresele nu sunt suficiente. Băiețelul este al treilea copil dintr-o familie de patru copii. Robert e cel mai mare, de șaisprezece ani, al cărui tată, violent și alcoolic, a părăsit domiciliul conjugal când era foarte mic. Adolescentul nu l-a mai văzut de atunci. Timp de opt ani, mama a rămas singură cu acest prim copil, până când a întâlnit alt bărbat, el însuși divorțat, a cărui fiică, Christelle, are acum șaisprezece ani. Noul cuplu se căsătorește, și alți doi copii vin pe lume: Éric și Bernard, care au cinci și respectiv trei ani astăzi. Doamna D. nu și-a mai văzut soțul de doi ani; i s-a spus că a plecat în Africa din motive profesionale.

Micul Éric nu prezintă niciun antecedent medico-chirurgical. Dezvoltarea sa este descrisă ca normală până la vârsta de doi ani. Apoi, copilul cunoaște un episod regresiv major, coprofagie și conduite autocentrate. Actualmente persistă în principal o retardare importantă a vorbirii și a limbajului.

În cursul primei întrevederi, doamna D. ne povestește ce s-a întâmplat când Éric avea doi ani: „Plec singură să-l nasc pe Bernard, lăsându-i acasă pe cei trei copii în grija soțului meu. Nașterea e cu complicații, și trebuie să rămân la spital mai mult decât fusese prevăzut. Nimeni nu vine să mă vadă în afară de mama mea. Când mă întorc acasă, Éric are vânătăi pe brațe și picioare, ca niște ciupituri. Soțul meu îmi spune că Christelle i le-a făcut, și adaugă că a avut motive, fiindcă Éric a fost infernal și a plâns tot timpul. Când îl întreb pe fiul meu, Robert, îmi răspunde că fusese pedepsit să stea în camera lui și că nu avea voie să iasă sub niciun pretext.

Am observat repede că Christelle se schimbase; era ciudat de capricioasă, nu o mai recunoșteam. Tatăl ei părea să o fi făcut «răs-

fățata» lui, în detrimentul lui Robert. Cât despre Éric, cred că începând de atunci a început el să regreseze“.

Încetul cu încetul, ambianța familială se degradează și, câteva luni mai târziu, doamna D. e martoră la două evenimente dramatice: „Soțul meu lipsea de acasă din ce în ce mai mult. Din fericire, Robert continua să se ocupe de copii, mai mult chiar decât propriul lor tată. Când Bernard a împlinit nouă luni, Christelle a încercat să îl înăbușe cu o pernă. Nu-mi venea să cred. A trebuit să mai încerce o dată ca să chem medicul. Degeaba mă simțeam vinovată, că n-aveam cum să nu-l chem: copilul era deja vândut“.

Despre Christelle se va spune că a comis un gest nebunesc. A fost tratată și plasată într-un cămin. De atunci, niciun membru al familiei nu a mai văzut-o. De fapt, Christelle a fost violată de tatăl ei care, de atunci încolo, se zice că a dispărut în Africa. Abia după câteva săptămâni de la internarea în cămin a putut adolescenta să își transpună în cuvinte nefericirea. S-a spus că gestul lui Christelle nu urmărea atât să îl facă să dispară pe copil, cât să comită ceva suficient de grav pentru a putea părăsi casa, fără a fi obligată să își acuze tatăl și lăsându-i timp ca să se pună la adăpost.

ÎN CARE SE DISCUTĂ ROLUL MAMEI ÎN PĂCATUL INCESTULUI

Rolul deținut de mamă într-o situație de incest ridică o problemă delicată. Știa ce se petrece? De când? Și de ce nu a spus nimic? Cum oare ultimul garant al integrității unui copil poate deveni complice, mai mult sau mai puțin conștient, la un act „contra naturii“ ? Ceva mai puțin de 10% din incesturi implică participarea directă a mamei¹²⁸ și, în jumătate din cazuri, este vorba de femei considerate bolnave mental. Situația incestuoasă este adesea o situație triunghiulară pusă în scenă de un partener extrem de pervers. În realitate, grozăviile pe care le-am putut întâlni din nefericire în cursul practicii mele aveau ca autori femei patologice, utilizate

de bărbați care își satisfăceau propriile lor dorințe. Cel mai frecvent, deci, mamele nu sunt implicate direct, dar par totuși să trăiască în ceea ce s-a putea numi o psihopatologie a tăcerii. Într-adevăr, statistic vorbind, reiese că mama este informată de abuzuri în mod cert în 30% din cazuri și în mod probabil în alte 24%.

Pentru a explica aceste cifre, se invocă frecvent dubla ambivalență a femeii confruntate cu acest tip de situații: teama de soț asociată cu dorința de a-l proteja, și dorința de a se despărți de el, care merge mână în mână cu o dependență care o împiedică să o facă. Toți cei care au intervenit în asemenea cazuri s-au întrebat la un moment dat despre motivele acestei ambivalențe care le face pe unele mame să nu vadă ce se întâmplă în propria lor casă, și uneori în propriul lor pat. Una dintre ele, al cărei soț ajunsese la închisoare, mi-a spus într-o zi despre fiica ei: „Aveam totuși toate datele ca să înțeleg ce îi făcea tatăl ei, dar suferința fiicei mele mă făcea să retrăiesc propria mea durere de copil, pe care o trăisem cu propriul meu tată. Nu voiam să văd, sau mai degrabă nu puteam să văd. Era insuportabil“. Dacă femeia aceasta e oarbă, e fiindcă între fiica și soțul ei se desfășoară ceva ce o trimite într-un trecut dureros de care încearcă să fugă. Aruncată astfel într-un comportament de fugă, ea se va trezi prinsă, fără voia ei, în angrenajul unei situații care îl pune pe soțul ei la cheremul tăcerii sale. În consecință, dezvăluirea incestului devine de neconceput din punct de vedere inconștient, pe de o parte fiindcă ar reînvia un trecut dureros și de neimaginat și, pe de alta, fiindcă ar face să înceteze acest „joc“ subtil și distrugător, suprimând astfel răzbunarea la care nu a putut ajunge în copilăria ei. Atâta vreme cât această femeie păstrează tăcerea, ea îl are la mână pe corespondentul tatălui ei, trăind astfel o răzbunare zilnică pe care închisoarea nu ar fi de ajuns pentru a o satisface.

S-ar mai putea spune că unele mame, dat fiind că au cunoscut numeroase rupturi în propria lor familie, rămân atașate ideii mitice a unei familii bune și unite, care ar fi distrusă de consecințele

unei dezvoltări. Acesta este cazul doamnei D., mama lui Éric, femeie de origine modestă, care a ajuns la internat de la opt ani, lucru pe care îl explică în felul următor: „Părinții mei erau comercianți și nu puteau să se ocupe de mine“. Ulterior aflăm că doamna D. a fost plasată într-adevăr în diverse internate și familii adoptive de la vârsta de opt ani, dar din motive de incest.

Conform studiului făcut de Albert Crivillé în 1994 și potrivit anchetei Asociației Departamentale de Salvare a Copilăriei și a Adolescenței din departamentul Aisne¹²⁹, s-ar părea că 65% din mame au cunoscut, la fel ca doamna D., rupturi în trecutul lor. Iar acest trecut marcat de despărțiri impune uneori atitudinea de complicitate. Tăcând, fetița ajunsă mamă se opune distrugerii familiei și satisface o dublă legătură: menținând prin tăcerea ei situația incestuoasă actuală, ea rămâne fidelă păcatului incestuos al familiei sale de origine, dar și dorinței sale celei mai mari de-a avea, spre deosebire de ceea ce a trăit în propria ei copilărie, o familie fericită și unită. Supus interogatoriului, inconștientul acestor mame ar putea spune: „Prin tăcerea mea sunt fidelă inconștientului meu deoarece, după modelul familiei mele originare, trăiesc într-o familie destrămată. Dar rămân deopotrivă în acord cu conștientul meu, deoarece imaginea socială pe care o dau despre familia mea actuală este cea pe care mi-o doresc mai mult ca orice: imaginea unei familii unite“. Fundamentul acestei loialități, în sensul pe care îl înțelegea Ivan Boszormenyi-Nagy, trebuie deci căutat în rudenie, în datoria etică pe care orice copil ajuns mamă sau tată o va simți mereu față de propriii săi părinți¹³⁰. E la fel de adevărat însă că tăcerea maternă poate fi explicată, mai trivial, prin dictatura maritală care, atrăgând după sine teama și confuzia, va paraliza nu numai familia, ci și pe cei ce intervin. Iar aici trebuie să vorbim de îndoială, sentiment pe care profesioniștii îl cunosc bine.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE CUM NE PUTEM ÎNDOII DE EXISTENȚA PĂCATULUI INCESTULUI

Se știe mai bine de la Thouvenin încoace cât de constantă este atitudinea de îndoială la profesioniștii care lucrează cu familiile incestuoase¹³¹. De altfel, o calitate eminentemente salutară, îndoiala devine patologică atunci când, negând orice evidență, începe să aibă o funcție inhibitoare la cele trei niveluri ale intervenției: identificarea faptelor, luarea deciziei și continuarea acțiunii.

În afară de rezonanțele personale pe care le poate avea în oricine din noi, îndoiala atât de frecventă la profesioniști se explică îndeosebi prin dinamica proprie familiilor incestuoase, ale cărei modalități de funcționare sunt în general simple, rigide și mai mult sau mai puțin închise. După cum scrie Boris Cyrulnik, „familiile cu relații incestuoase pot fi descrise ca familii închise în care rolurile, gesturile și enunțările nu sunt codificate. Nu se știe cine e cine, cine ce face, și cine ce trebuie să spună¹³²“. Or, una dintre particularitățile acestor sisteme este capacitatea lor de a-și exporta regulile de funcționare la intervenienții externi. Numeroase ore de supervizare m-au făcut astfel să aflu că una dintre principalele capcane era să te pomenești paralizat la fel de mult ca și membrii grupului familial. Capacitatea acestor sisteme de a răspândi îndoiala în interiorul familiei, paralizând capacitățile critice ale unora și ale altora, se exercită adesea cu aceeași forță în cazul asistenților sociali și educaționali.

Dar această îndoială profesională vine și din faptul că nu avem actualmente răspunsuri satisfăcătoare la problema incestului, de la semnalarea și până la rezolvarea sa. Fiecare știe în sinea lui cât de greu e să-ți dai seama din prima dacă dezvăluirea provocată la copil nu va atrage după sine o suferință mai mare decât situația trăită în familia sa, și e foarte delicat de spus, în cazurile incerte, dacă semnalarea incestului va constitui continuarea unui calvar sau prima etapă a unei remedieri.

Evident că nu se pune problema ca, pe baza acestor constatări, să dăm de înțeles că incestul nu trebuie semnalat, ci să ne întrebăm cum putem îmbunătăți modalitățile acestei semnalări și ale luării în grijă a copiilor afectați de incest. Merită să ne oprim în mod deosebit asupra a trei aspecte. Primul se referă la mărturisire, care îl pune pe orice profesionist într-o dilemă gravă. Hubert Van Gijsegheem ne dă o idee despre ea: „În cazul victimelor incestului și abuzurilor sexuale, e cazul să ne întrebăm dacă nu am mers prea departe cu solicitarea verbalizării. Suntem de părere că mulți intervenienți, animați de o dorință sinceră de-a remedia, ajung să aibă o veritabilă înverșunare terapeutică ce desconsideră deseori nevoile copilului abuzat. Pornind de la principiul că copilul trebuie să pună în cuvinte experiența, se creează adesea ceea ce Michel Foucault numea «o dictatură a mărturisirii» sau a vorbirii. Astfel, copilul presupus abuzat este mai mult sau mai puțin împins la dezvăluire într-un scop de protecție. Totuși, e nevoie să chinuim copilul pentru a-l «salva»? Prin tăcerea sa, oare copilul nu proteja ceva mai vital, adică ceva ce merge în sensul supraviețuirii sale psihice?»⁴¹³³

Când dezvăluirea este făcută, procedura îl face pe copil să treacă printr-un alt calvar, indispensabil căutării dovezilor: expertiza medico-legală. Fără a intra în detalii, toți experții pediatri și ginecologi știu bine că în ciuda competenței lor și a tuturor precauțiilor, această etapă obligatorie prezintă pentru copil sau adolescent caracterele unui al doilea viol. Și încercarea prin care trece copilul nu se oprește aici, ci continuă în general printr-o expertiză psihologică destinată să stabilească nivelul de suferință a copilului. Când acest lucru este necesar, adică atunci când dovada formală fizică nu a putut fi stabilită de experții medico-legali, această expertiză urmărește stabilirea unui diagnostic de credibilitate, altfel spus să determine dacă copilul este mitoman sau nu... Când mărturisirile autorului incestului nu sunt obținute, iar legea tăcerii zăvorăște funcționarea familială, întreg viitorul procedurii se bazează deci pe copil.

În sfârșit, nu știm absolut deloc astăzi dacă faptul de-a dezvălui este un bine sau un rău pentru viitorul psihologic al victimei. Este problema generală a victimizării secundare care poate afecta serios o ființă în devenire. După cum amintește Hubert Van Gijsegem, rezultatele anumitor studii par să invite în mod deosebit la prudență: „un studiu despre problemele pe care le prezintă femeile abuzate în timpul copilăriei nu semnaleză diferențe semnificative între cele care dezvăluiseră faptul și cele care tăcuseră (Draijer, 1988). Două alte studii, ale lui Bagley și Ramsey (1984) și cel al lui Finkelhor (1979) nu găsesc nicio relație între dezvăluire sau absența ei și dezvoltarea sechelelor pe termen lung. Am desfășurat noi înșine un studiu retrospectiv ale cărui rezultate sugerează că copilul abuzat care a păstrat secretul ar fi mai puțin perturbat în adolescență decât copilul care l-a dezvăluit (Van Gijsegem și Gauthier, 1991)“.¹³⁴

ÎN CARE SE DISCUTĂ DESPRE LOCUL BĂRBATULUI

ÎN PĂCATUL FAMILIAL AL INCESTULUI

Cifrele arată că 40-50% din tați au cunoscut o ruptură familială în trecutul lor. Totuși, numai 10% spun că au fost victime ale maltrătarilor, dintre care 2% victime ale abuzurilor sexuale¹³⁵. La modul general, rata și diversitatea rezultatelor referitoare la repetiția intergenerațională nu par să furnizeze elemente permițând stabilirea unei relații certe între un trecut de victimă și un comportament incestuos. Se pare îndeosebi că în situațiile de incest se găsește un procentaj mai ridicat de tați abuzivi sau de mame ale unor copii-victime care *nu* au fost ei înșiși victimele abuzului în copilăria lor¹³⁶.

Chiar dacă această noțiune este contestată în anumite lucrări¹³⁷, problema „transmiterii“ este atât de pregnantă în dezbateri, încât

merită să ne oprim asupra ei. Când se vorbește de transmitere intergenerațională, nu se știe, într-adevăr, dacă se subînțelege prin aceasta un comportament dobândit printr-un context familial particular sau o situație născută dintr-o determinare genetică. Etologic vorbind, dacă suntem cu toții niște incestuoși potențiali, din moment ce primul nostru obiect de atașament este mama noastră, trecerea la actul incestuos nu poate fi înțeleasă decât în raport cu un eșec contextual, când mecanismele de inhibiție provenite în mare parte din cultura noastră sunt deficiente¹³⁸. În aceste condiții, contextul actului incestuos pare departe de genetică, fiind mai degrabă tratat prim prisma responsabilității.

Dacă problema transmiterii intergeneraționale a incestului este atât de discutată, e poate și fiindcă ea derivă dintr-o confuzie, prezentă în inconștientul colectiv, cu noțiunea de recidivă. După un studiu relatat de Van Gijsegem, procentele de recidivă variază de la 30 la 70%, în funcție de abordări și de profilul psihologic al abuzatorului¹³⁹. Acest studiu arată că în cazul agresiunilor sexuale (și nu al incesturilor) noțiunea de recidivă este relevantă. Dacă putem deci să ne gândim eventual că cel care a agresat sexual va mai agresă, este, dimpotrivă, mult mai hazardat să afirmăm că fiul sau fiica celui care a agresat sexual va agresă la rândul său.

Ca să revenim la bărbații incestuoși, literatura indică buna lor integrare socială, arătând totodată un profund clivaj al personalității lor^{140, 141, 142, 143}. Îndărățul unei fațade de respectabilitate, de amabilitate exagerată și de negare uneori plângăcioasă, se ascunde deseori o violență profundă care înrobește ansamblul familiei. Alăturându-se ansamblului lucrărilor desfășurate asupra subiectului, Michelle Rouyet și Marie Drouet scriu astfel: „Cel mai adesea, tatăl incestuos dă aparența unui tată ireproșabil, nu se evidențiază profesional, și are puține contacte cu alții. Paradoxal, comportamentele incestuoase față de copii merg mână în mână cu un atașament față de valorile tradiționale. Dar izolarea familiei, absența contactelor exterioare în cazul părinților și al copiilor sunt deliberate, ca și cum ar vrea ca toți să rămână strânși în jurul lui“¹⁴⁴.

Acest clivaj, această dublă imagine a tatălui, ridică o serioasă problemă terapeutică, deoarece structura psihică a acestor bărbați pare frecvent construită astfel încât să împiedice orice conștientizare. Noțiunea de păcat nu există la acești tați și majoritatea specialiștilor sunt de acord că trebuie, atunci când se poate, ca mamele să fie „utilizate“ ca pivot al terapiei, deoarece sentimentul lor de culpabilitate, provocat de faptul că nu au reușit să își salveze copilul, face adesea ca pronosticul lor de tratament să fie mai favorabil decât cel al taților refugiați într-o poziție de negare¹⁴⁵.

Pe deasupra, atitudinea acestor tați față de copilul lor este rareori univocă. Rând pe rând tandri și aspri, ei creează un bruiaj relațional care nu poate să nu amintească de acei tați alcoolici care dau dovadă de o mare tandrețe în stare de trezie și de o mare violență când sunt sub influența alcoolului. În realitate, studiile arată că alcoolul, dar și boala mentală, decurg din această ambianță echivocă, deoarece printre bărbații incestuoși există între 50 și 60% alcoolici violenți și circa 25% bolnavi mental¹⁴⁶. Copiii rareori se simt bine în acest regim cotidian de duș scoțian, în care alternează manifestările de violență și de tandrețe.

În cazul anumitor tați, acest comportament este semnul unei slăbiciuni care încearcă cu disperare să se afirme în fața puterii excesive a soției. Înstăpânirea asupra copilului ca obiect sexual este capabilă să mențină iluzia unei autonomii, puse zilnic în pericol de puterea familială a mamei. Îmi amintesc astfel de un tată, provenit dintr-o familie „matriarhală“, în care mama avea puteri depline asupra copiilor. Acest bărbat, care nu fusese de altfel niciodată victima incestului, părea să repete acest tip de model familial cu soția sa, care avea o putere absolută asupra grupului de copii, din care făcea și el parte. El nu mai avea deloc raporturi sexuale cu soția, din moment ce era copil, ci o relație incestuoasă cu fiica mai mare, constituită din dragoste și violență, prin care reproducea, împreună cu ceilalți copii, un microsistem familial unde era stăpânul absolut.

ÎN CARE ESTE VORBA DE UN COPIL VICTIMĂ A INCESTULUI

Când analizăm curbele de frecvență ale abuzurilor în funcție de vârsta copiilor, apar două vârfuri: între patru și nouă ani și între doisprezece și cincisprezece ani, ceea ce coincide cu stadiul Oedip și cel al adolescenței în care copilul este cu siguranță deosebit de „sensibil“ la situațiile care au o legătură directă sau indirectă cu sexualitatea. Spunând aceasta, nu se pune problema să inversăm lucrurile stabilind vreo dovadă oarecare a faptului că inițiativa incestului ar porni de la copil înspre părinți, ci de a lua în considerare ceea ce poate să îl facă mai vulnerabil la seducția unui adult.

În perioada oedipiană și a adolescenței, profund destabilizantă, copilul are nevoie de interdicții structurante pentru a-și stăpâni pulsionile sexuale deosebit de puternice. Nu este, evident, treaba copilului să își anihileze dorințele, deoarece această anihilare ar atrage după sine un sentiment de neputință incompatibil cu narcisismul lui, ci a părinților de a impune interdicții, deoarece atunci nu mai este vorba de dorința proprie a copilului, ci de interdicția părintească a exprimării dorințelor sale¹⁴⁷.

După șaisprezece ani, fazele tumultuoase ale pulsionilor de nemărturisit, incestuoase, par să intre din nou în umbră, iar numărul incesturilor declarate scade. Adăugându-se independenței psihoafective din ce în ce mai mari a adolescentului, sentimentul propriei sale identități, având drept corolar aptitudinea de a se apăra, are cu siguranță și el un rol în acest sens. Odată trecută această vârstă, se pune totuși problema incesturilor a căror dezvăluire nu va avea loc niciodată din pricina tăcerii acestor adolescenți „mari“. A vorbi de complicitate ca atare ni se pare dificil în majoritatea acestor cazuri; explicația pare mai curând multifactorială: teama de o violență fizică; obnubilarea printr-o veritabilă dominație psihică; loialitate față de un tată care, dispărând, ar risca să ia cu el tatăl adorat înaintea incestului; sentimentul de

putere provocat de nedezvăluire; rușinea unei adolescente – dificultatea în a recunoaște public faptul de-a fi fost atinsă de tatăl ei¹⁴⁸.

ÎN CARE SE DEZBATE EXISTENȚA SAU INEXISTENȚA UNUI TIP ANUME DE FAMILIE AFLATĂ LA ORIGINEA PĂCATULUI INCESTULUI

Se consideră astăzi că circa 56% din semnalările de incest sunt apanajul serviciilor medical-sociale, față de numai 16% semnalate de familiile însele¹⁴⁹. S-a mai putut constata că foarte puține cupluri se despărțeau, chiar și după dezvăluire, și că întemnițarea soțului, printr-un efect invers, putea paradoxal să aibă repercusiuni benefice și să întărească relațiile conjugale. Aceste elemente par să pună în evidență o dinamică familială particulară pe care trebuie acum să o examinăm.

Majoritatea studiilor asupra subiectului evidențiază caracteristici relaționale particulare. Ele semnaleză în mod deosebit confuzia registrelor educative, emoționale și ierarhice, ce modifică legăturile de rudenie și de filiație și fac să apară raporturi care sunt nu atât familiale, cât de familiaritate. Astfel, tatăl nu își mai are rolul specific, deoarece unul din fiii săi l-a deposedat de el; sau mama și fiica au raporturi exclusive de complicitate; sau granițele de filiație dintre un tată și fiul lui au încetat să mai fie clare.

Mă gândesc astfel la istoria dramatică a aceluia băiat de doisprezece ani, violat de un adult cu totul necunoscut de familie, în condiții atât de deosebite, încât ajungeai inevitabil să te întrebi în ce măsură băiatul nu prilejuise deliberat această ocazie. De atunci, tatăl lui îl respingea și se justifica spunând: „E ca și cum ar fi trădat. Nu pot să mă mai apropiu de el, atât de murdar mi se pare“. Mama părea depășită de violența reacției paterne: „Nu-l înțeleg pe soțul meu. Înainte erau foarte legați unul de altul... Ținând cont de

ceea ce i s-a întâmplat, ar trebui să se ocupe mai mult de el, dar văd că îl respinge!”. Încetul cu încetul, dinamica acestei familii s-a precizat, făcându-ne să ne întrebăm dacă violarea acestui băiat de către un necunoscut era o întâmplare nefericită sau o necesitate impusă de existența sufocantă a unei dinamici fuzionale tată-fiu...

În multe familii, această indistinție a frontierelor se manifestă în mod privilegiat prin ocuparea spațiului domestic. Astfel, în momentul abuzului, 68% dintre copiii-victime nu dispuneau de cameră individuală și 19% din ei nu aveau nici măcar un pat al lor. Când copilul își împarte camera cu altcineva, el o face cu unul sau mai mulți frați și surori și, practic într-un caz din trei, doarme în camera adulților. Fapt remarcabil, în majoritatea acestor situații, această promiscuitate familială nu este indusă de motive materiale, ci de dinamica grupului implicat¹⁵⁰. Putem spune atunci că cel mai important lucru, dincolo de această promiscuitate familială, este istorizarea ei.

În consecință, înțelegem că nu este vorba de a da acestei promiscuități un răspuns social, permițând familiei, prin ajutoare financiare, să aibă un apartament mai mare. Este probabil, în aceste condiții, ca asistentul social să fie surprins la vizita inaugurală de puținele schimbări prilejuite de mutare. În schimb, o analiză a promiscuității care ține seama de istoria familială va dezvălui fără îndoială că promiscuitatea nu ține de dificultăți financiare, ci de o nediferențiere a indivizilor. Ea va permite atunci organizarea unor acțiuni urmărind nu sporirea cu orice preț a spațiului familial, ci folosirea în totalitate a viitorului apartament mai mare. Munca terapeutică a lui Mac Goldrick asupra genogramelor familiale¹⁵¹ sau a lui Neuburger asupra grefelor mitice¹⁵² se înscriu într-o asemenea perspectivă. Într-un caz ca și în celălalt, problema este de a determina familia să modifice locul ocupat de fiecare din membri, făcând-o să vorbească despre factorii care au prezidat respectiva distribuție a spațiului.

La prima vedere, familia B. nu este „încurcată”, și totuși vine să îmi vorbească de relațiile sexuale pe care fiul mai mare, în vârstă



de șaisprezece ani, le-a avut cu sora lui mai mică, de șase ani. Aceasta spune că fratele ei a sărutat-o pe gură și i-a atins sexul, pentru ca apoi să îi ceară să i-l atingă și ea pe al lui. Aceasta s-ar fi întâmplat de două ori. Fratele a recunoscut fără greutate, izbucnind în lacrimi. De atunci, este mai singuratic și mai închis în sine ca oricând, și toată culpabilitatea de pe lume pare să se fi abătut peste fiecare dintre membrii acestei familii care nu mai știe ce să facă pentru a remedia situația. Fiecare a luat pe umeri responsabilitatea acestor relații incestuoase, care au căpătat aspectul unui adevărat păcat. Totuși, după cum am spus, nu este vorba de o familie „încâlcită“, și frontiera dintre părinți și copii este respectată.

În schimb, grupul pare izolat de exterior, care este văzut în mitologia familială ca un spațiu primejdios. Toate ieșirile în oraș se fac în familie și copiii nu au nicio activitate exterioară în afară de școală, care este de altfel strălucită. Armonia cuplului este foarte ridicată, bazată pe un ideal educativ care îi împovărează pe copii, și îndeosebi pe copilul mai mare, fiind o adevărată manta de hiperprotecție, împiedicând căutarea legitimă a unei autonomii sexuale în afară.

Terapia pe care această familie a putut să o facă s-a efectuat în doi timpi: cea a urgenței impuse de culpabilitatea suferindă a adolescentului și cea a punerii în discuție a miturilor familiale de hiperprotecție. Trebuia mai întâi ca ansamblul familiei să îi găsească o sarcină adolescentului care să îi permită să răscumpere datoria pe care o contractase față de sora lui și față de ceilalți membri. Familia a fost propriul ei tribunal, ceea ce, în pofida simplificării procedurii, a fost extrem de eficace. Când ea a putut să iasă din culpabilitate și să vorbească, am luat în considerare alte mituri familiale decât cele ce îi duseseră la această disperare.

ÎN CARE ESTE VORBA DE INTERPRETAREA PE CARE O POATE DA SOCIETATEA PĂCATULUI INCESTULUI

În spațiul prost compartimentat al casei feudale, păcatul incestului trebuie să fi fost deosebit de frecvent. Era însă vorba oare de un păcat veritabil, trăit cu sentimentul culpabilității, sau doar de o greșeală pe care se străduiau cu toții mai mult sau mai puțin să o ascundă¹⁵³? De altfel, obiceiul de-a se înghesui laolaltă în paturi a rămas multă vreme larg răspândit. Cum ne-am putea închipui că această societate ar fi exclus derapajele permise de coabitarea intimă a patului? Ce să faci, în asemenea condiții, cu universalitatea interdicției incestului, când istoricii și etnologii înșiși relativizează această noțiune? Admițând că această interdicție este realmente universală, nu este oare limpede că fiecare societate se acomodează cu aceasta modelând-o în felul ei, precum acel indian columbian care găsea de neconceput ca în tribul dușman tații să se culce cu fiicele lor, dar care considera normal ca în propriul său trib fiica să ia locul mamei defuncte¹⁵⁴? La oameni se pare că tocmai conștiința transgresării unei interdicții este cea care creează sentimentul incestuos și trăirea sa dureroasă care instituie păcatul incestului. Oricum, în ciuda interdicției, incestul se produce, și se vorbește despre el – trei ingrediente ce par să indice că el face parte din patrimoniul nostru intim. Pentru Aldo Naouri, de altfel, totul începe prin relația mamă-copil care este „un incest normal“ fără trecere la act¹⁵⁵. Existența însăși a anumitor vise sau fantasme arată, pe deasupra, că sentimentul incestuos există în fiecare din noi, că realizarea lui este de conceput și că interzicerea sa este una dintre sarcinile atribuite culturii¹⁵⁶.

Dacă sărim cu nonșalanță peste câteva secole de istorie, iată, într-adevăr, ce se poate citi în *Encyclopédie du XIX.^e siècle*¹⁵⁷: „Incest: se dă acest nume împreunărilor înfierate energetic de legea religioasă și morală, fie că au loc între persoane strâns legate prin sânge, fie că ele constituie încălcarea unei îndatoriri religioase de

prim ordin. Astfel, în limbajul dreptului roman care ne-a lăsat moștenire acest cuvânt, se înțelegea prin denumirea de incest nu numai împreunarea între rude prea apropiate, ci și crima vestalei care își încălca legământul de castitate. Dreptul canonic cunoaște și un incest spiritual, adică nelegiuirea pe care o comite un bărbat cu o călugăriță sau un confesor cu penitenta sa. Datorită învățăturilor moralei creștine, incestul între rude apropiate este astăzi considerat drept cea mai cumplită crimă și aceste învățături au avut o asemenea influență asupra moravurilor noastre, încât pasiunile care provoacă comiterea lui nu se manifestă decât foarte rar [...]. Poate fiindcă a presupus că această nelegiuire este prea străină de moravurile noastre, legiuitorul modern nu a reprimat-o decât indirect prin legea penală“.

În această definiție, în care păcatul este amplu menționat, copilul este ciudat de absent și, bazându-ne pe această constatare, am putea crede că civilizația secolului al XIX-lea se dezinteresează de soarta copiilor agresați sexual. Totuși, Anne-Marie Sohn¹⁵⁸ arată că între 1826 și 1860, cifra violurilor a trecut de la 136 la 684 pe an. Ajungem deci să ne întrebăm dacă, în ciuda interesului redus pe care îl manifestă *Enciclopedia* față de maltrătarile sexuale ale copiilor, oamenii nu încep să deschidă ochii. Ceva mai târziu, de altfel, în 1886, în teza sa de medicină, doctorul P. Bernard menționează procentul de 7,85% copii abuzați la o populație de 10 000 de locuitori.

Totuși, în pofida evidenței abuzurilor sexuale la copil și a atenției anumitor oameni de știință precum Lacassagne, Charcot sau Brouardel, secolul al XIX-lea, în ansamblu, continuă să sufere de cecitate morală. Violențele particulare sunt rareori reținute de filtrul judiciar, și trebuie ca copilul să moară sau să fie grav afectat pentru ca faptul să ajungă de domeniul magistraturii. Interesul public se îndreaptă de altfel mai mult asupra educației infantil-juvenile decât asupra sorții victimelor incestului, deoarece fenomenul nu este recunoscut și, deci, nu există.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O A CINCEA CONCLUZIE

Va trebui să se mai aștepte un secol și influența notabilă a mișcărilor feministe americane din anii 1970 pentru ca să apară termenul de abuz sexual. În trecut fie spus, termenul este deosebit de nefericit, deoarece se subînțelege că cineva ar putea „profita“ nepedepsit de un copil atâta vreme cât nu l-ar abuza. Faptul că a trebuit să se aștepte anii 1970 pentru a vedea apărând pe piața produselor scabroase și a voyeurismului păcatul incestului nu înseamnă, evident, că el decurge din nimic, ci că domeniul socio-politico-economico-administrativ este în sfârșit gata să vorbească despre el.

La fel ca orice păcat familial, incestul se află la răspântia dintre individ, familia sa și cultură. Dacă societatea declară vina, familia e cea care trăiește păcatul. Iată de ce, după cum spune Boris Cyrulnik, „unii nu își reprezintă tragedia incestuoasă; pentru ei, nu e decât o chestiune neglijabilă. Alții sunt roși de un sentiment incestuos, în timp ce cultura nici nu mai știe prea bine unde mai sunt limitele pe care le-a instituit. Iată de ce diavolul nu se simte vinovat, în timp ce îngerii suferă la gândul de a provoca suferință“.¹⁵⁹

Capitolul 6

Banii

Din Evul Mediu, banii reprezintă o sursă energetică foarte importantă în crearea, menținerea și ruperea legăturilor familiale. Este însă clar că, în funcție de epocă, această energie de legătură a luat diferite valori. Încă din 1892, Émile Durkheim indica această variabilitate a raporturilor cuplului cu bunurile materiale, scriind: „Nu suntem atașați de familia noastră decât pentru că suntem atașați de persoana tatălui nostru, a mamei noastre, a soției noastre, a copiilor noștri. Era cu totul altfel odinioară, când legăturile care derivau din atașarea de lucruri prevalau față de raportul cu alte persoane“.¹⁶⁰

Confirmând această constatare, o anchetă recentă desfășurată de Jean-Marie Bretagne arată că banii ar face actualmente parte din valorile care lasă familiile și cuplurile indiferente¹⁶¹. Ceea ce vrea să spună, după cum sublinia deja Durkheim, că trivialitatea posesiunii ar fi pusă pe planul doi, în spatele nobleței relaționalului. În ciuda romantismului acestor concluzii, o mare îndoială îl încearcă pe practicianul care sunt, cu atât mai mult cu cât o altă anchetă, făcută de un ziarist pentru un alt ziar, stabilește că banii

ar fi, dimpotrivă, principala sursă de discordie conjugală la bărbați și al doilea motiv de dispută la femei, venind imediat după spinoasa problemă a educației copiilor¹⁶². Unul dintre mijloacele de-a înțelege contradicția aparentă a acestor două anchete ar fi să presupunem că valoarea familială atribuită banilor nu depinde doar de cotațiile de la Bursă, ci și de cotațiile afective.

Astfel, când totul merge bine, cuplurile și familiile vorbesc rașorii de bani și sunt siguri că dragostea lor va dura veșnic, singurul lucru care contează fiind permanența legăturii afective – ceea ce ar putea explica, de altfel, că opt persoane din zece se căsătoresc astăzi fără contract prenuptial¹⁶³. Când totul merge prost, dimpotrivă, se pare că banii împart atunci cu copiii și soacrele câmpul de bătălie al afectelor decepționate.

Acest preambul arată cu certitudine că banii familiei pot ajuta compatibilitatea legăturilor conjugale. Chiar dacă e clar că banii aduc fericirea, registrul contabil al afectelor nu este același cu cel al Băncii Naționale, deoarece săraturile și frustrările intră într-o balanță comercială amestecată bancnote și cecuri. Pe scurt, banii familiei au același circuit precum banii băncii, și dacă familia îi utilizează zilnic într-un păcat, e după ce și-a „spălat“ banii în baia triplă a psihologiei individuale, a dinamicii familiale și a contextului cultural.

ÎN CARE ESTE VORBA DE UN PĂCAT ÎNRĂDĂCINAT ÎN PSIHOLOGIA INDIVIDULUI

Într-un text din 1917, Freud face o paralelă simbolică între reprezentarea specifică psiho-afectivă a stadiului anal și cea a banilor, punând astfel în relație psihismul individului cu carnetul său de cecuri. Iată ce scrie el despre excremente și cadouri: „Să repetăm deci într-o formă ireproșabilă că aceste elemente sunt tratate

frecvent în inconștient ca și cum ar fi echivalente și ar putea fi înlocuite unele cu altele fără nicio ezitare¹⁶⁴.

Aceste afirmații corespund celor spuse de noi la începutul acestui capitol, respectiv că afectele și banii se află într-o relație de strânsă rudenie. Ca să fim mai exacti, valoarea afectivă a banilor nu este exclusiv legată de stadiul anal; ea dobândește o semnificație diferită în funcție de importanța psihologică luată de unul dintre cele două stadii ale dezvoltării psiho-afective ale copilului care sunt oralitatea și analitatea.

Orice perturbare a perioadei orale precoce va putea astfel provoca ulterior la individ o nevoie vitală de bani, cărora li se va conferi o funcție de umplere și de plenitudine, fără vreo valoare simbolică în raport cu ceilalți. Într-adevăr, în acest stadiu se știe că copilul mic resimte foamea la fel cum resimte și golul iscat de angoasă și trăiește umplerea nutritivă cu ușurare. Sugarul trăiește atunci într-o lume în care ființele din jurul lui sunt încă puțin individualizate și în care schimburile comunicaționale nu trec încă prin recunoașterea celuilalt ca individ deplin. Femeia care îl hrănește este înrudită cu biberonul care îl umple, și doar treptat ea va lua forma unei mămici. Se poate considera că ancorarea psihogenezei invidiei are loc în timpul acestei faze de oralitate precoce, deoarece invidiosul, prin definiție, nu suportă ca un altul să fie îndestulat. Rațiunea sa de-a trăi se îndeplinește prin „umplere“, oricare ar fi ea, inclusiv negativă, adică prin distrugerea plinului altuia.

În faza următoare, denumită stadiul anal, subiectul a devenit individualizat în raport cu obiectul, ceea ce înseamnă că mama există de-acum ca atare și nu ca funcție alimentară. Asta mai înseamnă, din moment ce celălalt există, că i se poate da sau refuza un cadou prin intermediul funcției excremențiale ca răsplată sau ca pedeapsă pentru ceea ce mama a binevoit să îi dea. În acest stadiu, narcisismul subiectului nu mai trece prin umplere, ci prin opoziția sau darul oferit celuilalt. Cititorul va fi înțeles că în acest fenomen trebuie văzută baza a ceea ce va deveni mai târziu gelozia vehiculată

de bani. Spre deosebire de invidia provocată de nevoia vitală a oralității precoce, gelozia presupune recunoașterea celuiilalt, și banii pot lua atunci o valoare simbolică de reglare a conturilor prin intermediul cheltuielilor exagerate, a risipei sau a zgârceniei.

Înțelegerea acestor stadii psiho-afective și a relației lor cu raporturile pe care individul le creează cu banii este importantă deoarece, după cum spune Jean Lemaire, „de fiecare dată când, în cuplu, unul sau altul dintre parteneri se va afla în primejdie din punct de vedere narcisic, el va recurge la moduri de organizări defensive care corespund fixațiilor la care va fi silit să regreseze: oralitatea sau analitatea”¹⁶⁵. Astfel, agresivitatea în jurul bunului posedat și a banilor va putea lua fie aspectul geloziei, cu ideea că celălalt posedă ceva ce ni se cuvine, fie o formă mult mai arhaică, invidia, în care este imposibil și rușinos să recunoști că celălalt poate fi în posesia a ceva¹⁶⁶.

ÎN CARE SE DISCUTĂ DESPRE COPIII CAPRICIOȘI

Lectura articolului lui Marie-Laure Dimon¹⁶⁷ despre diferența psihopatologică dintre copilul răsfățat și copilul-iederă (care se „agață” de părinți) ne face acum să relatăm povestea lui Henri. Adevărul este că ni se pare important să vedem cum gelozia se poate încorpora în relația de obiect a răsfățatului, iar invidia se poate înscrie în oralitatea precoce a copilului dependent. Nu este vorba doar de o problemă teoretică, deoarece distincția între aceste două modalități relaționale ale copilului cu anturajul său a fost de natură de a modifica abordarea noastră terapeutică.

Henri are doisprezece ani când îl vedem pentru prima oară. Și-a lovit mama fiindcă aceasta refuza să îi cumpere un scuter. Pe plan clinic, acestui adolescent îi merge rău de multă vreme; el are cu precădere momente de anxietate intensă care apar după episoade violente de opoziție cu mama lui. Tatăl lipsește des din

motive profesionale. Când e acasă, în trecere, intervențiile sale educative au loc în contratimp. Cel mai adesea, reacțiile sale opuse sunt foarte prost înțelese de ansamblul familiei, care nu ține seama de ele.

Henri este un băiat inteligent, dar cu o exprimare verbală redusă. Când se enervează, el nu vorbește, ci se agită, se lovește și repetă că e un „nimeni“. Visul lui, pentru viitor, este să ajungă bogat ca să poată sta acasă și să își cumpere ce vrea. Tentativele precedente de psihoterapie individuală au fost niște eșecuri și adolescentul trăiește în continuare cu aceeași suferință, constituită din capricii pe care îi este din ce în ce mai greu să și le înfrâneze.

Cocoloșit de mamă și de bunică, Henri a mers mai târziu la școală și cele două femei și-au sporit atunci atențiile, dat fiind că școala reprezenta în ochii lor o sursă de primejdii majore pentru micuț. Copilul a fost „umplut“ de hrană, de cadouri și de bani printr-o dragoste-pasiune maternă și o absență paternă. Nu i s-a pus niciodată vreo interdicție pentru a-i permite să își găsească limitele și, în acest fel, identitatea. Nu numai că toate dorințele îi erau satisfăcute, dar erau chiar anticipate: nu se mai aștepta cererea copilului, ci i se cumpăra tot ce se presupunea că îi trebuie.

Astăzi, Henri cere din ce în ce mai multe lucruri, din ce în ce mai greu de obținut, dar familia sa încearcă totuși să îl satisfacă pe cât de mult poate și deseori pe ascuns. Totul este pentru Henri: și banii, ca și ceea ce procură aceștia capătă un sens pentru adolescent într-o oralitate ce pare fără limită. El este „copilul-iederă“ de care vorbea Marie-Laure Dimon, cel care are nevoie de zidul matern pentru a se dezvolta: dacă acesta se năruie, el nu mai are consistență și moare la rândul său. Aidoma unui nou-născut, el se află într-o relație orală precoce care necesită o umplere constantă din partea unei mame de care are nevoie ca să existe, dar despre care nu are noțiuni precise, deoarece cele două lumi sunt amestecate. Invidiile și dorințele sale îl ignoră pe „celălalt“ așa cum e în realitate, deoarece singurul lucru care contează este imperativul umplerii, și dacă îl invidiază pe celălalt, el nu vrea atât banii sau

obiectele sale: ce nu suportă el e ca celălalt să fie umplut, fiindcă asta îi dă noțiunea întru totul relativă a unui vid insuportabil.

Toate acestea ar putea părea descrierea lumii abisale a unui copil psihotic, dar, din fericire, psihopatologia este rareori cea a extremelor și se oprește cel mai frecvent undeva „la mijloc“, lucru binevenit pentru terapeuți. Astfel, lumea lui Henri nu pare totalmente lipsită de relații de obiect, deoarece adolescentul, prin trecerile sale la actul anxios, își manifestă suferința, fără a putea totuși să și-o exprime limpede. Henri suferă vag din cauza „capriciilor“ sale, dar nu poate să își exprime pe deplin culpabilitatea pe care o resimte. Acest aspect e cel prin care universul acestui adolescent ne amintește de cel al „copilului răsfățat¹⁶⁸“ ale cărui dorințe se manifestă mai des, prin intermediul relațiilor de obiect, depășind oralitatea copilului-iederă și integrând pe deplin recunoașterea celuilalt. Când vrea ceva de la altul, copilul „răsfățat“ știe că se adresează unei persoane întregi și, în funcție de importanța și de contextul acestei cereri, în el se va putea naște culpabilitatea cererii.

Astfel, finalmente, lumea lui Henri este undeva la mijloc, între două extreme. Uneori, capriciile sale dau impresia că sunt însoțite de culpabilitatea „copilului răsfățat“; alteori, el pare să rămână cu hotărâre pe versantul copilului-iederă și al unei invidii mai mult sau mai puțin distrugătoare. După cum spune Melanie Klein, „invidia este sentimentul furios că altă persoană posedă și se bucură de ceva dezirabil, impulsul de invidie fiind cel de a lua sau a distruge acel ceva“¹⁶⁹.

Dacă distincția dintre invidie și gelozie, dintre copilul-iederă și copilul răsfățat nu este întotdeauna ușor de scos în evidență clinic, ea pare totuși esențială din cauza impactului său terapeutic. Pentru a se structura convenabil, copilul răsfățat trebuie să fie stopat de niște interdicții părintești, și abordarea terapeutică a unei asemenea situații nu poate fi concepută fără întrevederi familiale urmărind instaurarea unor bariere educative până atunci deficitare. Terapia unui copil-iederă este cu totul alta; ea necesită preambulul



unor întrevederi cu familia, dar și o evaluare psihopatologică a copilului, deoarece trebuie să se afle cine anume, copilul sau familia, va fi mai capabil să conducă un proces de schimbare.

ÎN CARE SE VORBEȘTE DESPRE SOCIOBIOLOGIE ȘI DESPRE ETICA RELAȚIONALĂ PENTRU A EXPLICA LOCUL OCUPAT DE BANI ÎN CADRUL FAMILIEI

Dacă unul dintre modelele comportamentului unui individ față de bani se creează pornind de la înțelegerea stadiilor psiho-afective ale teoriei psihanalitice, un alt model ar putea proveni din explicarea acestui comportament prin preocupări arhaice înscrise funciar în om și centrate pe hrană, joc și reproducere. Într-o abordare sociobiologică a vieții familiale, Robert Wright insistă astfel asupra faptului că femeile par să prefere bărbații ce pot oferi garanții deopotrivă genetice și materiale progeniturii viitoare: „Să integram acum IPM-ul (investiția părintească masculină) ridicat în ecuație: o investiție a masculului nu se limitează la coit, ci dăinuiește cu mult dincolo de nașterea copilului. Căci femela e preocupată nu numai de investiția genetică a masculului, de hrana gratuită, ci și de ceea ce masculul îi va putea aduce copilului după naștere¹⁷⁰.”

Sociobiologia are desigur avantajul de-a aminti că în acțiunile noastre există o parte de animalitate. Cu toate acestea, ea nu permite mai mult decât psihologia individuală explicarea integrală a comportamentelor familiale față de bani. După cum scrie Yvan Boszormenyi Nagy: „Trebuie să constatăm că nici psihologia fiecăruia dintre indivizii implicați într-o relație, nici legile sistemice care guvernează interacțiunile lor nu sunt suficiente pentru a explica natura și forța de coeziune care permit relațiilor să dureze. Din moment ce echitatea și dreptatea sunt necesare supraviețuirii

relațiilor, ele vor servi drept principiu regulator al relațiilor familiale și al tuturor relațiilor apropiate.⁴¹⁷¹ Sentimentele de dreptate și de echitate sunt cele ce formează baza eticii relaționale. Evident legată de psihodinamica individuală, ea se diferențiază totuși de aceasta, chiar dacă una decurge din cealaltă. Așa cum o mobilă nu poate fi făcută decât dacă există lemnul copacului, relația umană nu poate exista decât dacă există psihologia indivizilor. Ar fi însă la fel de prostesc să spunem că o mobilă este creată de lemnul copacului, ca și să afirmăm că psihologia individului este cea care poartă în ea natura unei relații. Altfel spus, dacă mobila își trage originea din lemn, ea este de un nivel diferit, ca și etica relațională în raport cu psihologia indivizilor.

Dacă am făcut acest scurt ocol prin sociobiologie și etica relațională, e, pe de o parte, pentru a vorbi de sentimentul de nedreptate pe care îl cunoaște micul Guillaume față de sora lui și, pe de alta, pentru a relata în ce fel legăturile conjugale se modifică în jurul banilor în funcție de imperativele sociobiologice ale sentimentului de siguranță, ale creșterii copiilor și ale venitului căminului.

ÎN CARE ESTE VORBA DE GUILLAUME ȘI DE SENTIMENTUL SĂU DE NEDREPTATE

„Nu-i drept! De ce ea și nu eu?“, strigă Guillaume în dimineața aceasta, când vine la consultație, arătând-o cu degetul pe sora lui mai mică, Laura. Dintr-un motiv care ne va rămâne pentru totdeauna secret, deoarece cunoaștem acum principiul de echifinalitate, doamna-mamă a hotărât să se răzbune pe acest fiu care seamănă prea mult cu tatăl, „canalie“ înspăimântătoare, care și-a părăsit familia de aproape zece ani. De atunci, doamna-mamă, care trăiește între cei doi copii ai săi, a hotărât să o propulseze pe fiica ei, Laura, la rangul de „favorită“, părând să facă din Guillaume

instrumentul răzbunării sale și favorizând astfel indirect o relație puternic conflictuală între cei doi copii.

Totuși, conflictele neîncetate au dus deja, la cererea mamei, la plasarea lui Guillaume într-un cămin, urmată câteva zile mai târziu de întoarcerea acasă. Această plecare-întoarcere e de ajuns pentru a arăta că concurența neloială instaurată între cei doi copii de către mamă merge dincolo de un simplu favoritism. În cazul acestei familii, nu este vorba de o problemă a opțiunii („o prefer pe Laura și nu pe Guillaume“), ci de dilema ambivalenței: „când o prefer pe Laura, când pe Guillaume“. Dacă, în primul caz, copilul trebuie să își asume durerea preferinței, în cel de-al doilea el trebuie să suporte confuzia incertitudinii.

Or, experiența clinică arată că dacă preferința permite doliul și cicatrizarea mai mult sau mai puțin dureroasă a rănilor, ambivalența legăturilor, în schimb, lasă întotdeauna, prin speranța înșelătoare pe care o provoacă, o rană vie. Legăturile din sfera opțiunii atrag deseori după sine depresia; cele din sfera ambivalenței, confuzia. Dacă dezvoltarea unui copil poate trece peste o cicatrice, îi este întotdeauna greu să facă față unei răni căscate menținute de „valsul“ de ezitări afective. Nu vrem să spunem prin aceasta că ambivalența este intrinsec rea, împărtășind astfel punctul de vedere al lui René Clément¹⁷². Dar un individ care nu a rezolvat psihic complexitatea contradictorie a sentimentelor sale le impune celorlalți confuzia sa într-un context permanent de duble legături.

Deocamdată, Guillaume nu încetează să repete: „Nu-i drept! De ce ea și nu eu? De ce ea are bani de buzunar și eu nu?“. Răspunsul mamei: „N-am încredere, prefer să-ți cumpăr tot ce îți trebuie, și Dumnezeu știe câte îți trebuie!“ Obiectiv totuși, Guillaume nu duce lipsă de nimic, ci e chiar răsfățat. Suferința acestui adolescent nu vine din lipsuri, ci din legăturile ambivalente pe care le are cu mama lui.

Practic, toți copiii cunosc acest sentiment de nedreptate în fața unui cadou, a unui sărut sau a unei amabilități de care a avut parte alt frate sau altă soră. Dar în general părinții fac astfel încât

această nedreptate, comisă involuntar, să fie reparată, iar echitatea să fie restabilită. În cazul lui Guillaume, dimpotrivă, se pare că din partea mamei există nu grija de-a evita nedreptatea, ci de-a o crea pentru a o putea repara. Totul se petrece ca și când ar fi nevoie de o nedreptate care să servească la pedepsirea unui Guillaume-„soț“ și de o echitate în numele unui Guillaume-„fiu“.

Totul pare să vină din faptul că, în registrul contabil, Guillaume e cel ce apare în locul tatălui, și zece ani nu au fost suficienți pentru a șterge această datorie. Fantasmatic vorbind, nimeni nu l-a pedepsit pe tată pentru că a plecat. Doamna este singură cu copiii ei. Dacă ar fi existat un bunic, de exemplu, acesta ar fi putut poate să își asume pedepsirea soțului. Dar nu există niciun membru al familiei care să o facă, numai Guillaume, capabil să furnizeze mamei sale suportul pedepsirii unui soț care i-a părăsit cu lașitate. Dar adolescentul nu va putea oferi niciodată întoarcerea bărbatului iubit.

ÎN CARE SE RELATEAZĂ CĂ BANII JOACĂ ADESEA ROLUL DE ULTIMĂ LINIE DE APĂRARE ÎNTRE SINE ȘI CEIALȚI

În cuplurile care au copii mici, noțiunea de dreptate dispare cel mai frecvent în spatele binelui copiilor. Soția este cu precădere cea care e gata să se sacrifice în numele binelui progenerurii sale. Deciziile legate de comportamentul just față de bani va depinde deci pentru soție de ceea ce grupul și societatea îi vor aduce eventual ca satisfacție compensatorie. Registrul datoriilor este deschis și, între coloana cheltuielilor și coloana veniturilor, bilanțul contabil al fiecăruia trebuie cel puțin să se echilibreze.

Astfel, în familiile cu venituri medii sau reduse, atâta vreme cât copiii sunt mici, situația de cocoloșeală poate fi suficient de

mulțumitoare pe plan afectiv pentru ca mama, mai ales dacă nu lucrează, să renunțe la drepturile ei personale în numele grupului. Semnificativ, această donație pe care femeia o face renunțând la pretențiile ei financiare în numele familiei poate apărea foarte devreme. O anchetă făcută de M. Huteau asupra liceenilor arată într-adevăr că identificarea cu familia este deja mai avansată la vârsta aceasta la fete decât la băieți¹⁷³. S-a mai putut constata că se aștepta ca o soră să fie mai econoamă și chiar ca ea să „împrumute în pierdere“ surplusul ei de bani fratelui ei mai cheltuitor¹⁷⁴. Mai mult, în anumite familii, se întâmplă ca comportamentul de „băiat cheltuitor“ al uneia dintre cele două fiice să răspundă așteptării imaginarului familial și ca celălalt copil să se comporte cu sora sa ca și cum ar fi băiat, păstrând un comportament de dăruire față de „fratele-soră“.

În familiile cu venituri mari, mai ales când soția lucrează, dăruirea de sine maternă pare mai puțin evidentă. Cei doi soți au atunci tendința de-a scoate în evidență valorile individualiste și de-a nu recunoaște autoritatea grupului. În general, conturile bancare sunt separate și comportamentul familial din jurul banilor trece mai curând printr-un acord consensual în termenii căruia fiecare participă la funcționarea ansamblului familiei, fără drept de imixtiune în treburile celuilalt.

În acest tip de relație simetrică, în care veniturile financiare îl fac pe fiecare egal cu celălalt, individul e cel ce dictează legea sa grupului, contrar situației din familiile cu venituri reduse, în care legea grupului dictează repartizarea veniturilor conform unui drept condițional într-un tot definit de consensul familial. Aici, achiziția bunurilor se face prin drept suveran, adică fiecare membru al cuplului își poate mobiliza resursele pentru cumpărarea unui bun, fără a apela la partener sau la grup. Acest drept suveran se situează dincolo de orice ordine familială și „revendicarea sa poate fi interpretată ca o formă «exogenă» de individualism conștient în a te baza pe un titlu dobândit în afara familiei pentru a te afirma în interiorul familiei“.¹⁷⁵

Interesul major al acestei structurări bine descrise de Kellershals și Lazega¹⁷⁶ este de-a scoate clar în evidență acordul care există între drepturile individului și datoriile sale în familie. În fond, comportamentul familial față de bani poate fi asimilat cu un ansamblu de vase comunicante care ar include, de o parte, prezervarea grupului familial și, de cealaltă, cea a individului. Formal vorbind, comportamentul familial mai depinde, evident, și de vârsta copiilor.

ÎN CARE ESTE VORBA DE GESTIUNEA FONDURILOR SECRETE ALE CĂMINULUI

Relațiile financiare pe care părinții le pot avea când copiii sunt mici nu mai pot fi de același ordin când copiii cresc. Structura cuplului se modelează mai întâi după un principiu, poate sociobiologic, de salvagardare a urmașilor, pe care plecarea copiilor îl va modifica ulterior, aducând un nou tip de distribuție a banilor în sânul cuplului.

Înainte ca odraslele să ajungă la vârsta de paisprezece-cincisprezece ani, mama pare în general cea mai implicată în materie de bani. Apoi, dinamica familială se schimbă, și tatăl e cel ce decide cel mai adesea atribuirea unei anumite sume de bani, lunară sau săptămânală, care va fi de altfel deseori „rotunjită“ tacit de mamă, fie direct, fie prin intermediul cadourilor și al darurilor¹⁷⁷. Această modificare a dinamicii familiale în jurul banilor survine tocmai într-o perioadă când curba nevoilor materiale ia aspecte exponențiale, de altfel concordante, cu preocupările de independență ale adultului în devenire. În acest context, „rotunjirea de sfârșit de lună“ maternă poate servi gestiunea unui paradox: ajutarea adolescentului de a-și dobândi independența satisfăcându-i nevoile materiale sporite și menținerea lui, din punct de vedere

afectiv, în cuibul familial, speculând sentimentul de recunoștință al copilului.

Dincolo deci de repartizarea oficială a resurselor financiare ale adolescentului, prin gestionarea fondurilor secrete și în numele unui inconștient colectiv familial, ministeriatul matern participă la elaborarea procesului de maturizare și creează așteptarea unei contrapartide. După cum scrie Jean Lemaire, „sentimentul de culpabilitate nu este nimic altceva decât sentimentul interiorizat al unei datorii. În loc să fie lucrul acela care face plăcere și care sosește în chip neașteptat, cadoul poate agrava sentimentul de îndatorare al celui care îl primește. După ce primești un cadou, datorezi și mai mult. Agravând așadar sentimentul de culpabilitate, și agravând reacțiile diferiților subiecți la această culpabilitate, o anumită practică a cadourilor poate avea efecte patogene: de exemplu, ea va agrava sentimentul de dependență; va agrava sentimentul de neputință; va agrava în consecință tendințele depresive; sau deopotrivă, mai des, va agrava reacțiile agresive. Aceasta va provoca adesea situații de escaladă, deoarece cei care au dat nu înțeleg că li s-ar putea purta pică pentru generozitatea lor și că, dăruiind, ei acutizează sentimentul datoriei”.¹⁷⁸ De unde și neînțelegerile ce se pot întâlni în adolescență, în jurul banilor, și pe care le rezumă deseori această frază indignată a părinților: „După tot ce am făcut pentru el...”

ÎN CARE SE EVOCĂ UN SECRET DE FAMILIE FUNDAMENTAL

Banii pot deveni motiv de conflict, mai mult ca în oricare al moment, în adolescență, din cauza agresivității alimentate de sentimentul de îndatorare și totodată fiindcă banii își pierd atunci caracterul exclusiv matern pentru a deveni un teritoriu comun în care stau alături, și uneori se înfruntă, deținătorul carnetului de cecuri, deținătoarea fondurilor secrete și beneficiarul. Conflictele

pot apărea din motive care nu vor avea foarte des decât o înrudire îndepărtată cu banii. Într-adevăr, acesta este momentul când banii își pot dobândi deplina valoare metaforică, ceea ce explică faptul că ei pot uneori servi drept fir roșu pentru un terapeut confruntat cu familii în care situațiile conflictuale sunt atât de dureroase, încât nu pot fi abordate direct fără paravanul banilor.

Scenariul este întotdeauna același. Adolescentul stă în fața mea și îmi spune că părinții nu îi dau destui bani. La care tatăl răspunde că îi dă o sumă anume pe lună, iar mama adaugă, fiindcă e un secret știut de toți, că o completează regulat, ferindu-se totodată să precizeze natura suplimentelor sale financiare. Ceea ce îi permite tatălui să supraliciteze spunând că îl răsfășă prea mult, iar mamei să replice că e prea aspru cu fiul lui...

Pe scurt, când îl rog pe adolescent să își imagineze bugetul de care dispun părinții lui, el mă privește la început cu un aer surprins, și la insistențele mele, începe să scrie registrul contabil al familiei sub ochii dubitativi ai părinților, care par să descopere cu stupeoare că dialogul părinți-copii despre bani este nu numai un dialog al surzilor, ci și al orbilor.

De fiecare dată când am lucrat în problema banilor cu adolescenți deosebit de revendicativi față de părinții pe care îi consideră „zgârciți”, mi-am dat seama că de fapt copiii trăiau într-o reprezentare fără legătură cu realitatea veniturilor și a cheltuielilor. Pe de altă parte, unii părinți cred că având o sută de franci pe lună, adolescentul va putea să își cumpere țigări, bomboane, băutură, bilete la film, benzină pentru motocicletă și că poate să facă și economii „dacă e serios“!

Chiar și atunci când frontierele intergeneraționale par vagi, de exemplu în cazul familiilor „încălcite”, rămâne astfel o ultimă intimitate peste care se trece rareori: cea a bugetului și a câștigurilor. Este de altfel posibil ca „încâlceala” cea mai profundă să fie cea care trece de limitele intimității banilor, și deopotrivă ale sexualității, după o ruptură progresivă a liniilor de apărare.

Oricum ar fi, șaapul ispășitor al banilor, ca purtător al valorilor afective ale familiei și al păcatelor de avaricie sau de risipă de care se acuză membrii grupului familial, nu ar avea nici o rațiune de-a fi fără valoarea socio-culturală acordată banilor și bunurilor. E ceea ce vom vedea acum.

ÎN CARE ESTE VORBA DE CONTEXTUL CULTURAL AL UNUI PĂCAT FAMILIAL

Dorința și nevoia fac parte integrantă din natura umană, iar inutilitatea aparentă a obiectelor create de primii meșteșugari atestă acest lucru. După cum spune Picabia în *Scrierile* sale, „nu există nimic indispensabil în afară de lucrurile inutile¹⁷⁹“. Goana după indispensabila inutilitate nu este deci apanajul lumii moderne, dar aceasta pare totuși să fi permis mai mult ca oricare alta apariția unui consum al inutilului devenit scop în sine, cu riscul chiar de-a îți pierde umanitatea. Cu prilejul grevelor camionagiilor din noiembrie 1997, când ideea unei penurii a pus stăpânire pe teritoriul francez, sălbăticia însușirii bunurilor consumabile din supermarketuri a luat adevărate aluri de Câmpii Catalaunice, și am văzut chiar un Homo Sapiens făcând scandal fiindcă supermarketul nu prevăzuse un stoc suficient de șampanie...

Obiceiurile de consum nu sunt totuși omogene. Consumul de masă din anii 1950-1970 a fost urmat astfel de un consum de tip individualist¹⁸⁰. Aceste diferențe de comportament față de bani și de ceea ce permit ei să se cumpere s-au imprimat în legături familiale diferite, fără să se poată determina dacă schimbările de mentalitate au creat noi forme de consum sau imperativele socio-economice, care impun obiceiuri de consum, sunt cele care au participat la crearea unor noi legături familiale.

Cert e că această perioadă de consum individualist, dintre 1970 și 1990, e cea în care au apărut indici de schimbări sociale majore, precum scăderea natalității, avântul „des-căsătoririi”¹⁸¹ sau apariția unui individualism psiho-afectiv din ce în ce mai calomniat. După cum scrie Louis Roussel în cartea *Familia nesigură*, apărută în 1986, „legăturilor tradiționale ale patrimoniului și ale grupului li s-au substituit legăturile individualismului; orice e posibil deoarece totul devine de-acum capabil să fie negociat și pus în discuție în numele împlinirii individuale”¹⁸². Începând din 1970, deci, în această perioadă a consumismului individualist, rata creșterii economice se prăbușește și natalitatea scade, chiar dacă dorința de-a avea copii rămâne intactă. În studiul lor, Michel Glaude și Mireille Moutardier arată că între 1979 și 1989, cheltuielile pentru întreținerea unui copil au devenit din ce în ce mai mari¹⁸³. Ca urmare a faptului că devine din ce în ce mai improbabil să ai copii garantându-ți un nivel de consum stabil și conform cu normele sociale, „părinții stau să cumpănească între faptul de-a avea mai mulți copii, cu riscul de-a trebui să își restrângă cheltuielile normale, sau dimpotrivă de-a se mulțumi cu unul singur, sau chiar cu doi copii, având un nivel de viață normal”¹⁸⁴.

Totul pare deci de douăzeci de ani încoace să se petreacă ca și cum ne-am teme ca odraslele noastre să nu fie nefericite dacă nu le mai putem da bunuri sinonime cu fericirea. „Supunerea părinților la această tiranie financiară, scrie Christiane Collange, nu rezultă doar din culpabilitatea lor, ci corespunde deopotrivă unei idei cu totul noi, specifică celei de-a doua jumătăți a secolului XX, și pe care Saint-Just o pronosticase: dorința pasionată a părinților occidentali de a-și face copiii fericiți. Nu să îi crească, să le asigure sănătatea, să îi educe, să îi instruiască, să îi călească, să îi înarmeze pentru viață, să facă din ei bărbații și femeile de mâine, nu, ci de a-i face fericiți. Aici și acum, imediat și tot timpul fericiți”¹⁸⁵!

În acest context se poate înțelege că medierea dragostei poate trece prin bani și prin bunurile materiale. Se mai poate înțelege și că

diferențele și competiția pe care părinții le provoacă la copiii lor sunt atunci cu atât mai importante cu cât sunt tangibil marcate de bunuri materiale, martori eterni ai diferenței, dacă nu ai preferinței.

Dacă ne dovedim dragostea față de un copil jucându-ne cu el sau doar fiind prezenți, îi putem lăsa timpul de a-și exprima sentimentele. Dacă copilul are impresia că fratele sau sora lui e mai iubit(ă), disponibilitatea părinților față de el îi va permite să exprime acest sentiment, și simpla manifestare a acestui afect de gelozie va putea duce întreg grupul familial la o re poziționare de natură să rezolve problema. În schimb, când disponibilitatea nu e prezentă și dragostea părinților își găsește reabilitarea în valorile materiale, nu numai că darul poate deveni dovada tangibilă a unei preferințe pentru celălalt copil, dar nici nu permite o dialectică în stare să gestioneze gelozia frățească de neocolit.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O A ȘASEA CONCLUZIE

Am putea continua multă vreme litania despre importanța pe care au căpătat-o astăzi banii în familie. Dar nu avem pretenția de-a fi exhaustivi, și multe aspecte au fost lăsate deoparte. Îndeo-sebi, nu am menționat participarea banilor la restructurările familiale. Acest fenomen, descris bine de Irène Théry^{186, 187}, nu este recent: încă din Evul Mediu, limitarea speranței de viață, îndeosebi la femei, ducea la inevitabile recompoziții familiale. Dar notatea constă în aceea că, de-acum, refacerile familiale sunt din ce în ce mai aranjate nu de o Doamnă natură, ci de Doamna cultură. Opulența noastră economică a văzut crescând un individualism nemăsurat care a devenit tot mai nepotrivit cu contingențele vieții de cuplu pe termen lung. Din 1990, am intrat într-o fază de creștere economică mai scăzută și, date fiind ravagiile șomajului, ne putem întreba dacă carnetul de cecuri familial nu va juca din ce în ce mai mult rolul de terapeut familial.

Mai există un aspect al banilor pe care nu l-am evocat: relația lor cu moartea. Încheiere a acestui capitol sau preludiu al următorului, să îi lăsăm deci, de data aceasta, cuvântul de încheiere lui Jacques Attali: „Mi s-a părut, scrie acesta din urmă în a sa *Istorie a proprietății*, că în spatele fiecăreia dintre concepțiile proprietății care s-au succedat și s-au ciocnit între ele de mii de ani, există ceva, ca un semnal mereu prezent, ca o obsesie de neocolit, pe care l-aș rezuma în felul următor: ceea ce ocultează proprietatea este de fapt teama de moarte.”¹⁸⁸

Capitolul 7

Doliul

Dincolo de psihologia oamenilor, dincolo de echilibrul lor sistemic sau de etica lor relațională, timpul este cel care ne guvernează în mod universal. Iar acest timp care ne îmbătrânește impune doliul pe care, sub forme și experiențe diferite, trebuie să ni le asumăm. Uneori, totuși, e imposibil să depășim această suferință, și atunci întreaga familie se cufundă într-o greșeală care poate lua forma unui adevărat păcat.

Timpul îndepărtează sau apropie, face și desface afectele, creează păcatele și le absolvă. Timpul, stăpânul destinului nostru, nu are niciodată același chip și totuși acționează sub același nume. Există mai întâi timpul orologiului, adică cel ce se scurge și care ne apropie inexorabil de dispariția noastră fizică. Philippe Ariès a arătat în mod special cum anume se vorbește tot mai puțin, astăzi, despre moartea noastră, ca și cum ar fi vorba de un păcat rușinos care ar trebui ascuns: „Dacă am putea trasa o curbă a doliului, am avea o primă fază acută de spontaneitate deschisă și violentă, până prin secolul al XIII-lea, apoi o fază lungă de ritualizare până în secolul al XVIII-lea, și în secolul al XIX-lea o perioadă de dolorism

exaltat și de mitologie funebră. Nu e imposibil ca paroxismul doliului în secolul al XIX-lea să fie legat de interdicția sa în secolul XX, așa cum moartea mizeră de după războaie, de la Remarque și până la Sartre și Genet, apare ca negativ al morții foarte nobile a romantismului.¹⁸⁹

Mai există însă și timpul pe care îl determin eu, adică cel pe care psihismul meu îl accelerează sau îl încetinește în funcție de exigențele mele afective. De exemplu, este timpul pe care îl suspend fiindcă trebuie să neg durerea unei despărțiri sau cel pe care îl accelerez, dimpotrivă, când suferința mea mă face să îmi devansez moartea prin sinucidere. În sfârșit, e timpul care dă pe-afară. Când totul se desfășoară repede, societățile renunță la opreliștile tradițiilor și familiile se adaptează recreând legături, ritualuri și mituri pe care numai perspectiva istoriei le va putea judeca. Când totul merge foarte repede, oamenii se acomodează la aceste perioade de tranziție, apucând-o pe căi personale, nesigure, care duc uneori la disfuncții familiale. Dar când totul merge prea repede și cultura noastră ne pune la încercare adaptabilitatea, ea sfârșește prin a crea, într-o zi sau alta, un timp care ne duce la hotarele umanității noastre. Aceste istorii ale unor familii suferinde, trăind deseori timpul și dispariția în culpabilitate sau în păcat, sunt cele despre care am vrea să relatăm acum.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE CUM TIMPUL CARE SE SCURGE NE FACE SĂ SUFERIM

În fața anilor care trec, familiile dau dovadă uneori de o cecitate uimitoare. Astfel, pentru mulți părinți, îmbătrânirea biologică e cea care, ca oglindă a timpului care trece, impune deodată viziunea copilului care crește, și nu, ca până atunci, a bebelușului etern, ci a ființei în devenire. La puțin timp după începerea unei terapii

familiale pentru tulburarea opoziționismului provocator la o adolescentă de șaisprezece ani, tatăl, care părea până atunci să nu își fi dat seama că fiica sa crescuse, îmi spune: „Săptămâna aceasta am intrat, din neatenție, în baie și mi-am văzut fiica goală. Pentru prima dată mi-am dat seama cu adevărat că fetița mea nu mai avea trei ani. Nu mai era micuța mea, bebelușul meu, ci o goliciune indicând, în același timp cu apropiata ei independență, propria mea îmbătrânire“. Miopia acestui tată, care se comporta cu adolescența sa la fel cum s-ar fi purtat cu un copil, provenea fără îndoială dintr-o incapacitate dureroasă de-a se vedea îmbătrânind, până în ziua când biologia fiicei sale i-a impus o realitate, creând în același timp un păcat: „Dacă aș fi văzut asta la timp, aș fi privit-o altfel, și am fi putut evita toate aceste dispute inutile!“.

Se vede de aici că ființele omenești fac parte din două sisteme incompatibile: primul, biologic, este în perpetuă evoluție; al doilea, simbolic, este orientat spre invarianță¹⁹⁰. Se mai vede și de ce inevitabila schimbare impusă de timpul care trece se lovește constant de dorința de stabilitate a timpului pe care îl determin eu.

Când André a venit la consultație cu familia sa, nu era pentru prima oară când mergea la un specialist. Acest copil singur la părinți, în vârstă de trei ani și jumătate, mergea de puțin timp la grădiniță, după ce fusese crescut în mod exclusiv de către părinții lui: un tată foarte „împlinit“ pe plan socio-profesional și o mamă foarte „casnică“, ce renunșase la o meserie care nu îi plăcea pentru a se ocupa de copilul adorat. Timp de trei ani, toată istoria acestei familii încremenise în jurul lui André, și recenta plecare a băiețelului, care își „părăsea“ familia ca să meargă la grădiniță, atrăsese după sine un dezechilibru brusc. În fața acestei pierderi, familia ar fi trebuit să se restructureze și să găsească noi reguli de funcționare: nu mai putea să trăiască la fel ca până atunci, tocmai fiindcă nu mai era ca până atunci.

În fața noii singurătăți, mama își reactualizează afectele dure roase ale propriei sale istorii; în timp ce cuplul pe care îl alcătuiește cu acest soț resimte deodată vidul conviețuirii. De la o ceartă la

alta, nimic nu mai merge între acest bărbat și această femeie care au trăit întotdeauna prin intermediul copilului. Se pomenește chiar de despărțire, până în ziua când André începe să șchiopăteze... Atunci, familia se regroupează în jurul acestei noi preocupări salvatoare. Certurile se atenuează, deoarece părinții își fac griji pentru acest copil care șchiopătează. Aflată mereu între două cabinete de specialiști, mama nu „mai are timp“ să fie depresivă, și cuplul tună și fulgeră la adresa medicilor ăstora care nu se pricep la nimic. Totul se desfășoară ca și cum păcatul familial de incapacitate de-a face față unei crize ar deveni mai suportabil prin responsabilizarea medicilor „incompetenți“ – ceea ce pune problema caracterului evolutiv al sistemelor familiale. Deoarece ne putem întreba de ce anumite familii reușesc să se adapteze timpului care trece, în timp ce altele par incapabile să depășească această durere.

Trăim cu toții fiecare zi într-o situație permanentă de dezechilibru, între ceea ce suntem și ceea ce devenim, într-un prezent-trecut care nu mai există și un prezent-viitor care nu există încă. Viața noastră este astfel la răspântia timpurilor: cel al sincroniei, al lui „aici-și-acum“, mereu în mișcare, și cel al diacroniei, care ne împinge spre devenire¹⁹¹. Un sistem familial evoluează în același fel, cel puțin atâta vreme cât gradul schimbării nu reprezintă o primjdie. Când această idee este prea dureroasă, sistemul își pierde capacitățile evolutive. Dacă un adolescent, într-o situație de opoziție față de părinți, amenință „o să mă sinucid ca bunicul René“, el riscă să paralizeze ansamblul familiei într-o culpabilitate anticipatoare, cea de-a nu fi împiedicat sinuciderea unui adolescent care totuși îi prevenise. Această anticipare a răului e cea care îngheață adaptabilitatea sincronică și paralizează tot sistemul familial din teama de devenire. În cazul micului André, copilul șchiopătând, trimiterea la grădiniță reprezintă pentru familie, prin proiecție anticipatoare, maturizarea progresivă a copilului și viitoarea sa plecare din grupul familial.

Se constată astfel, fără să fie totuși vorba de un adevăr fundamentat ontologic, că pentru familie este imposibil să conceapă o

adaptabilitate sincronică a comportamentelor: în mitologia familială, dacă copilul merge la școală, înseamnă că este pe calea unei independențe insuportabile, de unde și ciocnirea dintre două lumi incompatibile: cea a timpului care se scurge și care impune o devenire și cea a afectelor dureroase care vor să încremenească această devenire primejdioasă. După cum spunea Sigmund Freud, „nu putem renunța la nimic”¹⁹².

Când doamna Y. a venit la mine, ea se găsea neîndoielnic în această situație: cea a unui afront pe care i-l făcea realul prin anunțarea morții apropiate a tatălui ei. Dar cum nu era desigur gata de această renunțare, fiind totodată conștientă de iminența sa, ea a venit la mine, singură, pentru a-mi vorbi de fiica ei Julie, spunându-mi că „micuța făcuse o psihoterapie care o ajutase foarte mult și că nu mai prezenta tulburări”. Eu îi răspund mamei că nu îi înțeleg prea bine solicitarea, ea îmi împărtășește teama pe care o are de o recădere și îmi spune că ar vrea să o aducă pe Julie din când în când, pentru a fi într-o totul sigură. Îi răspund că aș vrea să o revăd destul de repede, ca să îmi explice mai bine temerile sale legate de fiica ei. Încă de la a doua consultație, fetița va fi încetul cu încetul dată uitării și mama îmi va mărturisi că de fapt este preocupată de leucemia propriului ei tată.

Astăzi, lui Julie îi merge la fel de bine, după spusele mamei sale, și nu am niciun motiv să nu o cred. Doamna Y., dimpotrivă, a trebuit să revină la consultație de mai multe ori pentru a continua doliul pe care îl anticipase cu mult înainte de moartea tatălui ei. Dacă solicitarea indirectă a acestei mame nu ar fi fost auzită, Julie poate că ar fi devenit simptomul unui sistem în suferință, protejând printr-o patologie psihosomatică o mamă depresivă, la fel ca André, micul șchiop. Dar Julie nu a fost un păcat familial, ci doar o cutie de scrisori care nu a servit decât un timp pentru primirea mesajelor de durere ale mamei sale.

ÎN CARE ESTE VORBA DE TIMPUL CARE TRECE ȘI CARE NE ALINĂ

Timpul nu aduce numai suferința dispariției. Uneori, dimpotrivă, doar el îngăduie reîntâlnirile familiale și estomparea păcatelor, permițând rezolvarea istoriilor dureroase din trecut, așa cum se întâmplă în povestirea următoare, ilustrată remarcabil de Claude Sautet în filmul *Un mauvais fils*¹⁹³.

Bruno se întoarce din SUA, unde a fost închis mai mulți ani pentru trafic de stupefiante. Când sosește la Paris, se duce la tatăl lui, văduv, cu care are relații dificile, oscilând între o mare tandrețe și o respingere violentă. La originea acestor dificultăți se află sinuciderea mamei sale, la puțin timp după plecarea fiului „rău“. Și apoi, într-o bună zi, Bruno își surprinde tatăl la brațul lui Madeleine și înțelege că sinuciderea mamei sale ar putea să nu fie legată de propria sa întemnițare în SUA, ci de infidelitatea tatălui său. Bazându-se pe această descoperire care modifică modul de a-și privi propria responsabilitate, fiul poate atunci să renunțe la o parte din culpabilitate. Survine atunci un alt eveniment, la fel de decisiv: accidentul de muncă ce îl handicapează grav pe tatăl său. Această diminuare fizică desăvârșește bulversarea raporturilor celor doi oameni: prin infirmitatea lui, tatăl devine dependent de fiu. Legată de timp, de bătrânețe, de handicap, această revoluție relațională îi face în sfârșit pe cei doi capabili să se accepte. „Fiul cel rău“ devine tatăl unui tată care, la urma urmei, poate că nu era chiar atât de bun...

Înainte ca acest proces de inversare a rolurilor, bine descris de Brigitte Camdessus, Marilyn Bonjean și Richard Spector¹⁹⁴, să permită eliminarea durerii legate de povara trecutului, mai multe tipuri de relație vor fi fost încercate. La început, cei doi vor încerca să reînnoade legăturile ca în vremurile bune de demult, dar această restaurație nu este posibilă, deoarece e prea pătată de amintirea sinuciderii mamei. Apoi ei vor încerca să abandoneze modul relațional tată-fiu, prea dureros din punct de vedere istoric, în

schimbul celui camaraderesc: ierarhiei raporturilor filiale încearcă să i se substituie o prietenie egalitară, pe care mitologia paternă, fără îndoială prea „demodată”, nu o poate accepta. Acest pasaj destul de violent al filmului arată îndeosebi imposibilitatea tatălui de-a vorbi despre sexualitatea sa de la egal la egal cu fiul său. Abia la sfârșitul poveștii, biologia bătrâneții și accidentul vor pacifica raporturile familiale ridicându-l pe fiu la statutul de tată.

Dar, deseori, timpul merge mai departe decât bătrânețea sau handicapul, provocând confruntarea cu un deces care va bulversa radical cursul existenței. Isabelle Yhuel relatează mărturia lui Marguerite: „Când a murit tatăl meu, eu eram plecată într-o călătorie cu primul meu soț și nu aveam cum să mă anunțe. Când m-am întors, sora mea mă aștepta la aeroport și mi-a spus: «Am o veste proastă». M-am gândit imediat la bunica, ceea ce era în cursul natural al lucrurilor. Mi-a spus: «Nu, e tata» și primul meu gând a fost de «ușurare». Totuși, nu îmi dădusem niciodată seama că mă așteptam să moară, dar în primele clipe după ce m-a anunțat de moartea lui mi s-a părut că trăiesc primele momente în care mă simțeam în sfârșit liniștită. Am avut o impresie de libertate, de-a putea în fine să mă mișc liniștită într-o lume în care el nu mai era, cu tot terorismul lui de gândire, cu prezența sa monstruoasă în mintea mea și cu absența sa vădită din realitate”.¹⁹⁵

E foarte rar să auzi acest gen de mărturie, deoarece alinarea procurată de moartea altuia, mai ales când e vorba de cineva apropiat, nu este admisă în cultura noastră. Rareori mărturisit, păcatul ușurării se dezvăluie totuși când, după o boală dintre acelea care nu se mai sfârșesc, durerea unei familii devine, deodată, mai puțin pregnantă. Rămâne păcatul care e acolo, omniprezent.

Domnișoara N. tocmai a aflat că mama ei are cancer și este descumpănită, înecată într-o suferință și o angoasă de nedescris, cu atât mai mult cu cât trăiește singură și mama ei constituie singurul pol al existenței sale. După mai multe săptămâni de agonie, mama domnișoarei N. dispăre. Tânăra femeie pe care o văd la puțin timp după aceea este total transformată. Angoasa pare să îi fi

dispărut, lăsând locul unei seninătăți pe care nu i-o cunoscusem niciodată. Domnișoara N. recunoaște singură că se simte calmă, ciudat de ușurată de moartea mamei. Câteva săptămâni mai târziu, totuși, angoasa și depresia se întorc: fiica se consideră de-acum vinovată că nu a simțit durerea imediată a despărțirii după moartea mamei sale. După câteva luni de terapie asupra acestui păcat, domnișoara N., care se simte mult mai bine, are în sfârșit o întâlnire amoroasă, prima din viața ei. De atunci nu am mai văzut-o, dar nu sunt sigur că nu a schimbat un păcat cu un altul: cel de-a fi trădat preocuparea pentru mama sa dăruindu-se unui bărbat.

Întâlnirea cu moartea cuiva apropiat, ca orice întâlnire, nu este niciodată anodină, deoarece constituie o „experiență emoțională corectivă¹⁹⁶” capabilă să îndrepte, mai mult sau mai puțin, cursul istoriei fiecăruia. În perspectivă, hazardul întâlnirii cu moartea devine un moment important capabil să bulverseze destinul uman, ceea ce îi lasă omului o libertate pe care Sigmund Freud nu i-o recunoscuse. Într-adevăr, lumea psihanalitică nu crede în hazard sau, cel puțin, acesta nu va fi reținut ca moment privilegiat decât în măsura în care evenimentul care are loc creează o rezonanță cu istoria subiectului. Dar nu acest lucru este contestabil; în schimb, e discutabil să crezi că subiectul este construit pe baza a ceva fix, monolitic și imuabil: „Chiar credeți că s-ar putea descurca cândva... ținând cont de trecutul lui?!”. Chiar dacă primele relații ale unui copil sunt fundamentale pentru cursul vieții sale, evenimentele întâlnite vor putea fi și ele de natură să modifice percepția pe care copilul și-o face despre primele sale relații. Altfel spus, nu există un adevăr istoric, ci doar privirea pe care o aruncă un individ asupra istoriei sale, și aceasta se va modifica negreșit în funcție de întâlnirile sale.

Astăzi, dacă sunt frapat de întâlnirea cu o femeie care, cu câteva luni în urmă, nu ar fi fost decât o necunoscută oarecare, înseamnă că lumea reprezentărilor mele s-a schimbat în câteva luni: întâlnirea marcantă este de-acum posibilă deoarece ea reprezintă

ceva în mine. În același timp, această întâlnire va participa la elaborarea de noi reprezentări care vor face ca privirea pe care o arunc asupra lucrurilor nu va mai fi niciodată ca înainte. Ca în cazul unui copil care desenează o casă, prima linie e tot acolo, dar casa terminată nu va mai avea mare legătură cu linie inițială, chiar dacă aceasta continuă să fie prezentă.

Seninătatea dispariției de astăzi poate redeveni durere mâine, deoarece nimic nu spune că mâine casa mea psihică va fi aceeași. În acest sens, dacă timpul care trece are o acțiune pozitivă sau negativă asupra suferințelor noastre, el o are indirect, modificând fațetele schimbătoare ale psihicului nostru. Îmi amintesc că am văzut, la un interval de câteva zile, în locuri diferite, doi copii mici de trei ani care au suferit maltratări similare. Dar unul fusese crescut exclusiv de părinții săi care îl maltratau, în timp ce celălalt putuse cunoaște și alte forme de atașament. Primul copil refuza să vorbească, era temător, ghemuit în patul lui; al doilea se dovedea ciudat de sociabil, zâmbitor, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Totuși, amândoi aveau pe corp stigmatul maltratării.

Dacă retragerea unuia putea fi interpretată *a priori* drept o punere între paranteze a suferinței, comportamentul extravertit al celuilalt evoca cu greu suferința. Totuși, părea greu de crezut că acest copil nu suferea, dat fiind că ceea ce suportase era de nedescris. Să fi fost multiplicitatea figurilor de atașament cea care îi permisesese să își depășească suferința? Ne putem totuși pune întrebări despre natura legăturilor pe care acest copil le va dezvolta ulterior. Va fi el capabil, mai târziu, când va fi trecut îndeajuns de mult timp, să aibă relații autentice, privilegiate, profunde cu o singură ființă omenească, sau va favoriza mereu, ca să trăiască, rupturile, pentru ca astfel să stabilească un maximum de relații garante ale „binelui său psihologic”? Deoarece, dacă figurile multiple de atașament sunt cele ce i-au permis acestui copil să supraviețuiască, nimic nu ne permite să spunem că ceea ce l-a salvat nu se va întoarce împotriva lui într-un alt context. După cum relatează Cathy Mazy și Patrick Calvet despre copiii din Ruanda, „cei care

sunt cei mai puternici, cei mai solizi, cei mai curajoși în timpul războiului nu vor fi neapărat cei mai puternici și după aceea, într-o situație normalizată¹⁹⁷.

ÎN CARE ESTE VORBA DE TIMPUL PE CARE NU REUȘESC

SĂ ÎL DOMIN

A fost odată un antropolog care, adresându-se unui psihanalist freudian, îi spune: „Perioada de doliu corespunde duratei de descompunere a cadavrului. Teroarea descompunerii nu este altceva decât teroarea pierderii individualității¹⁹⁸.“ La care psihanalistul i-a răspuns: „Pentru ca doliul să înceteze, trebuie ca Eul subiectului să hotărască să trăiască abandonând obiectul pierdut. Acest aspect deosebește doliul de melancolie, fiindcă într-un caz subiectul revine la principiul realității acceptând judecata realului, iar în celălalt trăiește o identificare cu ceea ce a fost pierdut.¹⁹⁹ Trece pe acolo un alt psihanalist, din școala lui Ferenczi, care se bagă în discuție și adaugă bobul lui de înțelepciune: „Doliul încetează când, prin introiecție, îndoliatul procedează așa încât calitățile defunctului să treacă din afară înăuntru. Astfel, el nu mai are nevoie de cel dispărut pentru a-i păstra amintirea²⁰⁰.“

În toate cazurile, că e vorba de antropolog sau de cei doi psihanalști, s-a efectuat un proces de transformare necesar, impus de realitate în numele atotputerniciei principiului plăcerii: „E important să mă adaptez la noua realitate creată de dispariția ființei care mi-e dragă, dacă nu vreau să sufăr prea mult“. Totuși, vorbind de timpul transformării cadavrului, antropologul nu e sincronizat la timpul psihanalștilor: cel al transformării imaginii defunctului. Dacă, la fel, este vorba de modificarea unei stări, pentru antropolog ceea ce contează este timpul orologiului, și nu cel al duratei interioare.

La nivelul clinic, procesul de doliu este imposibil când anumiți subiecți neagă realmente acest timp interiorizat pe care ni-l impune dispariția, deoarece relația pe care o aveau cu defunctul nu era suficient de ambivalentă. Într-adevăr, dincolo de dispariția corpului, e important ca imaginea dispărutului să poată fi modificată, nu pentru a-i șterge amintirea, ci pentru ca libidoul, energia vieții, să poată fi răsfrânt asupra altor obiecte.

Atâta vreme cât subiectul dispărut nu este marcat de discontinuitatea ambivalenței, niciun doliu nu este posibil. Nu poți admite dispariția unui subiect de o bunătate sau de o răutate ideală, deoarece, în ambele cazuri, acest ideal fascinant face imposibilă demistificarea. După cum spune Maurice Berger: „Nu poate exista decât doliul după un obiect suficient de ambivalent [...] Un obiect rău lasă subiectul într-o situație de hemoragie psihică constantă, în așteptarea de nesatisfăcut a «unui „semn de bine“» [...] În același timp, acest obiect rău e fascinant, deoarece el nu lipsește niciodată: este imediat evocabil, mult mai ușor decât un obiect bun. Nu poți ține doliul nici după un obiect totalmente bun. Nu e posibil decât doliul după un obiect ambivalent care a fost suficient de bun, dar în același timp suficient de frustrant pentru a permite ca libidoul să se poată răsfrânge asupra altor obiecte.”²⁰¹ Subiectul care nu poate avea acces la doliu întră într-un timp diferit. Totul se petrece atunci ca și cum o paralizie psihică ar face imposibilă transfigurarea morții. Timpul pe care îl determină înțepenește timpul orologiului și, cu toate că dispariția este recunoscută, elaborarea ei mentală nu se poate face.

Într-o zi, după o solicitare urgentă, vine la consultație, însoțit de tatăl său, un băiat de paisprezece ani care, cu câteva zile înainte, și-a văzut mama murind în condiții deosebit de atroce, în cursul unuia dintre acele războaie care omoară deopotrivă soldați și civili. Tatăl însuși nu și-a datorat salvarea decât hazardului care uneori e capabil să repare stricăciunile destinului.

Fără a nega dispariția mamei sale, acest adolescent pare nepuțincios, incapabil să exprime altceva decât o frază gata făcută.

„Sufăr fiindcă mama a murit, îmi spune el. De asta tata mi-a spus să vin la dumneavoastră.“ Dacă s-ar raporta la o „moarte banală“, această frază laconică ar putea fi până la urmă acceptată, dar ținând cont de contextul acestei morți care avusese loc chiar sub ochii copilului, după torturi de neimaginat, nu pot concepe o asemenea detașare. În timpul discuției, singurul element de febrilitate pe care îl manifestă băiatul vine din mișcarea neîncetată a picioarelor în fața biroului meu. În fața acestei cvasiabsențe a semnelor de suferință, cer să îl mai văd pe adolescent, care manifestă câteva reticențe nu prea convingătoare. Încetul cu încetul, de-a lungul întrevederilor, adolescentul reia o istorie încremenită din prea multă brutalitate. Încetul cu încetul, el re trăiește scena și moartea mamei sale și, în acest stadiu, începe să aibă coșmaruri – semn, fără îndoială, că suferința lui se poate de-acum exprima. Terapia cu acest adolescent a continuat, nu până când a dispărut orice suferință, ci până când a început cu adevărat să vorbească de mama sa – de calitățile, de defectele, de durerea dispariției ei. Astăzi e mai bine: resimte lipsa profundă a unei mame remarcabile și, în același timp, simte culpabilitate gândindu-se că nu era o femeie perfectă.

În alte cazuri, nu procesarea doliului e cea implicată, ci însăși recunoașterea dispariției ființei dragi. După pierderea unui copil, de exemplu, părinții vor supraviețui datorită unei cecități psihice în toată regula până la venirea pe lume a unui nou copil care va lua locul celui dispărut. Nerecunoașterea morții îl va investi atunci pe cel de-al doilea copil cu calitățile și defectele, reale sau fantasmate, ale celui dintâi. Este copilul-înlocuitor, de schimb: „Ludwig van Beethoven, născut la un an după decesul unui frate mai mare pe nume Ludwig; Vincent Van Gogh, născut la un an după decesul unui frate pe nume Vincent; Salvador Dali, născut la 9 luni și 10 zile după decesul unui frate pe nume Salvador; și Pupuțe, dalmațian cu o pată neagră deasupra ochiului drept, cumpărat la trei săptămâni după decesul unui alt dalmațian pe nume Pupuțe și cu o pată neagră pe ochiul drept sunt cazurile cele mai celebre în acest sens.“²⁰²

Astăzi, în fața mea se află un bărbat, o femeie și doi copii – băiatul mai mare, Julien și mezinul, Dominique, ce aduce mai curând a fetiță. Fac într-adevăr greșeala, nu fatală din moment ce familia va mai veni câteva luni la consultație, să întreb cum se numește copilul mai mic. Este vorba, de fapt, de un semi-frate al lui Julien. Părinții mă fac repede să înțeleg că nu vin pentru Dominique, ci pentru Julien, de paisprezece ani, un copil ca un „diavol“. Se gândesc să îl înscrie la un internat anul viitor, și nu știu prea bine dacă au venit ca să ceară sprijinul unui „preot laic“ sau sfaturile unui psihiatru. În timp ce discuția progresează, constat că Dominique, plin de ticuri, îmbrăcat și pieptănat ca o fată, nu stă locului o clipă. Dar decizia este în cele din urmă luată, și Julien e trimis la internat, de altfel la cererea sa expresă.

Câteva luni mai târziu, familia revine la consultație, ca să îmi dea vești despre Julien, căruia îi merge bine și profită de ocazie ca să îmi vorbească de Dominique, care devine din ce în ce mai infernal, „ca fratele lui“. De fapt, Dominique e la fel cum l-am văzut prima oară când a venit, cu o instabilitate și ticuri oglindind un nivel important de angoasă. Singura diferență, și este considerabilă, e că părinții abia acum par să își fi dat seama de dificultățile copilului. Păcatul familial Julien odată plecat, starea de rău a lui Dominique poate ocupa de acum avanscena familială. Lucrând la genograma familială²⁰³, aflu că, cu câteva luni înaintea nașterii lui Dominique, a decedat subit o soră mai mică, Monique.

Astfel, nefericirea de necuprins a pierderii lui Monique nu a îngăduit procesul de doliu. Dominique a venit repede să ia locul dispărutei și să fie iubit în locul ei. Nu este vorba deci de un copil „reparator“, adus pe lume de părinți în legitimă apărare împotriva durerii și care va fi iubit și muștrat pentru ceea ce este, ci de un copil „făcut cu forță“ marcat de nefericire și conceput pentru a înlocui fata dispărută. Pe lângă această non existență fizică, Dominique trăiește o nerecunoaștere sexuală, din moment ce este un băiat presupus a înlocui o fată. Ceea ce manifestă acest băiat prin angoasa și instabilitatea sa este suferința de-a nu fi el, și de-a trebui să fie altcineva.

ÎN CARE SE POVEȘTEȘTE DESPRE TIMPUL CARE SE ACCELEREAZĂ

E de-acum clasic să o spui, de la Émile Durkheim și Maurice Halbwachs încoace, că sporirea numărului de sinucideri din societatea noastră consacră dislocarea legăturilor socio-familiale. Edgar Morin rezumă destul de bine acest lucru: „Acolo unde se manifestă sinuciderea, nu numai că societatea nu a putut alunga moartea, nu numai că nu a putut da individului gustul vieții, ci este învinsă, negată; ea nu mai poate face nimic pentru și contra morții omului. Afirmarea individuală dobândește victoria extremă care este în același timp un dezastru iremediabil.”²⁰⁴

De fapt, astăzi, sinuciderea depășește accidentele rutiere drept cauză a mortalității. Ea reprezintă prima cauză de deces la cei de 25-34 de ani și a doua la cei de 15-24 de ani²⁰⁵. În această ultimă clasă de vârstă, în ceva mai mult de șaizeci de ani, numărul morților prin sinucidere a fost înmulțit cu 4,5 la bărbați și cu 10 la femei²⁰⁶. Nicio abordare statistică nu poate evident reda diversitatea clinică a dinamicilor suicidare în adolescență²⁰⁷. Dar din moment ce este vorba de timp și de moarte, am vrea să arătăm aici cum, printr-o anticipare ireală a propriului lor doliu, unii adolescenți pot fi făcuți să ajungă la o punere în act întotdeauna dramatică și din păcate uneori ireversibilă.

Anumiți tineri par, într-adevăr, să vrea să își ia în posesie propria lor moarte. Mai exact, totul se petrece ca și cum incertitudinea identitară, frecventă la această vârstă, și-ar găsi rezolvarea în trecerea la actul megalomaniac al stăpânirii vieții printr-o moarte în care adolescentul nu crede – ceea ce Jacques-Antoine Malarewicz rezumă astfel: „În acest caz, tentativa de sinucidere nu corespunde neapărat unui episod depresiv, ci mai degrabă unei aprehensiuni megalomaniace a morții, și mai exact a vieții de după moarte. Adolescentul își imaginează atunci deseori că e în stare, dincolo de moarte deci, nu numai să asiste la propria sa înmormântare, ci și să citească gândurile celor ce vor urma cortegiul funebru.”²⁰⁸

Ducând mai departe această reflecție, Michel Delage a extras anumite aplicații terapeutice²⁰⁹. La câteva zile după tentativa de sinucidere a unui tânăr prezentând toate caracteristicile psihopatologice descrise de Jacques-Antoine Malarewicz, el cheamă întreaga familie și, într-un ceremonial în care adolescentul, întins și nemișcat, cu ochii închiși, mimează moartea, cere fiecăruia dintre membrii prezenți să exprime ce simte în fața dispariției adolescentului. Dincolo de cuvinte, acest moment emoțional, deosebit de greu de suportat, îl face pe fiecare membru al familiei să se re-poziționeze față de un copil pe care poate că îl uitaseră. El permite familiei să exprime păcatul pe care l-a trăit prin îndatoririle de care nu s-a achitat față de adolescent și totodată prin cele pe care adolescentul însuși le-a uitat adesea. Pe deasupra, acesta din urmă, mimând moartea, se pune emoțional în situația de a-și trăi propria dispariție, adică de-a asculta ce ar putea spune fiecare la dispariția sa.

Am putut desfășura o terapie similară pornind de la o situație conflictuală trăită de un cuplu de persoane în vârstă. De când veneau la consultație, domnul și doamna W. nu încetau să moară pe rând, aruncându-și regulat în față: „O să vezi... Când n-o să mai fiu...“. Lucrările lui Michel Delage m-au făcut să consider că psihopatologia relațională a acestui cuplu se baza nu atât pe faptul de-a vrea să îl pună pe celălalt în fața morții proprii, cât de-a vedea cum s-ar comporta celălalt în fața dispariției. La sfârșitul uneia din ședințe, le-am cerut așadar să își onoreze viitoarea ședință îmbrăcându-se în negru – ceea ce au făcut și le-a îngăduit fiecăruia să vorbească de moartea celuilalt, cu tot ceremonialul de rigoare. La sfârșitul acestei ciudate consultații, le-am spus că am putea reîncepe să vorbim astfel despre moartea celuilalt de câte ori vor dori – ceea ce ne-a permis ulterior să purtăm discuții ca între oameni vii...

ÎN CARE ESTE VORBA DE TIMPUL MORȚII

Dacă timpul clepsidrei pare legat de cel al trăirii, există un timp care ne guvernează pe toți, care ne domină. E cel al unei culturi care ne creează și pe care o creăm. Există astfel timpul morții, care este din ce în ce mai scurt, și timpul vieții, care este din ce în ce mai mort.

În vremurile de demult, marea teamă era reprezentată de moartea rapidă care surprinde și împiedică orice pregătire. Astăzi, ne temem să nu fim năpădiți lent de moarte, de durerea fizică ce nu se mai sfârșește sau de suferința celui pe care îl iubim și care putrezește de viu, pe zi ce trece. Dacă ființa omenească nu a dat probabil niciodată dovadă de o seninătate extremă în fața propriei sale morți, ceea ce o face poate și mai angoasantă e straniețea sa în cultura noastră. De-acum, cauza culturală cea mai importantă a sporirii situațiilor patologice după o dispariție rezidă în imposibilitatea de-a îndeplini un ritual de doliu. Desigur, a spune că nu există niciun ritual ar fi greșit, dar riturile par descărnate, în afara timpului, și iau deseori mai curând forma unui simulacru decât a unei veritabile înscrieri în viața socială a oamenilor. După cum rezumă foarte bine Marc Augé: „Ritualul capătă un sens atunci când afirmă existența unei colectivități oarecare. Ritualul militar, de exemplu, e destul de reușit fiindcă în el se afirmă un element comunitar, când aduce omagiu morților săi. Dar dacă omagiul adus morților nu aduce afirmarea unei legături între cei vii, atunci se instalează angoasa.”²¹⁰

Și asta e tocmai ceea ce ni se pare primejdios, anume faptul că nonsensul vieții nu mai este capabil să dea un sens morții. Cu puțin timp înaintea morții sale, François Mitterand scria: „Poate că niciodată raportul cu moartea nu a fost așa de sărac ca în aceste vremuri de uscăciune spirituală în care oamenii, grăbiți să existe, par să eludeze misterul. Ei nu își dau seama că astfel seacă izvorul esențial care ne dă gustul de-a trăi.”²¹¹ Refuzându-ne dreptul de-a

ne manifesta doliul și tristețea²¹², mascându-ne astfel umanitatea, ne-am creat poate iluzia unei imortalități pe care știința pare a fi gata să ne-o promită. Orice e bun ca să ocolim moartea și a organiza o fugă fără de care atotputernicia noastră ar fi în pericol²¹³.

„Viața merge mai departe... Faceți un efort! Nu vă lăsați doborât, duceți-vă la un psiholog. Cunoșc unul foarte bun, care m-a ajutat mult când mi-a murit tatăl.“ Iată, în câteva rânduri, unul dintre noile ritualuri recomandate. Consultația la un psihiatru marchează eșecul unei societăți care plătește de-acum niște oameni ca să asculte suferințele normale ale ființei omenești. Relatându-și experiența profesională din timpul ultimului război din Liban, profesorul Charles Baddoura ne-a povestit că la Beirut, în timpul războiului mașinilor-capcană, nu exista niciun tip de asistență psihologică organizată, nicio profesionalizare a tratării suferinței, deoarece familiile erau prezente, își îngropau morții și se ocupau de cei vii²¹⁴. În Occident, dimpotrivă, catastrofa cea mai mică face să vină o armada de psihologi și de psihiatri, ca și cum societatea nu ar mai fi capabilă să își administreze durerile și ar trebui plătiți niște specialiști. În fața acestei nenorociri, familiile se descurcă cum pot. Uneori chiar, paradoxal, moartea e cea care le permite să supraviețuiască în fața unor păcate distrugătoare.

A fost odată un bărbat și o femeie care s-au căsătorit. Până aici, nimic deosebit, decât că bărbatul și femeia erau unchi și nepoată și întâlnirea lor, sub semnul păcatului incestului, făcuse obiectul unei respingeri masive din partea clanului familial și, pe lângă el, a satului în care locuiau. Vine atunci pe lume primul copil: un băiat care moare de o malformație cardiacă. Se naște apoi un al doilea băiat, care moare de o hemoragie cerebrală încă din primele ore de viață. Se naște în sfârșit un al treilea băiat, care este operat cu succes de o malformație cardiacă, dar care moare în adolescență într-un accident de circulație. Domnul și doamna sunt în continuare respinși de ansamblul grupului familial. Acumularea nenorocirilor nu a ameliorat cu nimic situația, deoarece li s-a spus mereu și li se spune și acum că „această căsătorie incestuoasă între

unchi și nepoată e împotriva firii și că mai devreme sau mai târziu vor fi pedepsiți pentru păcatul lor“. Se fac în curând zece ani de când primesc regulat la consultație familia aceasta, care nu „vrea“ ca doliile să se încheie. Acestea par să fi devenit rațiunea lor de-a trăi: cei doi vin la mine de fiecare dată în negru ca să îmi spună că ceilalți îi resping și că, din fericire, le-a rămas amintirea celor dispăruți. Sunt zece ani de când nu știu cum pot să îi fac să trăiască pe acești oameni a căror viață trece prin moarte. Venind la mine, această familie își alină suferința, pe care o autentifică prin preotul laic pe care îl văd la consultații. Ca în cazul reginei Victoria²¹⁵, cuplul a instaurat nu atât niște ritualuri de doliu, cât o ritualizare a amintirii care îi servește drept identitate.

Dar dacă societatea noastră nu vrea să mai vorbească despre temporalitatea morții, ne putem pune atunci întrebări despre sensul pe care îl dă ea vieții. Dacă e vorba de cantitatea de timp petrecută pe Pământ, contractul e respectat, deoarece niciodată în istoria omenirii speranța de viață nu a fost atât de lungă, cel puțin în Occident. Dacă, în schimb, e vorba de relații și de sensul dat lucrurilor, ne putem pune pe bună dreptate o serie de întrebări. În mod evident, opțiunea socioculturală pe care am făcut-o în favoarea cantității de viață nu ne-a ferit de dispariția sensului ei.

ÎN CARE ESTE VORBA DE TIMPUL VIEȚII

În acest sfârșit de secol, în pofida a tot ce s-a spus anterior, rămân convins că abilitatea noastră de-a face o legătură cu viața și cu moartea rămâne intactă. Or, cea mai mare primejdie vine din accelerarea timpului. Devenim pe zi ce trece mai tributari mașinilor pe care le inventăm, pe care le folosim și care ne dictează noțiunea lor de timp și spațiu. Or, pentru a întreține o relație umană, e nevoie de timp și de spațiu umane. Dacă acest spațiu-timp se accelerează, el pune fatalmente în discuție o adaptabilitate care își are limitele ei.

Poate că raționamentul meu nu e bun de nimic, deoarece adaptabilitatea noastră poate că își va face treaba așa încât raționamentul meu nu are nicio valoare în fața noilor forme de gândire pe care omul de mâine le va dobândi. Mi se pare însă că înseamnă să ne jucăm cu focul. Omul are oroare de dezalienarea lui, și când societatea pierde legături, îi trebuie timp ca să le reconstruiască. Nu competența umană de-a face această reconstrucție e pusă în discuție, ci teama de un timp inuman care nu mai lasă niciun răgaz umanului.

În comparație, insectele sunt mai adaptabile, deoarece ciclul lor de viață nu este același. Pentru ele, timpul vieții și al morții este mult mai rapid. Între efemerida care trăiește câteva ore sau fluturele de scaieți care petrece pe pământ ceva mai mult de un an, omul nu are de ce să se teamă pentru longevitatea sa. Dar, într-o viață de om, sute de mii de efemeride sau de fluturi de scaieți se pot naște și muri, fiecare transmițând următorului programul genetic pe care trebuie să îl adapteze pentru a supraviețui când contextul ecologic se modifică. Pe când omul, în ciuda tuturor performanțelor sale și a bunăvoinței, nu este în stare să asocieze viteza și reproducerea. După cum spune Patrick Pageat cu umor, am accelerat timpul pentru a face din el un timp de coleopteră, când de fapt nu suntem încă niște coleoptere.²¹⁶

Acum treizeci de ani, când medicii au devenit marii artizani ai vieții, copiii nu au scăpat de accelerația timpului impusă de tehnică. Sugarii, îndeosebi, care, din cauza bolii sau a nașterii premature, trebuiau să petreacă un timp mai lung sau mai scurt în secțiile de neonatologie, plăteau un tribut greu pentru supraviețuirea lor. Preocupată de cantitatea de viață, medicina precipita timpul în jurul acestor nou-născuți, fără a lua în considerare felul în care calitatea devenirii psihologice a copilului trecea și prin timpul încetinit al interacțiunilor precoce cu mama sa. Diferite studii desfășurate în Franța și în străinătate în anii 1970 au arătat de altfel existența în categoriile de copii maltratați a unui procentaj mare de copii care fuseseră spitalizați în secțiile de neonatologie.

Într-una din primele asemenea anchete, făcută în 1974 de Pierre Straus, Michel Manciaux și Geneviève Descamp, în categoriile de copii abuzați existau între 30 și 35% de foști născuți prematur, în condițiile în care nașterea prematură se situa în jurul a 8% din populația generală²¹⁷. Această cifră trebuie de-acum revizuită, din cauza deschiderii accesului părinților în aceste secții și, mai ales, a luării în considerare a relațiilor precoce mamă-copil²¹⁸. Astăzi, printre copiii abuzați există între 10 și 15% foști născuți prematur, față de 5% din populația generală. Astfel, și din fericire, tehnicienii vieții, culpabilizați încetul cu încetul de acest păcat, au redevenit medici, dându-și seama că nu timpul de viață dă viață timpului.

ÎN CARE ESTE VORBA DE O A ȘAPTEA CONCLUZIE

Cea mai mare nefericire a omului e legată de teama de schimbare. Astfel, felul nou în care privim lucrurile vine practic întotdeauna în urma unei violențe a ecologiei și a biologiei noastre. SIDA, după cum spune Bernard Paillard, a fost una dintre aceste violențe care poate că, paradoxal, va salva omenirea impunând noi raporturi sociale față de viață și de moarte: „Această intrare brutală în avanscenă a bolii ne amintește de marea fragilitate a omenirii și această conștientizare deschide o breșă în plus în modernitate [...] Drept urmare, această lovitură dezintegrează viziunea euforică a unui viitor al tinereții, oglindă narcisică a unei societăți fascinate de junețe și de frumusețe, de sănătate și de abundență, obsedată de performanțele ei de toate felurile și, de asemenea, de fângăduielile sale de siguranță“.²¹⁹ Nu există un păcat al timpului, deoarece timpul e cel ce ne duce în păcat.

Epilog

Famiile care vin la consultație de aproape douăzeci de ani îmi amintesc, zi de zi, că ființa omenească nu poate fi redusă la o serie de organe sau de competențe și că abordarea complexității sale trece prin luarea în considerare a ecosistemului ei²²⁰. Încă de acum trei secole, Blaise Pascal spunea: „Toate lucrurile fiind și cauzate și cauzante, și ajutate și ajutatoare, mijlocite și mijlocitoare, și toate întreținându-se printr-o legătură naturală și insensibilă care leagă pe cele mai îndepărtate și pe cele mai diferite, găsesc cu neputință cunoașterea părților, fără cunoașterea întregului, și cunoașterea întregului, fără cunoașterea fiecăreia dintre părți²²¹.” Și așa cum nu putem cunoaște lucrurile fără o viziune globalistă, nu putem reduce suferința la domeniul unei științe. În acest sens, păcatul psihosomatic ce lovește anumite familii reflectă incapacitatea în care se află astăzi medicina de-a cuprinde omul în întregul său.

Ca șef de secție al unei instituții medicale, rolul meu este tocmai acela de-a lua în considerare această complexitate, prin intermediul unei medicini a suferinței. După părerea mea, este singura

garanție de a-i păstra omului demnitatea, fără a-l infantiliza prin îngrijiri multiple născute din hiperspecializare. Dacă încerc deci să coordonez acțiunile în jurul acestei suferințe, rolul meu de medic psihiatru este să îi evaluez semnificația, pentru a face astfel încât terapia prescrisă să nu fie pentru pacient o violență care, după cum spune Tobie Nathan, „îi anulează opțiunile și îi interzice strategiile proprii de existență decise într-un moment crucial al existenței sale“.²²²

Evaluarea unui „păcat“ nu urmărește atât să determine o cauză explicativă, cât să aducă la lumină posibilitățile de schimbare ale unei familii. De altfel, conform principiului de echifinalitate pe care l-am definit în capitolul despre eșecul școlar, căutarea unei cauzalități lineare este trudă zadarnică în fața importanței istoriei umane. Astăzi, în ce mă privește, nu se mai pune problema să spun unei familii: „O să trebuiască să căutăm în trecutul dumneavoastră cauza disfuncției actuale. Astfel, vom remedia tulburarea copilului dumneavoastră“. Deoarece răscolirea trecutului în scopul de-a găsi o responsabilitate familială are ca singur efect adâncirea și mai mare a unei familii în culpabilitatea ei. În schimb, propunerea de-a rezolva problema unei familii, eventual vorbind despre trecut, ține de o cu totul altă filosofie. În loc de-a marca actul de responsabilitate familială, evocarea trecutului devine una dintre resursele pe care familia le poate utiliza în scopul de-a acționa asupra propriului ei viitor.

În consecință, în această dinamică ce implică necesarmente grupul familial, pregnanța sentimentului de-a fi păcătuit devine, paradoxal, indispensabilă. Pe plan terapeutic, o familie care se prezintă declarând: „Fiul nostru nu se simte bine. Asta ne face să suferim și credem că suntem vinovați. În orice caz, vrem să ne implicăm pentru ca acest lucru să înceteze“ este mai promițătoare decât familia care ar spune: „Suferim pentru că fiul nostru nu se simte bine, iar noi n-avem nicio altă problemă de discutat“. Angajarea responsabilității-culpabilitate a solicitanților dă *a priori* un prognostic mai bun decât neangajarea sa.

Anumite păcate incestuoase, după cum am văzut, sunt capabile să structureze un univers familial vreme de mai mulți ani, permițând familiilor să găsească un mod de-a fi împreună, de-a fi grupate în jurul unei interdicții sociale de mare densitate. Invers, uneori izbucnesc păcate ale violenței în cupluri pe care nimic nu le predispunea la asemenea seisme. Aceste furtuni afective se produc cel mai frecvent în momente de cotitură ale evoluției unei familii, evenimente trăite în general cu o mare culpabilitate. În primul caz, accesul la o terapie pare dificil, păcatul părând într-o foarte mare măsură întemeietorul unei identități grupale; în al doilea, în schimb, culpabilitatea și solicitarea familială constituie *a priori* o indicație terapeutică. Totuși, acest *a priori* nu trebuie să ne facă să uităm capcana triangulației invalidante care, utilizându-l pe terapeut drept „funcție-relevu”²²³, ar duce cuplul și terapeutul în niște impasuri iatrogene. În acest caz, terapeutul nu este solicitat pentru a aduce o schimbare, ci pentru a permite familiei să își întărească istoricitatea. Capitoul „Rupturi” a fost în parte consacrat acestui aspect al relației terapeutice.

La urma urmei, sentimentul de culpabilitate e cel din care o familie își poate extrage energia necesară pentru a-și corecta disfuncția. Dorința de schimbare nu poate fi un motor în sine, deoarece orice evoluție presupune o violență de neconceput: cea a abandonării mitologiilor anterioare. Dacă o familie devine capabilă să înfrunte această violență, singură sau cu ajutorul unui terapeut, înseamnă că durerea neschimbării a devenit și mai puternică decât teama de viitor. Se pune atunci problema naturii exacte a ajutorului terapeutic care poate fi acordat, pentru a canaliza și a face să fie creatoare energia paralizantă a culpabilității.

După unii terapeuți, modificările comportamentale ale unui individ sau ale unui grup nu pot avea loc atâta vreme cât lumea reprezentărilor nu va fi fost transformată. Alții, în schimb, consideră că modificările comportamentale sunt de natură să provoace transformarea acestei lumi. Această mică înfruntare amintește de distincția lui C.C. Jung între „micile” psihoterapii care vizează

superficialitatea vindecării simptomului și „marile“ psihoterapii bazate pe modificarea în profunzime a personalității. În practică, experiența arată că această distincție nu rezistă. Dacă există familii care își pot modifica structural felul de-a trăi pornind de la prescripții comportamentale, directe sau paradoxale, altele, mai rezistente, nu vor evolua, deoarece schimbările propuse sunt prea brutale și le pun la grea încercare adaptabilitatea. Violența terapiei riscă atunci să amplifice criza și să întărească tulburarea, impunând o viteză de adaptare față de care aceste sisteme familiale sunt incapabile să se plieze. Pentru aceste familii suferinde și rezistente, e nevoie de timp, deoarece schimbarea va trece obligatoriu printr-un proces de modificare a lumii reprezentărilor și prin instaurarea unor noi mitologii. „Grefa mitică“ este o intervenție chirurgicală îndelungată dar care, încetul cu încetul, prin circulația cuvântului și prin călătoriile în trecut, permite construirea unor legături noi.

Opulența economică datând din anii 1960 a avut drept consecințe asocierea fericirii cu banii și hipertrofierea unui individualism în numele căruia legăturile familiale tradiționale au fost sacrificate. Din aceasta au decurs, în parte, divorțurile și recompunerile familiale de astăzi²²⁴. Practica discuțiilor familiale arată că dacă recompunerile familiale continuă să fie o sursă de suferință, ele sunt totuși rareori patogene. Una e să suferi fiindcă părinții sunt despărțiți și alta e să nu poți trece peste suferință. Or, ceea ce este patogen, adică de natură să îl fixeze pe copil în traumatismul său, este, pe lângă triangulația sa într-un conflict de cuplu pe care despărțirea nu l-a reparat, descompunerea generală a legăturii. Așadar, dincolo de refacerile familiale, descompunerea sensului e cea care afectează ansamblul unei societăți, deoarece lucrurile merg de-acum prea repede. Individualismul și imposibilitatea din ce în ce mai mare de-a face această legătură au lichefiat viața și au dat morții „alura terifiantă a unei nimiciri complete, în vreme ce odinioară moartea era văzută mai curând ca o peripeție a vieții înseși“.²²⁵



Observând violența manifestațiilor șomerilor în fața magazinelor opulente, nu pot să nu mă gândesc că astăzi problema nu mai este prețul pateului de ficat, ci acela pe care va trebui să îl plătim ca să ne răscumpărăm umanitatea.

Note

1 E. Lambert, „Vous n'allez tout de même pas rester comme ça“, în *Thérapie de l'âme. Inflation du psychologisme*, Paris, Autrement, col. „Mutations“, nr. 43, octombrie 1982.

2 J. Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XIII – XVIII)*, Iași, Polirom, vol. I și II, 1997 și 1988.

3 Ch. Baladier, „Culpabilite“, *Encyclopaedia Universalis*, 1985.

4 J. Delumeau, *Păcatul și frica*, vol. I, p. 9.

5 L. Folley, *Le Monde*, 15-16 decembrie 1996.

6 În franceză: Agence Nationale Pour Emploi

7 B. Cyrulnik, comunicare personală.

8 J.-A. Malarewicz, „Dynamique familiale et réussite de l'échec scolaire“, în F. Blanchard, E. Casagrande, P. McCulloch (dir.), *Échec scolaire. Nouvelles perspectives systémiques*, Paris, ESF, 1994.

9 L. von Bertalanffy, *Théorie générale des systèmes*, Paris, Dunod, 1973.

10 M. Elkaïm, *Si tu m'aimes ne m'aime pas. Approche systémique et psychothérapie*, Paris, Seuil, 1989.

11 C. François, comunicare personală.

12 G. Ausloos, *La Compétence des familles. Temps, chaos, processus*, Toulouse, Érès, 1995.

13 M. Berger, *Le Travail thérapeutique avec la famille*, Paris, Dunod, 1995.

14 V. D. Papero, „La théorie bowenienne des systèmes familiaux“, în M. Elkaïm (dir.), *Panorama de thérapies familiales*, Paris, Seuil, 1995.

15 M. Bowen, *La Différenciation de soi*, Paris, ESF, 1984.

16 G. Nardone, P. Watzlawick, *L'Art du changement. Thérapie stratégique et hypnothérapie sans transe*, Le Bouscat, L'Esprit du temps, col. „Psychologie“, 1993.

17 H. Caglar, „La compréhension de l'échec scolaire à travers la lecture des crises familiales: la technique du double cursus commenté“, în F. Blanchard, E. Casagrande, P. Mc Culloch (coord.), *Échec scolaire. Nouvelles perspectives systémiques*, Paris, ESF, 1994.

18 Don D. Jackson, „The question of family homeostasis“, *Psychiatric Quarterly Supplement*, 31, 1957, p. 79-90.

19 N. Wiener, *Cibernetica sau Știința comenzii și comunicării la ființe și mașini*, București, Ed. Științifică, 1966.

20 M. Nanchen, „De l'individualisme à l'autonomie“, *Thérapie familiale*, vol. XI, 3, 1990, p. 261-271.

21 M. Garbellini, „La construction sociale de l'échec scolaire“, în F. Blanchard, E. Casagrande, P. Mc Culloch P. (coord.), *Échec scolaire. Nouvelles perspectives systémiques*, Paris, ESF, 1994.

22 R. Rosenthal, L. Jacobson, *Pygmalion à l'école*, Paris, Casterman, 1971.

23 B. Gibello, M.-L. Verdier-Gibello, „Troubles instrumentaux et échec scolaire“, *Confrontations psychiatriques*, nr. 23, 1983.

24 H. Montagner, *En finir avec l'échec à l'école*, Paris, Bayard, col. „Sciences“, 1996.

25 G. Lovey, M. Nanchen, „Une difficulté scolaire s'est muée en échec, comment en sortir?“, în F. Blanchard, E. Casagrande, P. Mc Culloch P. (coord.), *Échec scolaire. Nouvelles perspectives systémiques*, Paris, ESF, 1994.

26 H. Montagner, *ibidem*

27 B. Aumont, P.-M. Mesnier, *L'Acte d'apprendre*, Paris, PUF, 1995.

28 „Ces enfants qui s'en sortent malgré tout“, Congresul de la Chateavallon organizat pe 20-21 iunie 1997 de AFRECA și de Liga Franceză pentru Sănătate Mentală.

29 P. Mc Culloch, „Reconnaissance et partage: agir sur l'échec scolaire à l'école“, în F. Blanchard, E. Casagrande, P. Mc Culloch P. (dir.), *Échec scolaire. Nouvelles perspectives systémiques*, Paris, ESF, 1994.

30 R. Ebtinger, J.-P. Adjedj, „Aspects du fléchissement scolaire à l'adolescence“, *Confrontations psychiatriques*, nr. 23, 1983.

31 F. de Singly, *Sociologie de la famille contemporaine*, Paris, Nathan, 1993.

32 G. Ausloos, *La Compétence des familles. Temps, chaos, processus*, Toulouse, Érès, 1995.

33 *Ibid.*

34 M. Tousignant, *Les Origines sociales et culturelles des troubles psychologiques*, Paris, PUF, 1992.

35 E. Durkheim, *Educație și sociologie*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980.

36 A. Prost, „Frontierele și spațiile privatului“, în Ph. Ariès și G. Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. IX, București, Meridiane, 1997, p. 63.

37 F. de Singly, *Sociologie de la famille contemporaine*, Paris, Nathan, 1993.

38 *Ibid.*

39 M. Morales-Huet, „Psychothérapies mère-bébé à domicile. Traitement de dyades mère-enfant à risques et inaccessibles aux soins en institution“, *Devenir*, vol. 8, nr. 2, 1996, p. 7-41.

40 S. Vanistendael, „Blessé mais pas vaincu: la résilience“, *Enfance majuscule*.

41 J.-C. Benoit, *Patients, familles et soignants*, Toulouse, Érès, 1992.

42 L. Cancrini, *Bambini diversi a scuola*, Torino, Boringhieri, 1974.

43 M. Selvini Palazolli, S. Cirillo, L. D'Ettore, M. Garbellini et al., *Le Magicien sans magie*, Paris, ESF, 1980.

44 M. Elkaïm, „Système familial et système social“, în *Cahiers critiques de thérapies familiales et de pratiques de réseaux*, 2, Gamma, 1979.

45 G. Ausloos, *La Compétence des familles*. ed. cit.

46 P. Fedida, „Corps: soma et psyché“, *Encyclopaedia Universalis*, vol. 5, 1985, p. 561.

47 S. Bourcet, *Dynamique familiale et psychosomatique*, Memoriu pentru obținerea atestatului de studii universitare de terapie familială sistemică, Marsilia/Aix-en-Provence, iunie 1997.

48 S. Minuchin, *Familles en thérapie*, Paris, Éditions Universitaires, col. „Thérapies“, 1979.

49 I. Paulhan, M. Bourgeois, *Stress et coping. Les stratégies d'ajustement à l'adversité*, Paris, PUF, 1995.

50 F. Villemain, *Stress et immunologie*, Paris, PUF, 1989.

51 P. Pageat, *Pathologie du comportement du chien*, Point vétérinaire, col. „Médecine vétérinaire“, 1995.

52 C. Beata, comunicare personală.

53 P. Pageat, comunicare personală.

54 M. Siméon, P. Malvaux, „L'obésité et le monde du sentir“, în L. Onnis (coord.), *Les Langages du corps. La révolution systémique en psychosomatique*, Paris, ESF, 1989.

55 S. Minuchin, op. cit.

56 Ibid.

57 L. Kreisler, *La Psychosomatique de l'enfant*, Paris, PUF, col. „Que sais-je?“, ediția a V-a, 1996.

58 J. Miermont (coord.), *Dictionnaire des thérapies familiales. Théories et pratiques*, Paris, Payot, 1987.

59 P. Marty, M. de M'uzan, C. David, *L'Investigation psychosomatique*, Paris, PUF, 1963.

60 P.-H. Keller, *La Médecine psychosomatique en question. Le savoir du malade*, Paris, Odile Jacob, 1997.

61 Ch. Baddoura, „Les enfants de la guerre“, comunicare la Congresul de la Chateauvallon „Ces enfants qui s'en sortent malgré tout“ („Acești copii care se descurcă în orice condiții“), 20 și 21 iunie 1997.

62 R. Debray, *Clinique de l'expression somatique*, Lausanne, Delachaux et Niestlé, 1996.

63 J.-C. Nemiah, P.E. Sifneos, „Affect and fantasy in patients with psychosomatic disorders“, în O. Hill (ed.), *Modern Trends in Psychosomatic Medicine*, Londra, Butterworth, 1970.

64 R. Dantzer, *L'Illusion psychosomatique*, Paris, Odille Jacob, 1989, reed. col. „Points Odille Jacob“, 1992.

65 P. Pageat, *Pathologie du comportement du chien*, ed. cit.

66 Ibid.

67 C. Beata, A. Alaméda, B. Cyrulnik, „Pouvoir façonnant des interactions entre les propriétaires et les animaux de compagnie lors d'une consultation vétérinaire“, *Écologie Éthologie humaine*, nr. 2, 1993, p. 36-43.

68 J. Miermont (coord.), *Dictionnaire des thérapies familiales. Théories et pratiques*, Paris, Payot, 1987.

69 M. Bowen, *La Différentiation de soi*, Paris, ESF, 1984.

70 R. Debray, *Clinique de l'expression somatique*, ed. cit.

71 P. Fedida, „Corps: soma et psyché“, ed. cit.

72 É. Zarifian, *Le prix du bien-être. Psychotropes et société*, Paris, Odile Jacob, 1996.

73 Y. Michaud, *La Violence apprivoisée*, Paris, Hachette, 1996.

74 F. Héritier, *De la violence*, Paris, Odile Jacob, col. „Opus“, 1996.

75 J. Bergeret, *La Violence fondamentale*, Paris, Dunod, 1984.

76 D. Van Caneghem, *Agressivité et combativité*, Paris, PUF, 1978.

77 I. Eibl-Eibesfeldt, *Éthologie: biologie du comportement*, Paris, Naturalia et Biologia, ed. a III-a, 1984.

78 J. Miermont, *Écologie des liens*, Paris, ESF, 1993.

79 *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune a BOR, 1994.

80 M. Heireman, *Du côté de chez soi. La thérapie contextuelle d'Ivan Boszormenyi-Nagy*, Paris, ESF, 1989.

81 A. Bourguignon, *L'Homme imprévu*, Paris, PUF, 1989.

82 B. Heude, „Maitres mordus“, Congres GECAF Porquerolles, septembre 1996.

83 G. Nardone, P. Watzlawick, *L'Art du changement. Thérapie stratégique et hypnothérapie sans transe*. Le Bouscat, L'esprit du temps, col. „Psychologie“, 1993.

84 L. Bailly, *Les Catastrophes et leurs conséquences psychotraumatiques chez l'enfant*, Paris, ESF, 1996.

85 M. Elkaim, *Si tu m'aimes ne m'aimes pas. Approche systémique et psychothérapie*, Paris, Seuil, 1989.

86 R. Perrone, M. Mannini, *Violence et abus sexuels dans la famille. Une approche systémique et communicationnelle*, Paris, ESF, 1995.

87 Ibid.

88 E.G. Dunning, „La violence populaire en Grande-Bretagne“, *La Recherche*, nr. 189, iunie 1987, vol. 18, p. 798-803.

89 E.A. Sand, O. Jeanneret, Cl. Romer, „Aspects étiologiques des comportements agressifs chez les jeunes adolescents et les jeunes adultes: violence intentionnelle et interpersonnelle“, în C. Rey (coord.), *Les Adolescents face à la violence*, Paris, Syros, 1996.

90 D. Welzer-Lang, „Violences et construction sociales de la masculinité: homophobie et adolescence“, în C. Rey (coord.), *Les Adolescents face à la violence*, Paris, Syros, 1996.

91 D. Lepoutre, *Coeur de banlieue. Code, rites et langages*, Paris, Odille Jacob, 1997.

92 J.-P. Leguay, *La Rue au Moyen Âge*, Rennes, Ouest-France, 1984.

93 M. Choquet, „La violence des jeunes: données épidémiologiques“, în C. Rey (coord.), *Les Adolescents face à la violence*, Paris, Syros, 1996.

94 D. Welzer-Lang, „Violences et construction sociales de la masculinité: homophobie et adolescence“, în C. Rey (coord.), *Les Adolescents face à la violence*, Paris, Syros, 1996.

95 Pentru observațiile legate de semnificația „legăturii“, vezi: S. Tomkiewicz, „Le maintien du lien: pourquoi?“ în M. Gabel, S. Leibovici, Ph. Mazet (coord.), *Maltraitance: maintien du lien*, Paris, Fleurus, 1995; și M. Berger, *L'Enfant et la souffrance de la séparation*, Paris, Dunod, 1997.

96 Y. Michaud, „Violence“, *Encyclopaedia Universalis*, vol. 18, 1985, p. 915-919.

97 H. Fisher, *Histoire naturelle de l'amour*, Paris, Robert Laffont, 1994.

98 F. Alberoni, *Le Vol nuptial. L'imaginaire amoureux des femmes*, Paris, Plon, 1992.

99 R. Kaes, *Le Travail psychanalytique dans les groupes*, Paris, Dunod, 1982.

100 R. Roussillon, *Paradoxes et situations limites de la psychanalyse*, Paris, PUF, 1991.

101 R. Kaes, op. cit.

102 J.-P. Vernant, „L'individu, la mort, l'amour“, în J.-P. Vernant, *Soi-même et l'Autre en Grèce ancienne*, Paris, Gallimard, 1989.

103 M.-L. Dimon, „Plutôt l'enfer que la souffrance“, în „Couples et narcissisme“, *Dialogue*, nr. 122, trim. 4, 1993.

104 În franceză, semnul de naștere este „tâche de vin“, în traducere literară: „poftă de vin“ (n. t.)

105 A. J. Ferreira, „Les mythes familiaux“, în P. Watzlawick și J.H. Weakland (coord.), *Sur l'interaction*, Palo Alto, 1965-1974, *Une nouvelle approche thérapeutique*, Paris, Seuil, 1981.

106 B. Cyrulnik, *Sous le signe du lien*, Paris, Hachette, 1989, reed. col. „Pluriel“, 1997.

107 I. Théry, *Le Démariage. Justice et vie privée*, Paris, Odile Jacob, 1993, ed. nouă col. „Opus“, 1996.

108 A. Eiguer, „Lien d'alliance, la psychanalyse et la thérapie de couple“, în *La Thérapie psychanalytique du couple*, Paris, Dunod, 1991.

109 O. Wilde, *Portretul lui Dorian Gray*, Iași, Polirom, 2001.

110 M. Elkaïm, *Si tu m'aimes ne m'aime pas. Approche systémique et psychothérapie*, Paris, Seuil, 1989. Vezi și A. Guedeney, „Atachment et psychopathologie, transmission et réparation“, *Bulletin WAIMH France*, vol. 3, nr. 2, 1996.

111 P. Watzlawick, J. Helmick-Beavin, D. Jackson, *Une logique de la communication*, Paris, Seuil, 1972.

112 M. Elkaïm, *Si tu m'aimes ne m'aime pas*. ed. cit.

113 J.-C. Benoit, *Patients, familles et soignants*, Toulouse, Érès, 1992.

114 A. J. Ferreira, „Les mythes familiaux“, ed. cit.

115 S. Minuchin, *Familles en thérapie*, Paris, Éditions Universitaires, col. „Thérapies“, 1979.

116 J. Haley, „Aspects de la théorie des systèmes et psychothérapie“, în M. Elkaïm (coord.), *La Thérapie familiale en changement*, Le Plessis-Robinson, Les Empêcheurs de tourner en rond, 1994.

117 E. Morin, *Introduction a la pensée complexe*, Paris, ESF, 1990.

118 Șerban Ionescu, *14 abordări în psihopatologie*, Iași, Polirom, 2006.

119 J. Miermont, *Écologie des liens*, Paris, ESF, 1993.

120 J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, 1993.

122 L. Razon, *Enigme de l'inceste. Du fantasme à la réalité*, Paris, Denoel, 1996.

121 *Le Petit Robert*, Éditions Dictionnaires Le Robert, 1985.

123 D. Vrignaud, „Les comptes de l'inceste ordinaire“, în F. Héritier (coord.), B. Cyrulnik, A. Naouri, *De l'inceste*, Paris, Odile Jacob, col. „Opus“, 1994.

124 A. Crivillé, M. Deschamps, C. Fernet, M.-F. Sittler, *L'Inceste. Comprendre pour intervenir*, Paris, Dunod-Privat, 1994.

125 Ibid.

126 Ibid.

127 F. Héritier, „Présentation“, în F. Héritier (coord.), B. Cyrulnik, A. Naouri, *De l'inceste*, Paris, Odile Jacob, col. „Opus“, 1994.

- 128 D. Vrignaud, „Les comptes de l'inceste ordinaire“, ed. cit.
- 129 A. Crivillé, M. Deschamps, C. Fernet, M.-F. Sittler, *L'Inceste. Comprendre pour intervenir*, ed. cit.
- 130 M. Heireman, *Du côté de chez soi. La thérapie contextuelle d'Ivan Boszormenyi-Nagy*, Paris, ESF, 1989.
- 131 C. Thouvenin, „Le doute“, în E. Hadjiiski, D. Agostini, F. Dardel, C. Thouvenin, „Du cri au silence“, Paris, CTNERHI, 1986.
- 132 B. Cyrulnik, „Le sentiment incestueux“, în F. Héritier (dir.), B. Cyrulnik, A. Naouri, *De l'inceste*, Paris, Odile Jacob, col. „Opus“, 1994.
- 133 H. Van Gijseghem, „Réflexions sur la révélation et la rétractation“, în AFIREM, *Secret maintenu, secret dévoilé. À propos de la maltraitance*, Paris, Karthala, 1994.
- 134 Ibid.
- 135 A. Crivillé, M. Deschamps, C. Fernet, M.-F. Sittler, *L'Inceste. Comprendre pour intervenir*, ed. cit.
- 136 Ibid.
- 137 F. Gruyer, M. Fadier-Nisse, P. Sabourin, *La Violence impensable*, Paris, Nathan, 1991.
- 138 A. Naouri, „Un inceste sans passage à l'acte, la relation mère-enfant“, în F. Héritier (coord.), B. Cyrulnik, A. Naouri, *De l'inceste*, Paris, Odile Jacob, col. „Opus“, 1994.
- 139 A. Crivillé, M. Deschamps, C. Fernet, M.-F. Sittler, op. cit.
- 140 L. Razon, *Énigme de l'inceste. Du fantasme à la réalité*, Paris, Denoel, 1996.
- 141 A. Crivillé, M. Deschamps, C. Fernet, M.-F. Sittler, op. cit.
- 142 F. Gruyer, M. Nadier-Nisse, P. Sabourin, *La Violence impensable*, ed. cit.
- 143 M. Rouyet, M. Drouet, *L'Enfant violenté*, Bayard Éditions-Le Centurion, 1986.
- 144 Ibid.
- 145 F. Gruyer, M. Fadier-Nisse, P. Sabourin, op. cit.
- 146 A. Crivillé, M. Deschamps, C. Fernet, M.-F. Sittler, op. cit.

147 L. Razon, *Énigme de l'inceste. Du fantasme à la réalité*, Paris, Denoel, 1996.

148 V. de Gaulejac, *Les Sources de la honte*, Paris, Desclée de Brouwer, 1996.

149 *L'Inceste. Comprendre pour intervenir*, ed. cit.

150 Ibid.

151 M. Mac Goldrick, R. Gerson, *Génogrammes et entretien familial*, Paris, ESF, 1989.

152 R. Neuburger, *Le Mythe familial*, Paris, ESF, 1995.

153 Ph. Ariès, G. Duby, *Istoria vieții private*, vol. 3, București, Editura Meridiane, 1995.

154 B. Cyrulnik, *comuniare personală*.

155 A. Naouri, „Un inceste sans passage à l'acte, la relation mère-enfant“, ed. cit.

156 F. Roustang, *Comment faire rire un paranoïaque?*, Paris, Odile Jacob, col. „Opus“, 1996.

157 *Encyclopédie du XIX-ème siècle* (Bureau de l'Encyclopédie, vol. 14, 1852, p. 359-360), în F. Gruyer, M. Fadier-Nisse, P. Sabourin, *La Violence impensable*, ed. cit.

158 A.M. Sohn, „Les attentats à la pudeur sur les fillettes et la sexualité quotidienne en France“, în *Violences sexuelles*, Paris, Imago, 1989.

159 B. Cyrulnik, „Le sentiment incestueux“, ed. cit.

160 F. de Singly, *Sociologie de la famille contemporaine*, Paris, Nathan, 1993.

161 J.-M. Bretagne, *Ça m'intéresse*, nr. 199, septembrie 1997, p. 16-20.

162 N. Tatu, „Le couple et l'argent“, *Le Nouvel Observateur*, nr. 1510, 14-20 octombrie 1993.

163 M. Perrot, „Funcțiile familiei“, în *Istoria vieții private*, vol. 7, București, Editura Meridiane, 1997.

164 S. Freud, „Despre transformări pulsionale, mai ales în erotica anală“, în *Opere esențiale*, vol. 7, București, Editura Trei, 2010.

165 J. Lemaire, „Les cadeaux dans la famille“, în „Dettes et cadeaux dans la famille“, *Dialogue*, nr. 110, trim. 4, 1990.

166 H. Schoeck, *L'Envie. Une histoire du mal*, Paris, Les Belles Lettres, 1995.

167 M.-L. Dimon, „L'Enfant gâté ou l'enfant-lierre“, în „Dettes et cadeaux dans la famille“, *Dialogue*, nr. 110, trim. 4, 1990.

168 M. Klein, *Invidie și recunoștință*, București, Editura Trei, 2008.

169 Ibid, p. 301.

170 M.R. Wright, *L'Animal moral*, Paris, Michalon, 1995.

171 C. Ducommun-Nagy, „La thérapie contextuelle“, în M. Elkaïm (coord.), *Panorama de thérapies familiales*, Paris, Seuil, 1995.

172 R. Clément: „Accesul la capacitatea de ambivalență marchează o anumită formă de ieșire din arhaic, semnând depășirea mecanismelor de clivaj care, până atunci, în absența unei elaborări suficiente, făceau ca tensiunile interioare antagoniste să fie ținute separate, în forță. Noțiunea de ambivalență poate fi utilizată deopotrivă în sensul de a accepta că poți stăvili și face să coabiteze în sine binele și răul într-o dialectică permanentă“. (*Parents en souffrance*, Paris, Stock, 1993).

173 M. Huteau, „Identité et intentions d'avenir“, în A. Braconnier, C. Chiland, M. Choquet, R. Pomarède (coord.), *Adolescentes, adolescents, Psychopathologie différentielle*, Paris, Bayard, Éditions/Fondation de France, 1995.

174 A. Langevin, „Pédagogie de la circulation de l'argent dans la famille“, în „L'argent du couple et comptes familiaux“, *Dialogue*, nr. 109, trim. 3, 1990.

175 J. Kellerhals, E. Lazega, „La perception des droits de propriété individuelle dans la famille“, în „L'argent du couple et comptes familiaux“, *Dialogue*, trim. 3, 1990.

176 Ibid.

177 G. Wilson: „L'argent: formes de responsabilité et d'irresponsabilité dans le couple“, în „L'argent du couple et comptes familiaux“, ed. cit.

178 J. Lemaire, „Les cadeaux dans la famille“, în „Dettes et cadeaux dans la famille“, *Dialogue*, nr. 110, trim. 4, 1990.

179 R. Rochefort, *La Société des consommateurs*, Paris, Odile Jacob, 1995.

180 Ibid.

181 I. Théry, *Le Démariage. Justice et vie privée*, Paris, Odile Jacob, 1993, ed. nouă, col. „Opus“, 1996.

182 L. Roussel, *La Famille incertaine*, Paris, Odile Jacob, 1989.

183 M. Glaude, M. Moutardier, „Une évaluation du coût direct de l'enfant de 1979 à 1989“, în *Économie et Statistique*, nr. 248, noiembrie 1991.

184 R. Rochefort, *La Société des consommateurs*, ed. cit.

185 C. Collange, *Nos sous*, Paris, Fayard, 1989.

186 I. Théry, *Le Démariage. Justice et vie privée*, ed. cit.

187 I. Théry, «*Recomposer une famille, des rôles et des sentiments*», Paris, Textuel, 1995.

188 J. Attali, *Au propre et au figuré. Une histoire de la propriété*, Paris, Fayard, 1988.

189 Ph. Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident. Du Moyen Âge à nos jours*, Paris, Seuil, 1975.

190 H.C. Shands, *The War of the Worlds*, Haga, Mouton, 1979.

191 J.-L. Le Moigne, „Crises“, în M. Elkaïm (coord.), *La Thérapie familiale en changement*, Le Plessis-Robinson, Les Empêcheurs de penser en rond, 1994.

192 S. Freud, „Scriitorul și activitatea fantasmatică“, în *Opere esențiale*, vol. 10, București, Editura Trei, 2010, p. 115.

193 Un fiu rău. (*n. t.*)

194 B. Camdessus, M. Bonjean, R. Spector, *Les Crises familiales du grand âge*, Paris, ESF, 1989.

195 I. Yhuel, „Emmène-moi au cimetière“, în *Deuils*, Paris, Autrement, col. „Mutations“, nr. 128, martie 1992.

196 F. Alexander, T. French, *Psychoanalytic Therapy*, New York, Ronald Press, 1946.

197 C. Mazy, P. Calvet, „La résilience, les enfants du Rwanda“, intervenție la Châteauevallon pe 20 iunie 1997 în cadrul congresului „Ces enfants qui s'en sortent malgré tout“.

198 E. Morin, *L'Homme et la mort*, Paris, Seuil, 1970.

199 M.-F. Bacqué, *Le Deuil à vivre*, Paris, Odile Jacob, 1992, ed. nouă, col. „Opus“, 1995.

200 Ibid.

201 M. Berger, *Pratique des entretiens familiaux*, Paris, PUF, 1987.

202 B. Cyrulnik, A. Alaméda, Cl. Beata, „L'enfant de remplacement“, discuție la Bichat, 29 septembrie 1993.

203 M. Mac Goldrick, R. Gerson, *Genogrammes et entretien familial*, Paris, ESF, 1989.

204 E. Morin, *L'Homme et la mort*, ed. cit.

205 X. Pommereau, *L'Adolescent suicidaire*, Paris, Dunod, 1996.

206 Ibid.

207 Ibid.

208 J.-A. Malarewicz, *Comment la thérapie vient au thérapeute*, Paris, ESF, 1996.

209 M. Delage, „Historisation et observation des adolescents“, curs universitar de etologie, Châteauevallon, 16 ianuarie 1996.

210 M. Augé, „Ce que nous avons perdu, ce sont les vivants, pas les morts“, în M. Augé (coord.), *La Mort et moi et nous*, Paris, Textuel, 1995.

211 M. de Hennezel, *La Mort intime*, Paris, Robert Laffont, 1995.

212 A. Chalanset, „Du cri à la parole“, în *Deuils*, Paris, Autrement, col. „Mutations“, nr. 128, martie 1992.

213 Ibid.

214 Ch. Baddoura, comunicare personală.

215 M.-F. Bacqué, *Le Deuil à vivre*, ed. cit.

216 P. Pageat, comunicare personală.

217 P. Straus, M. Manciaux, G. Descamps, *Les Mauvais Traitements envers les enfants*, Paris, CTNERHI, 1976.

218 D. Girodet, „La prévention“, în P. Straus, M. Manciaux, M. Gabel, D. Girodet, C. Mignot, M. Rouyer (coord.), *L'Enfant mal-traité*, Paris, Fleurus, 1993.

219 B. Paillard, „Le sida ou comment recoudre le lien social“, în M. Augé, *La Mort et moi et nous*, Paris, Textuel, 1995.

220 J.-C. Benoit, *Patients, familles et soignants*, Toulouse, Érès, 1992.

221 B. Pascal, *Cugetări provinciale, Opere științifice*, București, Editura Științifică, 1967, p. 73-74.

222 T. Nathan, *L'influence qui guérit*, Paris, Odile Jacob, 1994.

223 R. Perrone, M. Nannini, *Violence et abus sexuels dans la famille. Une approche systémique et communicationnelle*, Paris, ESF, 1995.

224 I. Théry, *Le Démariage. Justice et vie privée*, Paris, Odile Jacob, 1993, reed. Col. „Opus“, 1996.

225 L. Ferry, *L'homme-Dieu ou le Sens de la vie*, Paris, Grasset, 1996.

Mulțumiri

lui Christine Françoise, pentru talentele sale de psihoterapeut,
lui Marie-Lorraine Colas pentru profesionalismul și amabilitatea sa,

departamentului pe care îl conduc, pentru disponibilitatea și creativitatea sa,

familiilor, pentru încrederea acordată, lui Claude Beata, Jacques Colin, Boris Cyrulnik și Patrick Pageat, care mi-au inoculat gustul pentru cercetare,

părinților și socrilor mei pentru înțelepciunea lor,

lui Martin, Sebastien, și Florence, pentru infinita lor răbdare.

Dragul meu dușman, prietenul meu periculos

Dorothy Rowe

Titlul original: My Dearest Enemy, My Dangerous Friend.

Making and Breaking Sibling Bonds

Limba originală: engleză

Traducere de: Cătălina Necula

Cum să cultivi o relație bună cu fratele sau sora ta

Literatura și istoria abundă de povestiri despre frați. Cine nu cunoaște povestea lui Cain și Abel? Rareori vorbim despre frații și surorile noastre fără emoție – fie că este iubire sau recunoștință, fie exasperare, amărăciune, furie sau ură.

Competiția pentru a fi cel mai bun, lupte pentru putere, loialitate și trădare: pe scurt, o relație de-o viață. În această carte, Dorothy Rowe prezintă o perspectivă cu totul nouă asupra fraților, unificând aspectele aparent contradictorii ale unor relații complexe. Astfel, ea ne ajută să recunoaștem că diferitele trăiri implicate în relațiile dintre frați sunt un rezultat al instinctului de supraviețuire și a dorinței fundamentale de validare, ceea ce ne va permite să ne înțelegem mai bine pe noi și pe frații noștri.

Utilizând cele mai noi cercetări în domeniul neuroștiințelor, fizicii, statisticii și psihoterapiei, autoarea demonstrează faptul că relațiile cu frații noștri depind de construcțiile noastre psihice – creăm semnificații din experiențele trecute, astfel încât perspectiva noastră asupra lumii influențează modul în care interacționăm unii cu alții. Doar înțelegând aceste lucruri vom învăța să ne iertăm, sau cel puțin să ne tolerăm frații, și să găsim bucurie în viața de familie.

Dorothy Rowe este psiholog clinician, specializată în tratarea depresiei și anxietății și renumită pentru cărțile scrise pe această temă. Publică regulat articole în cotidiane și reviste și apare frecvent în emisiuni difuzate la radio și televiziune. Este născută în Australia, trăiește la Londra și are o soră mai mare.

Dragul meu dușman, prietenul meu periculos

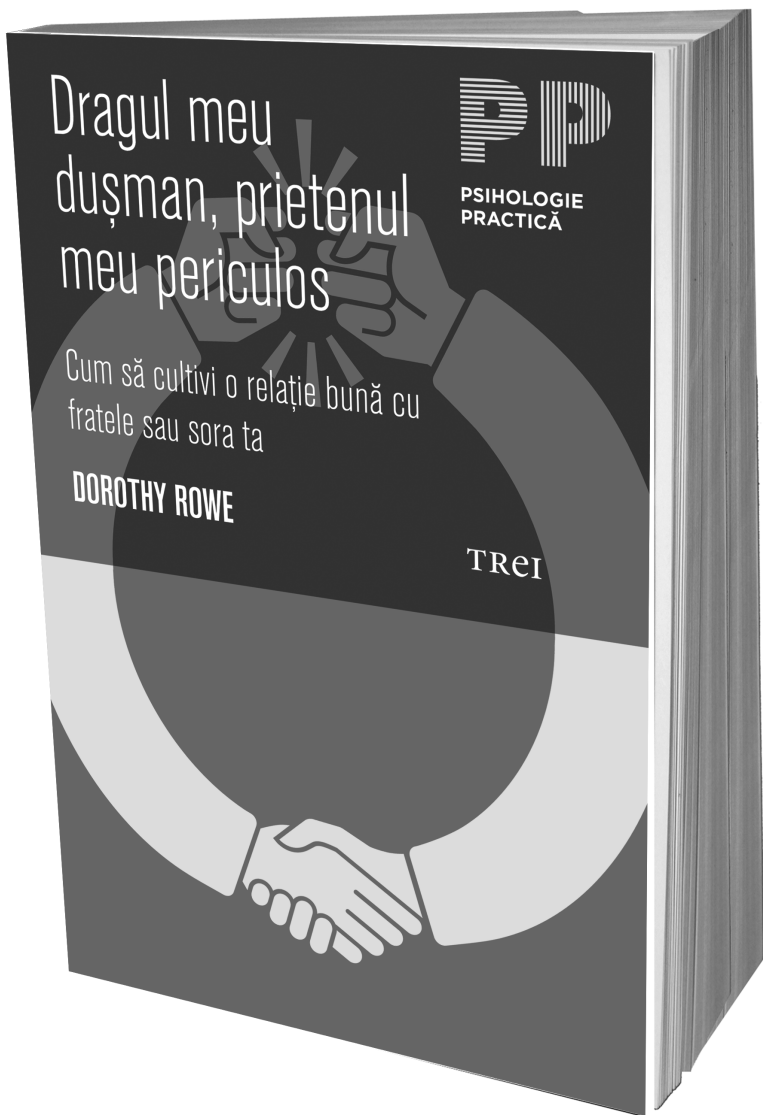
PP

PSIHOLOGIE
PRACTICĂ

Cum să cultivi o relație bună cu
fratele sau sora ta

DOROTHY ROWE

TREI



Rețete de jocuri. De ce și cum să te joci cu copilul tău

Lawrence J. Cohen

Titlul original: Playful Parenting

Limba originală: engleză

Traducere de: Anacaona Mîndrilă-Sonetto

Rețete de jocuri a fost laureată cu Medalia de aur a NAPPA (*National Parenting Publications Awards*) în anul 2001.

Mulți dintre noi considerăm că parentajul ține numai de teme pentru acasă, de chestiunile organizatorice și de antrenamentele de fotbal și nu găsim prea multă bucurie în legăturile noastre de familie. În această carte, **Lawrence Cohen** îi încurajează pe părinți să lase „seriozitatea” deoparte, pentru a-și regăsi copilul, și apoi demonstrează concret cum se poate face acest lucru. Potrivit autorului, copiii de toate vârstele au permanent nevoie de legături apropiate, de sentimentul siguranței și de atașament, iar interacțiunea prin joc cu părinții lor este o cale importată de a dezvolta legături de acest fel.

Lawrence J. Cohen, Ph.D., este psiholog specializat în jocul copiilor, terapia prin joc și parentaj. El susține ateliere de parentaj prin joc pentru părinți, profesori și profesioniști din domeniul îngrijirii copiilor.

Dr. Cohen a scris împreună cu Michael Thompson și Catherine O'Neill Grace cărțile: *Best Friends, Worst Enemies* și *Mom, They Are Teasing Me*.

Rețete de jocuri

*De ce și cum să te joci
cu copilul tău*

LAWRENCE J. COHEN

PP

PSIHOLOGIE
PRACTICĂ

TREI



Tatăl gravid. Observații, sfaturi și recomandări pentru viitorii tăticsi

Armin A. Brott, Jennifer Ash

Titlul original: The Expectant Father. Facts, Tips, and Advice
for Dads-to-Be. Third Edition
Limba originală: engleză
Traducere de: Daniela Deneanu

Soția ta gravidă a ajuns de-a dreptul o altă persoană? Rudele și prietenii te copleşesc cu tot felul de sfaturi băbești? Vrei să înțelegi ce se întâmplă în burta partenerei tale și te întrebi cum poți să dai și tu o mână de ajutor? Autorii le oferă taților îngrijorați și dornici să se implice un ghid amănunțit despre toate schimbările fizice, emoționale și chiar financiare prin care va trece cuplul în cele nouă luni de sarcină. Aflată la a treia ediție, cartea oferă sfaturi practice învățate de autori pe propria lor piele, dar și primite de la psihologi, ginecologi și specialiști în reproducere artificială.

* * *

„Brott scrie cu sinceritate și seriozitate. Umorel său rafinat vine în sprijinul părinților îngrijorați.“ (*Time*)

Armin A. Brott este un celebru specialist în parentaj din Oakland, California. Poreclit de americani „Mr Dad“, a scris o serie de cărți dedicate taților cu copii aflați în diverse faze de dezvoltare.

Jennifer Ash este jurnalistă new-yorkeză și colaboratoare la mai multe volume semnate de **Armin Brott**.

Tatăl gravid

PP

PSIHOLOGIE
PRACTICĂ

*Observații, sfaturi și recomandări
pentru viitorii tătici*

ARMIN A. BROTT
JENNIFER ASH

TREI

A stylized illustration in shades of gray. The top part shows a man's face with a mustache and a smile, looking towards the right. Below the face, there is a silhouette of a woman standing, facing the man. The background is a light gray gradient.

